

VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJA
LIETUVOS KULTŪROS TYRIMŲ INSTITUTAS
LIETUVOS MUZIKOS IR TEATRO AKADEMIJA

VILNIUS ACADEMY OF ARTS
LITHUANIAN CULTURE RESEARCH INSTITUTE
LITHUANIAN ACADEMY OF MUSIC AND THEATRE

EVELINA BUKAUSKAITĖ

**ŽYDŲ MENINIS GYVENIMAS LIETUVOJE 1919-1940 M.: TARP AUTONOMIJOS IR
INTEGRALUMO**

**JEWISH ARTISTIC LIFE IN LITHUANIA 1919–1940: BETWEEN AUTONOMY AND
INTEGRITY**

Daktaro disertacija

Doctoral Dissertation

Humanitariniai mokslai, Menotyra (H 003)

Humanities, Art History and Theory (H 003)

Vilnius, 2021

Disertacija rengta 2015 – 2021 metais Vilniaus dailės akademijoje

MOKSLINĖ VADOVĖ

Vyriausioji m. d., dr. (hp) Laima Laučkaitė-Surgailienė
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, humanitariniai mokslai, menotyra (H 003)

Disertacija ginama jungtinėje Vilniaus dailės akademijos, Lietuvos kultūros tyrimų instituto ir Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Menotyros mokslo krypties taryboje:

PIRMININKĖ

Vyriausioji m. d., prof. dr. (hp) Giedrė Jankevičiūtė
Vilniaus dailės akademija, humanitariniai mokslai, menotyra (H 003)

NARIAI

Dr. Vilma Gradinskaitė
Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, humanitariniai mokslai, menotyra (H 003)

Vyresnioji m. d., dr. Jolita Mulevičiūtė
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, humanitariniai mokslai, menotyra (H 003)

Vyresnysis m. d., prof. dr. Helmutas Šabasevičius
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, humanitariniai mokslai, menotyra (H 003)

Prof. dr. Mordechajus Zalkinas
Negevo Ben Guriono universitetas (Izraelis), humanitariniai mokslai, žydų istorija

Disertacija ginama viešame Vilniaus dailės akademijos, Lietuvos kultūros tyrimų instituto ir Lietuvos muzikos ir teatro akademijos jungtinės Menotyros mokslo krypties tarybos posėdyje 2021 m. spalio 5 d., 14 val. Vilniaus dailės akademijos Prof. Felikso Daukanto / 112 aud. (Maironio g. 3, 01124- Vilnius)

Su disertacija galima susipažinti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo, Vilniaus dailės akademijos, Lietuvos Kultūros tyrimų instituto, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos bibliotekose.

The doctoral dissertation was written at the Vilnius Academy of Arts in 2015 – 2021

DOCTORAL SUPERVISOR

Leading researcher, Dr. (hp) Laima Laučkaitė-Surgailienė
Lithuanian Culture Research Institute, Humanities, Art History and Theory (H 003)

The dissertation will be defended in front of the Joint Academic Board of Art History and Theory of Vilnius Academy of Arts, Lithuanian Culture Research Institute and Lithuanian Academy of Music and Theatre:

CHAIR

Leading researcher, Prof. dr. (hp) Giedrė Jankevičiūtė
Vilnius Academy of Arts, Humanities, Art History and Theory (H 003)

MEMBERS

Dr. Vilma Gradinskaitė
Lithuanian National Museum of Art, Humanities, Art History and Theory (H 003)

Senior researcher, Dr. Jolita Mulevičiūtė
Lithuanian Culture Research Institute, Humanities, Art History and Theory (H 003)

Senior researcher, Prof. Dr. Helmutas Šabasevičius
Lithuanian Culture Research Institute, Humanities, Art History and Theory (H 003)

Prof. dr. Mordechai Zalkin
Ben-Gurion University of the Negev (Israel), Humanities, Jewish History

The public defence of the dissertation will be held in front of the Joint Academic Board of Art History and Theory of Vilnius Academy of Arts, Lithuanian Culture Research Institute and Lithuanian Academy of Music and Theatre on October 5, 2021, 2 p.m., at Vilnius Academy of Arts, Prof. Feliksas Daukantas / 112 auditorium (Maironio str. 3, 01124, Vilnius).

The dissertation is available at Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, and the libraries of Vilnius Academy of Arts, Lithuanian Culture Research Institute and Lithuanian Academy of Music and Theatre.

TURINYS

Padėka	6
ĮVADAS.....	7
1. 1919–1924 m.: nacionalinės dailės pradai žydų politinės autonomijos metais	25
1.1. Žydų tautos tarybos Kultūros sekcijos veikla 1920–1924 m.....	27
1.2. <i>Kultur Lige</i> kultūrinė veikla ir estetišiai principai	42
1.3. Juozas Levinsonas-Benari – asimiliacijos lietuviškame dailės gyvenime atvejis	51
2. 1929–1933 m.: žydų dailės įsitvirtinimas Lietuvoje	56
2.1. Žydų dailininkų pastangos vienyti: grupinės parodos (1929, 1931 ir 1932).....	57
2.2. Neemijos Arbitblato Meno galerija (1932–1933)	63
2.3. Lazario Kagano karikatūros ir šaržai.....	74
2.4. Makso Farbmano Lietuvos nepriklausomybės paminklas (1930)	85
3. 1934–1940 m.: žydų dailės integracija į Lietuvos dailės gyvenimą	90
3.1. Žydų dailės gyvenimo tąsa	91
3.2. Žydų dailininkai Lietuvos dailės parodose ir dailininkų organizacijose	97
3.3. Antisemitizmo ekscesas Kauno parodų gyvenime	99
IŠVADOS.....	107
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	109
ILIUSTRACIJOS	128
ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS	169
SUMMARY	174
APIE AUTOREĮ.....	196

PADĖKA

Šio darbo nebūtų pavykę parengti be mokslinės vadovės dr. Laimos Laučkaitės–Surgailienės patarimų ir padėsinimų. Nuoširdžiai, Jums, dėkoju už kantrybę ir palaikymą. Taip pat esu nepaprastai dėkinga prof. dr. Giedrei Jankevičiūtei, kurios konsultacijos, detalus juodraščių skaitymas, įžvalgos ir vertingos pastabos padėjo tobulinti rankraštį. Esu dėkinga visiems skaičiusiems ir pasidalinusiems pastabomis: dr. Larai Lempertienei, prof. dr. Helmutui Šabasevičiui, prof. dr. Giedrei Mickūnaitei ir kitiems mokslininkams per šiuos metus nepagailėjusiems laiko ir žinių. Už nuolatinę priežiūrą dėkoju Vilniaus dailės akademijos Doktorantūros skyriui.

Už kolegiską pagalbą renkant eksponatus ir archyvinę medžiagą dėkoju Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus, Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus, Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejaus, Kauno technologijos universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriaus ir Toronto universiteto Thomaso Fisherio retų knygų bibliotekos darbuotojams.

Už pasidalintas šeimos istorijas esu dėkinga dailininko Samuelio Greenburgo sūnui Danui Greenburgui ir dailininko Juozo Levinsono-Benari anūkėms Annou ir Laurence Bénarie.

Už palaikymą ir suteiktas sąlygas derinti šį iššūkį su darbu esu dėkinga kolegoms iš Lietuvos nacionalinio muziejaus, o ypač, Ikonografijos rinkinių skyriaus.

Ši ilga kelionė be artimųjų palaikymo būtų buvusi neįmanoma, todėl dėkoju tėvams Linai ir Sauliui, sesei Justinai, nepakartojamiems draugams Ievai ir Ignui ir, žinoma, Hariui, kuriam šios disertacijos klievo daugiausiai.

IVADAS

Lietuvos žydų dailė – integrali Lietuvos dailės istorijos dalis. Litvakų¹ meninis palikimas Lietuvoje pažįstamas ir vertinamas – leidžiami albumai, rengiamos parodos, į paklausą reaguojantys aukcionai beveik visada siūlo šių menininkų kūrybos.

1918 m. Lietuvai tapus nepriklausoma valstybe, išsiskyrė du pasauliai – žydų, gyvenančių nepriklausomos Lietuvos Respublikos teritorijoje, ir žydų, gyvenančių Vilniuje, 1920 m. tapusiu Lenkijos dalimi (oficialiai 1923 m.), – jų istorija turėjo sąlyčio taškų, bet plėtojosi paraleliai. Nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje, kurios laikinąją sostinę 1919 m. tapo Kaunas, modernios žydų, kaip ir lietuvių, kultūros pamatai buvo statomi iš naujo. Ilgojo XIX a. pabaigoje prasidėjusią modernios žydų kultūros raidą nutraukė Pirmasis pasaulinis karas ir 1915 m. carinės Rusijos vadovybės vykdytas priverstinis žydų iškeldinimas į imperijos gilumą. Naujai susiformavusioje Lietuvos valstybėje antra pagal dydį laikinosios sostinės bendruomenė² užsiėmė savo kultūrinio gyvenimo kūrimu ir identiteto paieškomis. Tarpukario Lietuvos žydų kultūra, palaipsniui atsikračiusi stiprių rusiškų ir vokiškų įtakų, atrado savo unikalų veidą. Dailės srityje koreliavo bandymai įsiliesti į bendrą Lietuvos meninį gyvenimą ir vidinių bendruomenės poreikių tenkinimas. Žydų dailė iki šiol pažįstama vienpusiškai, vyrauja žydų dailininkų veiklos ir kūrybos analizė integracijos į bendrą šalies kultūrą aspektu. Dėl šios priežasties Lietuvos dailėtyroje suformuotas tarpukario Lietuvos žydų dailės vaizdas ir jo kontekstai yra neišsamūs, daugelis kūrėjų ir dailės įvykių liko paraštėse arba yra visai nežinomi. Tai pasakytina ne tik apie žydų bendruomenės reikmėms skirtą dailę ir jos kūrėjus, bet ir apie iš Lietuvos išvykusių vietinių žydų dailininkų veiklą užsienyje.

Žydų dailės gyvenimas Lietuvoje, kaip atskiras ir unikalus procesas, patyręs pakilimų ir atoslūgių, taikęsis prie politinių ir istorinių realių, sugėręs ir atspindėjęs platų įtakų spektrą, buvo daugiabriaunis ir margas. Jo punktyrinis pažinimas neleidžia pamatyti bendro vaizdo, kaip visumos, kaip savito tarpukario Lietuvos kultūrinio gyvenimo elemento. Šis pažinimas teikia galimybę naujai pažvelgti į meninių idėjų ir įtakų, meno organizatorių ir dalyvių migraciją, jis svarbus ne tik žydų kultūros, bet ir bendrajai Lietuvos kultūros istorijai.

¹ Litvakai – žydų etnokultūrinė grupė, susiformavusi buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje. Kalba daugiausia jidiš kalba (rytų tarpe arba litvakų patarme). Griežčiau nei kitos žydų grupės laikosi religinių priesaikų.

² 1923 m. žydai Lietuvoje sudarė 7,6 proc. visų gyventojų, *Lietuvos gyventojai: pirmojo 1923 m. rugsėjo 23 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys. Population de la Lithuanie: données du premier recensement du 17 septembre 1923*, Kaunas, 1926, p. xxxvi.

Tyrimo objektas

Šios disertacijos tyrimo objektas – tarpukariu Lietuvoje tiek vietinių, tiek atvykusių dailininkų pastangomis kurtas ir plėtotas žydų dailės gyvenimas, taip pat Lietuvos žydų meninė veikla už šalies ribų. Išryškinami pagrindiniai šio proceso organizatoriai ir dalyviai: asmenys ir institucijos, jų veiklos formos ir sritys, ryšiai su Lietuvos ir užsienio menine aplinka. Analizuojant žydų dailės organizavimo aspektus ir dailininkų kūrybą, atkreipiamas dėmesys į socialinių, politinių ir istorinių aplinkybių įtaką. Gretinant žydų dailininkų veiklą savosios diasporos aplinkoje ir bendrame tarpukario Lietuvos dailės gyvenimo kontekste, lyginamos kūrybinės veiklos formos, aptariama jų recepcija.

Chronologinės ir geografinės tyrimo ribos

Pasirinktas 1919–1940 m. chronologines ribas ženklina reikšmingi istoriniai įvykiai, paveikę valstybės istoriją ir žydų Lietuvoje kultūrą. Pradinis taškas – 1919 m., kai Lietuvos delegacija Paryžiaus taikos konferencijoje įteikė Žydų delegacijų komitetui prie šios konferencijos pareiškimą dėl Lietuvos Vyriausybės politikos žydų atžvilgiu principų, kuriame garantuojamas visiškas žydų lygiateisiškumas bei tautinės ir kultūrinės autonomijos suteikimas. Galutinis tyrimo riboženklis – 1940 m. sovietinė okupacija, sunaikinusi Lietuvos žydų dailės pasaulį, ir po jos buvusi 1941 m. vokiečių okupacija, sunaikinusi visą Lietuvos žydų pasaulį.

Geografinis tyrimo laukas apima Lietuvos Respublikos, kurios sostinė 1919 m. perkelta į Kauną, teritoriją. Lenkiškas Vilnius šiame tyrime paliečiamas tiek, kiek yra susijęs su laikinosios sostinės žydų dailės gyvenimo istorija. Tyrimo chronologija ir geografija atskirais atvejais išplečiama, kad būtų nuosekliai pristatytos pavienių autorių biografijos ir įtakos.

Istoriografija

Jau amžininkai svarstė ir aptarinėjo žydų kilmės menininkų įtaką Lietuvos meno gyvenimui, jų suformuotas požiūris darė įtaką, didžiąja dalimi ir nulėmė tolimesnį žydų dailės suvokimą ir recepciją. Nors tuometinėje periodikoje recenzentų nuomonės skyrėsi, dauguma įžvelgė ir stengėsi akcentuoti žydų dailininkų savitumą. Kadangi žydų menininkai lygiai taip pat aktyviai dalyvavo Lietuvos meniniame gyvenime, spaudoje apžvelgiamos parodos, renginiai, organizacijos, kuriose reiškėsi šios tautybės atstovai. Jungtinių parodų recenzijose žydų dailininkų kūryba pristatoma bendrame Lietuvos meno kontekste, o analizuojant individualias parodas,

supažindinama ne tik su kūryba, biografija, bet ir bandoma surasti individualių stilistikos ypatybių. Daugiausia parodų recenzijose žydų dailininkus yra aptarę ir jų kūrybą vertinę Vytautas Bičiūnas, Adomas Jakštas, Jurgis Šlapelis, Justinas Vienožinskis ir kt. Būtent šiose recenzijose akcentuotas žydų dailininkų polinkis į modernizmą ir tapo pagrindu šiuolaikinėje dailėtyroje žydų dailės visumą apibrėžti kaip modernią. Pripažinta žydų dailininkų integracija į Lietuvos meninį gyvenimą ir išryškinti, žinomi, sėkmės Europos meno centruose, daugiausia Paryžiuje, atvejai. Žymiausi Lietuvos atstovai Paryžiuje buvo būtent žydų kilmės menininkai Maksas Bandas (Max Band) ir Neemija Arbitblatas (Arbit Blatas). Šie dailininkai didžiavosi esantys iš Lietuvos ir mielai lankydavosi gimtinėje, palaikė ryšius su vietiniais kolegomis. Aukščiausiu šių ir kitų dailininkų darbo ir svarbos Lietuvos dailei įvertinimu galima laikyti jų įtraukimą į įvairius šalį pasaulyje reprezentuojančius projektus³. Daug dėmesio žydams dailininkams turėjo būti skirta J. Vienožinskio (Lietuvos dailininkų sąjungos) rengtoje Lietuvos dailės istorijos monografijoje (knygos rengimą nutraukė prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas). Knygai rinkti dailininkų gyvenimo aprašymai (daugiausia autobiografijos) ir kūrinių reprodukcijos saugomos Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus archyve, Justino Vienožinskio fonde. Čia yra N. Arbitblato, Zalės Bekerio, Cilės Epšteinaitės, Šolomo Feigenzono, Akimo Josimo, Jokūbo (Jakovo) Lipšico, Gitel Lurjytės, Jokūbo Mesenbliumo, Černės Percikovičiūtės gyvenimo ir kūrybos aprašymai. Jau minėtų autorių kūrinių nuotraukų kolekciją papildė M. Bando ir Hiršo Markuso tapybos darbų pavyzdžiai.

Ankstyvuoju sovietmečiu dėl stalininių persekiojimų ir valstybiniu mastu vykdomos antisemitizmo kampanijos žydų kultūra ir jos paveldas buvo ignoruojamas, ypač tarpukario – „buržuazinės“ Lietuvos laikotarpis. Nors daug žydų dailininkų – Rafaelis Chvolesas, Samuelis Rozinas, Rachilė Krukaitė ir kt. – sėkmingai įsitraukė į sovietinės dailės kūrybą, jie buvo traktuojami kaip visi kiti „tarybiniai piliečiai“. Kita vertus, po karo diegiama socrealizmo doktrina buvo orientuota į stiliaus unifikaciją, nacionalumas joje buvo reprezentuojamas nacionaliniais kostiumais apvilktų personažų vaizdavimu ir stilizuotos ornamentikos taikymu. Lietuvos žydų dailininkai taikė tą pačią stiliaus formulę, kaip ir kiti Lietuvos menininkai. Žydų kultūros paveldo nuvertinimą geriausiai atspindi 1944 m. Vilniuje atidaryto Žydų muziejaus likimas: prisidengę reorganizacija, valdžios atstovai 1949 m. muziejų likvidavo, o sukauptus eksponatus išdalijo

³ Pavyzdžiui: Arbitblato, Bando ir Zelmanavičiaus darbų reprodukcijos Lietuvos dailę reprezentuojančiame leidinyje prancūzų kalba *L'art Lithuanien* (*L'art Lithuanien*, ed. John Kroon, Malmö: A.-B. Malmö Ljustrycksanstalt, 1934); ar 1935 m. Košicėje (Slovakija) surengtoje pirmojoje Lietuvos modernios dailės parodoje užsienyje pristatyti jauno žydų kilmės Lietuvos grafiko Ch. M. Fainšteino darbai.

kitoms atminties institucijoms: muziejams, bibliotekoms ir archyvams. XX a. 5-ojo dešimtmečio pabaigoje buvo uždarytos vaikų švietimo įstaigos mokomąja jidiš kalba, sustabdyti žydų laikraščiai, naikinamos žydų kapinės. Žydiškoje retorikoje buvo apsiribojama tik faktais, reikalingais sovietų režimo politiniams ir propagandiniams tikslams demonstruoti, dažniausiai Holokausto nusikaltimų tema, prilyginant žydus kitiems nacistinės represijas patyrusiems SSRS piliečiams.

Pirmieji tarpukario Lietuvos žydų menininkų paminėjimai sovietinėje Lietuvoje aptinkami XX a. 7-ajame dešimtmetyje. Tuo metu buvo iškelta kai kurių dailininkų kūryba, ypač tų, kurių darbuose akcentuojama socialinė tematika ir kurių gyvybės nusinešė Šoa, pvz., darbininkų klasės atstovo Bekerio⁴. Augustino Savicko *Peizažas lietuvių tapyboje*⁵ – ne tik viena pirmųjų monografijų, kurioje Lietuvos dailė nagrinėjama vienu aspektu, bet ir tarpukario laikotarpio dailininkų gretose pirmą kartą į bendrą kontekstą įtraukiami žydų dailininkai – Arbitblatas, Bandas, Bekeris ir kt. Po 1976 m. Arbitblato apsilankymo Lietuvoje *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* skyrė dailininkui, kad ir nedidelį, lakonišką tekstą⁶.

Svarbiausias sovietiniu laikotarpiu – XX a. 9-ojo dešimtmečio pradžioje išleistas dvi tomis *XX a. lietuvių dailės istorija*. Pirmame tome, apimančiame 1919–1930 m. periodą, apie XX a. 3-iojo dešimtmečio Lietuvos žydų dailės gyvenimą užteko vieno apibendrinamojo sakinio, kuriuo teigiama, kad „gana aktyviai tapybos parodomis rodėsi Lietuvos žydų dailininkai (ypač Arbitblatas, J. Mesenbliumas ir kt.), savaip išreiškę ne vieną to meto socialinio gyvenimo bruožą“⁷. Antro tomo, skirto 1930–1940 m. laikotarpiui, poskyrį „Kiti ketvirtąjo dešimtmečio tapytojai“ sudaro daugiausia tautinių mažumų dailininkai, įvardyti kaip „grupė mažesnio masto dailininkų“⁸. Gana išsamiai pristatyti žymiausi Lietuvos žydų dailininkai Arbitblatas, Bandas, Bekeris, Mesenbliumas, Lipšicas, Percikovičiūtė, Šolomas Zelmanavičius, išnagrinėti kai kurie jų darbai. Poskyryje „Kiti ketvirtąjo dešimtmečio grafikai“ supažindinama su Chaimo Mejerio Fainšteino kūryba. Leidinyje taip pat minimas Maksas Leiba Ginsburgas, Lazaris Kaganas, Elisas Kaplanas, Markus, Jezekielis Štreichmanas. Nors ir nedideli, žydų kultūros ir menininkų pėdsakai atsispindi nepriklausomos Lietuvos Respublikos metais kūrusių menininkų ir kitų visuomenės veikėjų

⁴ Gudaitis Antanas, Tokį jį prisimenu, *Vakarinės naujienos*, Nr. 270, 1966 11 19, p. 3; Budrys S., Darbo žmonių dailininkas, *Tiesa*, Nr. 272, 1966 11 20, p. 3.

⁵ Savickas Augustinas, *Peizažas lietuvių tapyboje*, Vilnius: Vaga, 1965.

⁶ *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, T. 1, Kaunas: K. Poželos spaustuvė, 1976.

⁷ *XX a. lietuvių dailės istorija: 1900–1940*, T. 1, red. I. Korsakaitė, I. Kostkevičiūtė, Vilnius: Vaga, 1982, p. 127.

⁸ Savickaitė Jūratė, Kiti ketvirtąjo dešimtmečio tapytojai, *XX a. lietuvių dailės istorija: 1900–1940*, T. 2, red. I. Korsakaitė, I. Kostkevičiūtė, Vilnius: Vaga, 1983, p. 112.

monografijose ir atsiminimuose, pvz., Justino Vienožinskio⁹, Antano Sutkaus¹⁰, Pauliaus Galaunės¹¹, vėliau Antano Gudaičio¹², Antano Samuolio¹³ ir kt. Iš šiuose šaltiniuose, nors ir cenzūruotuose, pateikiamų faktų ir prisiminimų galima susidaryti tikslesnį ano meto kultūrinio gyvenimo vaizdą.

Nors Lietuvoje žydų kultūrinis paveldas grimzdo į užmarštį, jo gyvastį palaikė visame pasaulyje išsibarsčiusi litvakų bendruomenė. Aktyviai Lietuvos žydų klausimais rūpinosi Jungtinėse Amerikos Valstijose gyvenantys tėvynainiai, Niujorke susibūrę į Amerikos federaciją Lietuvos žydams. 1943–1946 m. ši organizacija leido laikraštį *Lithuanian Jew* (*Lietuvos žydai*), kuriame tarp vyraujančių karo ir pokario metų klausimų, pagalbos organizavimo, politinių realių šiek tiek dėmesio skiriama ir kultūrai. 1943 m. aktyvus organizacijos ir laikraščio veikėjas Mendelis Sudarskis¹⁴ skelbia apie pratešiamą almanacho *Lithuania (Lite)*, kuris plačiai apžvelgs Lietuvos žydų istoriją ir bus sudarytas iš daugelio autorių tekstų¹⁵ (tai tarpukariu leisto almanacho tęsinys: pirmoji (1914) ir antroji (1919) knygos išleistos Vilniuje, o trečioji ir ketvirtoji (1922) Kaune ir Panevėžyje¹⁶), leidybą. Deja, knygos rengimas užtruko ilgiau, nei manyta, ir pirmasis tomas pasirodė tik 1951 m. Pirmo (iš dviejų) almanacho *Lite* tomo¹⁷ pagrindiniai sudarytojai buvo Lietuvos žydai – jau minėtas M. Sudarskis ir Urija Kacenenbogenas¹⁸. Dviejų tūkstančių puslapių leidinyje pristatoma Lietuvos žydų istorija nuo viduramžių iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Knygoje nuosekliai nagrinėjami svarbiausi istoriniai įvykiai, pristatomos žydų diasporos asmenybės, publikuoti įvairūs atsiminimai apie Lietuvos miestus ir miestelius. Leidinys iliustruotas Š. Feigenzono, Marko Šagalo, Mesenbliumo, Bando, Hermano Strucko ir latvio Alberto Rappaporto „Lietuvos žydų tipus“ vaizduojančiais kūriniiais. Mirus vienam iš leidinio iniciatorių

⁹ Justinas Vienožinskis: *straipsniai, dokumentai, laišakai, amžininkų atsiminimai*, parengė I. Kostkevičiūtė, Vilnius: Vaga, 1970.

¹⁰ Sutkus Antanas, *Vilkolakio teatras*, Vilnius: Vaga, 1969.

¹¹ Gaulaunė Paulius, *Dailės ir kultūros baruose: straipsnių rinkinys*, Vilnius: Vaga, 1970; Žemaitytė Zita, *Paulius Galaunė. Monografija*, Vilnius: Vaga, 1988.

¹² Sakalauskas Tomas, *Antanas Gudaitis: Septyni vakarai su dailininku*, Vilnius: Mintis, 1989.

¹³ Samulevičius Raimundas, *Baltoji obelis*, Vilnius: Vaga, 1985.

¹⁴ Mendelis Sudarskis (1885–1951) – žinomas gydytojas–akių chirurgas, gimė Lietuvoje, medicinos mokslus baigė Vokietijoje. 1920 m. grįžo į Kauną, kur įsitraukė į aktyvią žydų visuomeninę veiklą. 1929–1937 m. buvo laikraščio *Folksblat* redaktorius. 1937 m. emigravo į JAV, kur, be darbo pagal specialybę, vykdė ir visuomeninę veiklą.

¹⁵ Sudarsky Mendel, *A Book on Lithuania, Lithuanian Jew*, 1943, Nr. 2/3, p. 3.

¹⁶ Šiaučiūnaitė-Verbickienė Jurgita, *Žydų ir lietuvių abipusio pažinimo ir kultūrinio bendradarbiavimo atspirtys tarpukario Lietuvoje: priemonės ir rezultatai, Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*, sud. J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 21.

¹⁷ *Lite*, vol. 1, eds. Mendel Sudarsky, Uriyah Katsenelenbogen, I. Kissin etc., New York: Jewish Cultural Society, 1951.

¹⁸ Urija Kacenenbogenas (1885–1980) – rašytojas, vertėjas, žurnalistas. Gimė Vilniuje, mokėsi amatų mokykloje Biržuose, vėliau gyveno Šiauliuose, Vilniuje ir Panevėžyje. Daugelio laikraščių redaktorius. 1927 m. išvyko į JAV.

Sudarskiui, antro tomo rengimas užtruko. Jis buvo išleistas 1965 m. Tel Avive¹⁹. Antras *Lite* tomas gana padrikas: šokinėjama per įvairias temas, nenuosekliai aptariami įvairūs istoriniai laikotarpiai. Mažesnės apimties rinktinėje pristatyta įvairių draugijų ir organizacijų istorija, švietimo sistema, Lietuvos žydų kultūros istorija: literatūra, teatras, muzika ir dailė, įvairios personalijos ir įvykiai. Skyrelį „Lietuvos žydų menininkai“ parašė dailininkas Jokūbas Kazlauskas, tuo metu daugiausia gyvenęs ir kūręs Ispanijoje. Teksto turinys vertingas, jame pateikta dar niekur nepublikuota informacija apie tarpukario Kauno žydų menininkus. J. Kazlauskas daugiausia remiasi savo atsiminimais ir žiniomis. Štetluose gimusiais genijais autorius įvardija Chaimą Soutine'ą, Izaoką Levitaną, Marką Antokolskį ir M. Ginsburgą. Tekste plačiau pateiktos Ch. Soutine'o, Mesenbliumo, Bando, Arbitblato, Markuso, Levinsono ir Štreichmano biografijos. Išskirta ir Kaune bute virš *Di jidiše štime* laikraščio redakcijos gyvenusi menininkų grupė, kurią sudarė dailininkai Bekeris, J. Lipšicas ir skulptorius Izaokas Jofė. Straipsnis iliustruotas nuotraukų reprodukcijomis. Viena jų – grupinė, XX a. 4-ojo dešimtmečio pradžioje daryta septynių Lietuvos žydų dailininkų portretinė fotografija, kurioje matomas Jofė, Bekeris, Mošė Cesleris, Markus, Kazlauskas, Štreichmanas ir Lipšicas (il. 1). Abiejuose almanacho *Lite* tomuose nemažai unikalios informacijos. Leidinys išleistas jidiš kalba, jos turinys ir kai kurių straipsnių vertimai pateikiami Žydų paveldo muziejaus (*Museum of Jewish heritage*) filialo „JewishGen“ interneto svetainėje²⁰.

Lietuvos žydų menininkus prisimindavo ir išeivijoje gyvenantys lietuviai. Nuo 1953 m. žurnalas *Aidai* periodiškai spausdindavo Arbitblato kūrinių reprodukcijas²¹, o 1958 m. visas liepos numeris iliustruotas dailininko tapybos darbais²², išspausdintas buvusio Grenoblio muziejaus direktoriaus Andry Farcy (Pierre-André Farcy, 1882–1950) straipsnio apie menininką iš 1939 m. monografijos *Arbit Blatas*²³ vertimas. Taip pat žurnalo puslapiuose sekė ir tolimesni Arbitblato karjeros posūkiai²⁴.

Lietuvai išgyvenant Atgimimo laikotarpio pokyčius, įvyko ir tai, ką galima vadinti žydų kultūros renesansu. Atskaitos tašku laikytini 1987 m., kai žydų visuomenės ir kultūros

¹⁹ *Lite*, vol. 2, ed. Ch. Leikowicz, Tel–Aviv: I. L. Peretz Publishing House, 1965.

²⁰ <http://www.jewishgen.org/>

²¹ *Mergaitė* (1953, Nr. 3, p. 113), *Šventųjų statulėlės* (1953, Nr. 6, p. 257), *Bedarbiai* (1954, Nr. 8, p. 359), *Aikštė* (1955, Nr. 9, p. 363), *Kambario vidus* (1957, Nr. 5, p. 213), *Venecija* (1957, Nr. 7, p. 303), *Prieplauka* (1960, Nr. 3, p. 112), *Duktė* (1972, Nr. ½, p. 29).

²² *Didmiesčio alėja, Lietuviškos šventųjų statulėlės, Dukrelė, Piešianti mergaitė, Uostas, Paryžius, Gėlės, Kambario vidus, Natiurmortas, Tiltas, Autoportretas, Bedarbiai*.

²³ Farcy Andry, *Arbit Blatas, Aidai*, 1958, Nr. 7, p. 319–322 (originalus tekstas: Andry-Farcy, *Arbit Blatas*, Paris: Éditions des Quatre-Chemins, Editart, 1939).

²⁴ *Arbit Blato tapybos ir grafikos paroda vyko Niujorke, Aidai*, 1972, Nr. 3, p. 136.

veikėjai kreipėsi į Lietuvos komunistų partijos Centro komitetą su siūlymu-prašymu Lietuvoje atkurti žydų kultūrinį gyvenimą, leidžiant veikti organizacijoms ir įstaigoms. Prie Lietuvos kultūros fondo susibūrusi Lietuvos žydų kultūros rėmėjų grupė, kuriai pirmininkavo Emanuelis Zingeris, intensyviai kibo į darbus. Pagrindinės veiklos kryptys buvo surasti ir išsaugoti žydų istorijos ir kultūros paminklus, atkurti Valstybinį žydų muziejų, plėtoti žydų kultūrinę veiklą, supažindinti visuomenę su Lietuvos žydų istorija ir kultūros vertybėmis, tyrinėti žydų kultūros istoriją kaip Lietuvos kultūros sudedamąją dalį. Netrukus Lietuvos centro komitetas davė sutikimą Lietuvos žydų bendruomenei veikti, išleisdamas nutarimą „Dėl Lietuvos TSR teritorijoje gyvenančių nacionalinių grupių visuomeninio-politinio aktyvumo tolesnio vystymo ir geresnio jų teisėtų interesų ir poreikių kalbos ir kultūros srityje tankinimo“²⁵. Tais pačiais metais iniciatyvinė grupė pakeitė pavadinimą ir tapo Lietuvos žydų kultūros draugija. Draugija ir jos pirmininkas E. Zingeris 1988 m. birželio 10 d. Kauno paveikslų galerijoje surengė parodą „Lietuvos žydų dailė XVII–XX a.“²⁶. Ekspozicijoje, be religinių artefaktų, buvo galima pirmą kartą iš arčiau susipažinti su tarpukario dailininkų Arbitblato, Bekerio, Ch. M. Fainšteino, Percikovičiūtės kūriniais. Ekspонатus parodai skolino Kauno valstybinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus (dab. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus), LTSR istorijos ir etnografijos muziejus (dab. Lietuvos nacionalinis muziejus), LTSR religijų istorijos muziejus (1992 m. panaikintas ir prijungtas prie tuometinio LTSR istorijos ir etnografijos muziejaus) ir privatūs asmenys. Paroda sulaukė milžiniško susidomėjimo ir rugsėjį buvo perkelta į Lietuvos kultūros fondo salę Vilniuje. Parodos, spektakliai, koncertai, literatūriniai vakarai buvo priemonės, kuriomis stengtasi atgaivinti muziejaus veiklą. Pastangas 1988 m. pabaigoje vainikavo sėkmė – Žydų muziejui ir kultūros centrui kurti buvo nuspręsta grąžinti buvusio žydų teatro pastatą, kuriame sovietmečiu buvo įsikūręs kino teatras „Pionierius“ (Naugarduko g. Vilniuje). Žydų kultūros draugija vykdė vis daugiau projektų. 1989 m. pradėtas leisti laikraštis *Lietuvos Jeruzalė*. 1990 m. gegužės 15 d. Šiauliuose suorganizuota tarptautinė konferencija „Žydų vaizduojamoji dailė“, kurioje pranešimus skaitė Liubov Fainson („Leningrado žydų dailininkai“), Davidas Gobermanas („Žydiškų antkapių vaizduojamoji simbolika“), Aleksandras Kancedikas („Liaudies menas. Tarp svajonės ir realybės“), Vytenis Rimkus („Žydų dailė kaip sudėtinė Lietuvos meno dalis“) ir E. Levitas („Žydiškoji sąmonė

²⁵Lietuvos komunistų partijos komitete, *Komunistas*, 1988, Nr. 5, p. 3.

²⁶ *Lietuvos žydų dailė XVII–XX a.*, katalogas, ats. L. Čiornaja, Vilnius, 1988.

vaizduojamojoje dailėje“)²⁷. 1991 m. Vilniuje vykusioje mokslinėje konferencijoje „Lietuvos žydų švietimas ir kultūra iki Katastrofos“²⁸ buvo nagrinėjami žydų švietimo ir ugdymo klausimai.

Pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį apie tarpukario Lietuvos žydų kultūrą daugiausia skelbta Valstybinio žydų muziejaus leidiniuose²⁹. 2007 m. Irina Nikitina leidinyje, skirtame tarpukario Lietuvos žydų dailininkų personalijoms, remdamasi Justino Vienožinskio fonde LNDM archyve saugomomis žydų dailininkų autobiografijomis, pirmoji praskleidė kelių mažiau žinomų tarpukario Kauno dailininkų biografijas³⁰. Muziejus svariai prisideda prie tarpukario Lietuvos žydų dailininkų kūrybinio palikimo tyrimų ir aktualizavimo ir plečia visuomenės žinias apie litvakų dailininkus ir jų kūrybą³¹.

Apie tarpukario žydų dailę apžvalginius straipsnius rašė Jevsejus Ceitlinas³², Izraelis Lempertas³³, Dovas Levinas³⁴ ir kt. Naujas kiekybiniu ir kokybiniu požiūriu etapas žydų dailės tyrimuose prasideda XXI a. Į žydų Lietuvoje istorijos monografijas ir kolektyvines studijas dailės klausimas įtrauktas netolygiai. Pavyzdžiui, *Žydai Lietuvoje. Istorija. Kultūra. Paveldas* meno klausimas aptariamas atskiru skyriumi „Modernusis menas“³⁵, o tarpukario kultūros transformacijų analizėje *Lietuvos žydai: istorinė studija* vietos užteko literatūrai, periodikai, teatrui ir sportui, bet apie dailę pakako pasakyti, kad „Apytiksliai 90 vietinių žydų menininkų, kurie buvo pakankamai naujas reiškinyš Lietuvos žydų kultūroje, vedė jaunimą paslaptimis „uždrausto“ pasaulio takais“³⁶, ir pateikti nuorodą į Vilmos Gradinskaitės straipsnį su tarpukario žydų parodų faktografija.

2005 m. V. Gradinskaitės apginta disertacija *Litos žydų savimonės aspektai diasporos dailėje*³⁷ tapo tam tikru požiūriu į tarpukario žydų dailę riboženklis – bandant išvesti litvakiškumo paralelę to meto dailininkų kūryboje, žydų dailė traktuojama kaip atskiras vienetas. V.

²⁷ Tarptautinė konferencija „Žydų vaizduojamoji dailė“, programa, Šiauliai: Titnagas, 1990.

²⁸ Mokslinės konferencijos „*Lietuvos žydų švietimas ir kultūra iki Katastrofos*“ medžiaga, sud. I. Lempertas, Vilnius: Lituanius, 1991.

²⁹ Žydų muziejus, T. 1, 1994; Žydų muziejus, T. 2, 2001, Žydų muziejus, T. 3, 2005.

³⁰ Kauno dailininkų žydų kūryba ir likimas. *Art and fate of Jewish painters from Kaunas*, sud. I. Nikitina, Vilnius, 2007.

³¹ Lietuva litvakų kūryboje, sud. V. Gradinskaitė, Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2018.

³² Žydų muziejus = *Еврейский музей* = *The Jewish Museum : [almanachas]*, leidžiamas nuo 1994, vyr. red. J. Ceitlinas.

³³ Lempertas Izraelis, *Litvakai*, Vilnius: Versus aureus, 2005; Lempertas Izraelis, *Mūsų Vilne*, Vilnius: Lietuvos žydų bendruomenė, 2003.

³⁴ Levin Dov, *Trumpa žydų istorija Lietuvoje*, Vilnius: Studija 101, 2000.

³⁵ Gradinskaitė Vilma, *Modernusis menas, Žydai Lietuvoje. Istorija. Kultūra. Paveldas*, sud. L. Lempertienė, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009, p. 245–249.

³⁶ Zalkin Mordechai, Lietuvos žydų bendruomenės kultūrinės transformacijos, *Lietuvos žydai: istorinė studija*, sud. V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: „Baltų lankų“ leidyba, 2012, p. 347–356.

³⁷ Gradinskaitė Vilma, *Litos žydų savimonės aspektai diasporos dailėje*, daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2005.

Gradinskaitės įdirbis tarpukario žydų dailės tyrimuose yra didžiausias, jos darbai reikšmingi ne tik rekonstruojant asmenų biografijas, bet ir svarbius įvykius – ji pirmoji išsamiau analizavo Arbitblato galerijos veiklą³⁸, žydų dailininkų parodas³⁹. Aktyviai į tarpukario Lietuvos žydų meno scenos tyrimų lauką įsitraukė 2004 m. įsteigtas Rytų Europos žydų kultūros ir istorijos tyrimų centras, vadovaujamas Jurgitos Verbickienės. Įstaiga, besiorientuojanti į žydų paveldo Lietuvoje ir aplinkinėse valstybėse tyrinėjimą, parengė keletą svarbių ir reikšmingų leidinių, praturtinusių žydų kultūros tyrimus⁴⁰, vienas jų – straipsnių rinkinys *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*⁴¹. Šiame leidinyje publikuojamą Giedrės Jankevičiūtės straipsnį „Žydų dailininkai tarpukario Lietuvos meninėje kultūroje“ galima vadinti reikšmingiausiu tarpukario Lietuvos žydų dailę pristatančiu tekstu⁴². Straipsnyje nušviesta ligtolinė istoriografija, apibendrintai supažindinama su pagrindiniais tarpukario Lietuvos žydų dailininkais ir su jais susijusiais meno procesais. Taip pat publikacijoje analizuojamas lietuvių dailininkų ir visuomenės požiūris į žydų menininkus ir jų kūrybą, įvertinamas indėlis ir reikšmė tarpukario Lietuvos meniniam gyvenimui, sąlyčio taškai.

XXI a. 2-ojo dešimtmečio pradžia pažymėta turbūt vieno žymiausių tarpukario Lietuvos dailininko Arbitblato „sugrįžimu“ – kūrinių kolekciją Lietuvos nacionaliniam dailės muziejui perdavė dailininko našlė Regina Resnik. Muziejaus eksponatus papildė daugiau nei 400 tapybos, grafikos ir skulptūros darbų kolekcija, taip pat dokumentinė archyvinė medžiaga. Visuomenei kolekcija buvo pristatyta parodomis ir leidiniais. Kolekciją pristatančio katalogo ir platesnės Arbitblato kūrybą nušviečiančios monografijos sudarytoja yra Ilona Mažeikienė⁴³.

³⁸Gradinskaitė Vilma, The Modern Art Gallery of Neemiya Arbit-Blatt in Interwar Kaunas, *Pinkas, Annual of the Culture and History of East European Jewry*, Vol. 1, Vilnius, 2006, p. 168–180.

³⁹ Gradinskaitė Vilma, The First Exhibitions of Jewish Artists in Kaunas (1920–1940) from the Art Critic's Perspective”, *IGGUD Selected Essays in Jewish Studies*, Vol. 3, Jerusalem, 2007, p. 115–129.

⁴⁰*Pinkas: annual of the Culture and History of East European Jewry*, Vol. I, ed. J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: The Centre for Studies of the Culture and History of East European Jews, 2006; *Pinkas: annual of the Culture and History of East European Jewry*, Vol. II, ed. L. Lempertienė, Vilnius: The Centre for Studies of the Culture and History of East European Jews, 2008; *Central and East European Jews at the crossroads of tradition and modernity*, ed. J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, L. Lempertienė, Vilnius: The Centre for Studies of the Culture and History of East European Jews, 2006; *Žydai Lietuvoje: istorija, kultūra, paveldas*, sud. L. Lempertienė, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009; *Lietuvos žydai: istorinė studija*, sud. V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: „Baltų lankų“ leidyba, 2012. Tyrimų centras taip pat sukūrė ir koordinuoja interneto svetainę www.zydai.lt, kurioje skelbiama informacija, apimanti visas žydų Lietuvoje istorijos, kultūros ir paveldo sferas.

⁴¹*Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*, sud. J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

⁴² Jankevičiūtė Giedrė, Žydų dailininkai tarpukario Lietuvos meninėje kultūroje, *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*, sud. J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 69–102.

⁴³ *Arbit Blatas. Sugrįžimas į tėvynę*: ponios Reginos Resnik Blatas Lietuvos tautai dovanotų kūrinių katalogas, sud. I. Mažeikienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2011; *Arbit Blatas (1908–1999)*, sud. I. Mažeikienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2019.

Didelis postūmis identifikuojant ir įrašant į Lietuvos dailės istorijos didįjį naratyvą menkiau žinomus menininkus, tarp jų ir žydus – keturių tomų *Lietuvos dailininkų žodynas*⁴⁴. Žodyno 3-iajame tome, apimančiame 1918–1944 m. laikotarpį, supažindinama su Mozės Aizino, Juozo Levinsonas-Benari, Makso Farbmano, I. Jofės, A. Josimo, E. Kaplano, Kazlausko, Lipšico, G. Lurjytės, Štreichmano ir kt. biografijos ir kūrybos faktais. Atskiruose straipsniuose tyrinėtojų dėmesio ir plastesnio gyvenimo ir kūrybos aptarimo sulaukė keletas žydų dailininkų – J. Levinsonas-Benari⁴⁵, Mesenbliumas⁴⁶, Percikovičiūtė⁴⁷, Ginsburgas⁴⁸.

Atskiro tyrėjų dėmesio sulaukia žydžių moterų dailininkių veikla. 2012 m. lapkričio 30–gruodžio 30 d. Kauno paveikslų galerijoje vyko paroda „Ieškoti moters“, skirta dailininkių Marcės Katiliūtės, Percikovičiūtės, Marijos Račkauskaitės-Cvirkienės, Domicelės Tarabildaitės-Tarabildienės 100-ųjų gimimo metinių jubiliejui paminėti⁴⁹. 2017 m. balandžio 14–birželio 4 d. Nacionalinėje dailės galerijoje veikusi Ievos Burbaitės kuruota paroda „Asmeniška. Lietuvos moterų dailė 1918–1940 m.“, apibendrina dailėtyrininkės disertacijos tyrimus, kuriuose išryškėjo ir žydžių dailininkių įsitraukimas į tarpukario Lietuvos kultūrinį lauką⁵⁰. Lina Mumgaudytė 2020 m. Vilniaus universitete apgynė magistro darbą tema „Mes einam prieš žemės sukimąsi: tarpukario Rytų Europos žydžių moterų meninio išsilavinimo siekimas Vilniaus ir Kauno atvejais“.

⁴⁴ *Lietuvos dailininkų žodynas*, T. 1, sud. A. Paliušytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005, T.2, sud. J. Širkaitė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, T. 3, sud. L. Šatavičiūtė-Natalevičienė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013, T. 4, sud. M. Žvirblytė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016.

⁴⁵ Bukauskaitė Evelina, Juozapo (Josifo) Levinsono-Benari ir Jokūbo (Jankelio) Kazlausko kūryba tarpukario Lietuvos meninio gyvenimo aplinkoje, *Žydų kultūros paveldas: Kasdienybės pasaulis*, sud., red. A. Andrijauskas, Vilnius: LKTI, 2013, p. 386–410.

⁴⁶ Sikorskaitė Vaida, Jokūbo Mesenbliumo kūryba kaip litvakų tautinės savimonės reiškiny, *Žydų kultūros paveldas: Kasdienybės pasaulis*, sud., red. A. Andrijauskas, Vilnius: LKTI, 2013, p. 362–385;

⁴⁷ Krištopaitytė Violeta, Dailininkės Černės Percikovičiūtės asmuo ir kūryba, *Kauno istorijos metraštis*, Nr. 14. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2014, p. 19–41.

⁴⁸ Gradinskaitė Vilma, Novatoriška Makso Ginsburgo karikatūra tarpukario Lietuvoje, *Rytai–vakarai: komparatyvistinės studijos*, XII. Vilnius, 2012, p. 511.

⁴⁹ *Ieškoti moters. Parodos, skirtos dailininkių Marcės Katiliūtės, Černės Percikovičiūtės, Marijos Račkauskaitės-Cvirkienės, Domicelės Tarabildaitės-Tarabildienės 100-ųjų gimimo metinių jubiliejui paminėti, katalogas*, sud. V. Krištopaitytė, A. Vasiliausienė, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2012.

⁵⁰ Burbaitė Ieva, *Lietuvos moterų dailininkių draugijos (1938–1940) veikla ir jos kontekstai*, daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2016.

Pastaruosius keletą metų didelis susidomėjimas litvakų daile matomas ir Lietuvos kolekcininkų bendruomenėje. To atspindys – parodos⁵¹ ir išleisti albumai⁵². Privatūs kolekcininkai labiausiai koncentruojasi į žinomų litvakų kūrybą, tarp jų tarpukario Lietuvos žydų dailininkų nėra daug, tai – Arbitblatas, Bandas, Percikovičiūtė, Kazlauskas. Lietuvos visuomenei parodoje buvo pristatyta ir Baltarusijos akcinės bendrovės „Belgazprombank“ kolekcijos paroda, papildyta eksponatais iš muziejų ir privačių rinkinių. Lietuvos dailės muziejaus Vilniaus paveikslų galerijoje 2015 m. surengta „Paryžiaus mokyklos dailininkai iš Baltarusijos“ ekspozicija. Joje lankytojams pristatytas XX a. pradžios Paryžiaus mokyklos (*École de Paris*) menininkų, gimusių Baltarusijoje ir vėliau tapusių pasaulinėmis garsenybėmis, rinkinys. 2016 m. toje pačioje ekspozicinėje erdvėje pristatyta jau minėtos Baltarusijos korporacijos suorganizuota 150-osioms Levo Baksto gimimo metinėms skirta paroda „Levas Bakstas. Epocha ir kūryba“.

Apibendrinamas Lietuvos ir užsienio tyrėjų įžvalgas Paryžiaus mokyklos (*École de Paris*) litvakų meninį palikimą populiarina Antanas Andrijauskas. Jo knyga *Litvakų dailė l'École de Paris aplinkoje* buvo išleista lietuvių ir anglų kalba⁵³. Andrijauskas inicijavo keletą straipsnių rinkinių ir konferencijų, skirtų Lietuvos žydų kultūros ir dailės tyrimams⁵⁴.

Lietuvos žydų kultūros paveldo ir tyrimo procesai koncentruojasi ne tik didžiuosiuose šalies miestuose. Daugelis regionų turi išleidę savo krašto ar miesto žydų istorijai, kultūrai ir paveldui skirtus leidinius. Jų puslapiuose aptinkami ir menininkų pėdsakai, pavyzdžiui, Žemaitijos regiono žydų kultūros paveldui skirtame leidinyje pristatyta dailininko Sidnėjaus Gelflando istorija⁵⁵. Dar vienas svarbus informacijos šaltinis, kuriame galima aptikti autentiškos Lietuvos regionų ir miestų žydų istorijos pėdsakų, – *Yizkor* (atminties) knygos. Jas dažniausiai rengia žydai emigrantai, siekdami išsaugoti per Holokaustą sunaikintų miestų ir regionų atmintį. Jose pasakojama miesto istorija, kasdienio gyvenimo nuotrupos, pateikiami judėjimų ir organizacijų

⁵¹ *Prancūzijos spalvos ir formos: litvakų dailė iš valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus*, „Lewben Art Foundation“ ir Lietuvos išeivijos dailės fondo kolekcijų: 2014 08 05–2014 09 28; *Sveikas, Paryžiaus! Litvakų dailininkų keliais*, Kaunas, 2014 m. sausio 30–2014 m. kovo 30 d.], sud. V. Gradinskaitė, Vilnius: Lietuvos išeivijos dailės fondas, 2014.

⁵² *Litvakų dailė privačiose Lietuvos kolekcijose*, sud. V. Gradinskaitė, Vilnius: „Lewben Art Foundation“ [et al.], 2015; *Peradresuota: lietuvių ir litvakų tapyba Lietuvos išeivijos dailės fondo kolekcijoje*, D. 1, sud. R. Andriušytė-Žukienė, Vilnius, 2016.

⁵³ Andrijauskas Antanas, *Litvakų dailė l'École de Paris aplinkoje*, Vilnius: Meno rinkos agentūra, 2008.

⁵⁴ *Žydų kultūra: istorija ir dabartis* [straipsnių rinkinys], sud. A. Andrijauskas, Vilnius: Kronta, 2009; *Lietuvos žydų kultūros paveldas: kasdienybės pasaulis* [straipsnių rinkinys], sud. A. Andrijauskas, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013.

⁵⁵ Gradinskaitė Vilma, Dailininko Sidnėjaus Gelfando kelionė nuo Viekšnių iki Amerikos, *Žemaitijos žydų kultūros paveldo atspindžiai*, sud. H. Vitkus, J. Skurdauskienė, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2019, p. 77–94.

veiklos aprašymai, prisimenami iškilūs asmenys, jų gyvenimas ir likimas, Holokausto liudijimai. Dažnai tekstai iliustruojami nuotraukomis ir kitais dokumentais. Tokiose knygose išliko ir retų pasakojimų apie menininkus: knygoje apie Švenčionis⁵⁶ prisimenama Sara Goršenaitė, apie Jonavą⁵⁷ – Issaja Kulvianskis ir Dovydas (Alteris) Kaganas.

Jono Umbraso ir Eglės Kunčiuvienės monografijoje pirmą kartą kaip specifinis dailėtyros objektas išryškintas tarpukario dailės institucinis aspektas⁵⁸. Tačiau Lietuvos dailės draugijų istorija plėtojama aplenkiant žydų dailininkų organizacijas ir sambūrius, paliekant žydų dailininkus tik kaip parodų dalyvius. Pagrindinės monografijos, kuriose analizuojamas nepriklausomos Lietuvos Respublikos kultūrinis gyvenimas – Jolitos Mulevičiūtės⁵⁹ ir Giedrės Jankevičiūtės⁶⁰ darbai. Juose aptariamas lietuvių dailės modernėjimo procesas, apibūdinamos tarpukario dailės kritikų, parodų žiūrovų, kūrinių pirkėjų ir kolekcininkų nuostatos. Ryškinami dailininko savimonės ir meno uždavinių sampratos pokyčiai. Atskleidžiama politinių, socialinių ir ekonominių veiksnių įtaka dailiosios kūrybos plėtotei. Gvildinama Lietuvos kūrybinei inteligentijai iškilusi internacionalumo ir tautiškumo dilema, keliama dinamiškos ir Europos vertybėms atviros kultūros reikšmė. Žydų dailininkai aptariami individualiai. Išsamiai tautinių mažumų indėlis XX a. I pusės Vilniaus kultūriniame gyvenime pristatytas Laimos Laučkaitės tyrimuose⁶¹. Grynai žydų bendruomenės reikmėms kurto meno specifika išryškėja siauresniuose, daugiausia grafikai skirtuose tarpukario tyrimuose, tokiuose kaip Juozo Galkaus *Lietuvos plakato istorija*⁶² ar Giedrės Jankevičiūtės *Lietuvos grafika*⁶³. Iki šiol sistemiškai neaptartos žydiškos spaudos grafikos ir taikomosios grafikos temos pažįstamos tik fragmentiškai.

Palyginti su kitomis Baltijos valstybėmis, Lietuvoje vykdomi žydų kultūros tyrimų ir išsaugojimo projektai išsiskiria gausa ir įvairove. Žinoma, nei Latvijoje, nei Estijoje negyveno tokia gausi žydų populiacija, pvz., Kaune 1933 m. gyveno 38 tūkst. žydų (tai sudarė apie 30 proc. gyventojų), 1935 m. Rygoje – 43 tūkst. žydų (11,3 proc.), o visoje Estijoje 1934 m. gyveno 4 434 žydai (0,4 proc. visų gyventojų).

⁵⁶ *Sefer zikaron le-esrim ve-shalosh kehilot she-nehrevu be-ezor Svintsian*, ed. Shimon Kanc, Tel Aviv, 1965.

⁵⁷ *Yanove oyf di breges fun Vilye; cum ondenk fun di horev-gevorene jidishe kehile in Yanove*, sud. Shimon Noy, Tel Aviv: Jonava Society, 1972.

⁵⁸ Umbrasas Jonas, Kunčiuvienė Eglė, *Lietuvių dailininkų organizacijos 1900–1940*, Vilnius: Vaga, 1980.

⁵⁹ Mulevičiūtė Jolita, *Modernizmo link: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2001.

⁶⁰ Jankevičiūtė Giedrė, *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje, 1918–1940*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003.

⁶¹ Laučkaitė Laima, *Vilniaus dailė XX a. pradžioje*, Vilnius: „Baltų lankų“ leidyba, 2002.

⁶² Galkus Juozas, *Lietuvos plakato istorija*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015.

⁶³ Jankevičiūtė Giedrė, *Lietuvos grafika, 1918–1940*, Vilnius: E. Karpavičiaus leidykla, 2008.

Latvijoje tarpukariu kūrė žydų dailininkai gana anksti, nuo 1919 m., susibūrė į Žydų menininkų draugiją, kuri su pertrūkiais veikė iki 4-ojo dešimtmečio vidurio. Žymiausiais atstovais laikomi Michailas Jo, Isaakas Friedländeris, Davidas Skolnikas ir kt. Latvijos meno istorijos penktame tome, skirtame 1915–1940 m. laikotarpiui, kai kurių žydų dailininkų (kartu su vokiečių ir rusų menininkais) kūryba ir biografijos pateiktos tautinių mažumų tradicijas pristatančiame skyriuje⁶⁴. Palyginti su leidinio visuma tai – ganėtinai glaustas pristatymas. Daugiausia dėmesio monografijoje sulaukė grafikas, tapytojas ir scenografas M. Jo. Žydų kultūra kaip atskiras vienetas išskirta ir monografijoje, tiriančioje Latvijos tarpukario leidybą ir knygų dizainą⁶⁵. Kaip atskiras tyrimų objektas Latvijos žydų dailė iki šiol nenagrinėtas. Žydų dailės tyrimus vykdo Daugpilyje įsteigtas Marko Rothko centras, o Rygoje įsikūręs Žydų Latvijoje muziejus atskirai dailės klausimų nenagrinėja. Su Latvijos žydų dailininkų kūrybiniu palikimu galima buvo susipažinti Chaimo Frenkelio viloje Šiauliuose 2020 m. rugsėjo 5–lapkričio 1 d. veikusioje parodoje „Žydų dailininkai tarpukario Rytų ir Centrinėje Europoje“.

Ilgiausiai, net iki 1940 m., tautinę ir kultūrinę autonomiją išlaikę Estijos žydai turėjo tik keletą menininkų, žymiausias buvo skulptorius Jehudas Leibo (1904–1958), bet gali didžiulis meno istoriko, kritiko, bibliofilo ir kolekcininko Juliuso Gensso (1887–1957) darbai judaikos tyrimuose. Didelį darbą renkant ir viešinant informaciją apie Estijos žydų istoriją, atlieka Taline įkurtas Estijos žydų muziejus, nemažą dalį savo turimų resursų publikuojantis interneto svetainėje⁶⁶.

Tikslai ir uždaviniai

Disertacijos tikslas – nuosekliai apžvelgti tarpukario Lietuvos žydų dailės gyvenimą ir jo kūrėjų – tiek vietinių, tiek atvykėlių – veiklą. Išryškinti pagrindines veiklos formas ir uždarame bendruomenės gyvenime, ir integruojantis į bendrą Lietuvos dailės lauką. Apibūdinti žydų dailės vietą bendrame to meto dailės gyvenimo kontekste, akcentuojant žydų dailininkų integracijos atvejus.

Tikslui pasiekti išsikelti šie pagrindiniai uždaviniai:

⁶⁴ *Art History of Latvia. V: Period of Classical Modernism and Traditionalism 1915–1940*, ed. E. Kļaviņš, Rīga: Institute of Art History of the Latvia Academy of Art, 2016, p. 287–288.

⁶⁵ Fraser James H., *Publishing and book design in Latvia 1919–1940: a Re-discovery*, Rīga: Neptuns, 2014.

⁶⁶ <http://eja.pri.ee/>

1. Išryškinti pagrindinius žydų dailės gyvenimo raidos etapus, jų specifiką;
2. Aprašyti žydų dailės gyvenimo organizacijas, jų pasirinktas veiklos sritis ir strategijas;
3. Pristatyti pagrindinius Lietuvos žydų dailės lauko dalyvius, papildant ir (ar) atskleidžiant jų asmenines ir kūrybines biografijas;
4. Identifikuoti žydų dailininkų, kaip atskiros grupės, veikimo modelius, aptarti jų taikymą bendro Lietuvos dailės gyvenimo kontekste.

Tyrimo ištekliai

Be jau žinomų ir tyrinėtų tarpukario Lietuvos žydų dailininkų meno kūrinių, saugomų Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejuje, Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, Lietuvos nacionaliniame muziejuje, Šiaulių „Aušros“ muziejuje, šiame darbe pasitelkiama nauja vizualinė medžiaga – reprodukcijose užfiksuoti neišlikę kūriniai. Šiame darbe taip pat gausiai remiamasi periodine spauda: tarpukariu surengtų personalinių ir grupinių dailės parodų bei bendrų meno ekspozicijų recenzijomis, amžininkų pasisakymais žydų dailės klausimais. 1918–1940 m. periodika svarbi ne tik atgimstančios valstybės formavimuisi, bet ir kaip to meto visuomenės sąmonės atspindys. Lietuviškų periodinių 1918–1940 m. leidinių, kuriuose buvo recenzuojamos parodos, pristatomi dailininkai ir organizacijų veikla, išsakoma nuomonė įvairiausiais meno gyvenimo klausimais, publikuojamos reprodukcijos, buvo nemažai: *Bangos* (1932), *Kultūra* (1923–1941), *Menas* (1920), *Naujoji Romuva* (1931–1940), *Naujas žodis* (1925–1933), *Pradai ir žygiai* (1926–1927), *Židinys* (1924–1940), *Vairas* (1914–1915, 1923–1924, 1929–1940), *XX amžius* (1936–1940), *7 meno dienos* (1927–1934) ir kt. Nors per visą tarpukarį Lietuvoje nebuvo specializuoto kultūrai skirto periodinio leidinio jidiš kalba, šios temos nagrinėtos literatūriniuose almanachuose, kurių tarpukariu buvo per dvidešimt. Dailės klausimai ir reprezentacija buvo aptarti žurnale *Di vispe* (Sala, 1921–1923), almanachuose *Kveitn* (*Gėlės*, 1922) *Mir alein* (*Mes patys*, 1930), *Šliachn* (*Keliai*, 1932), *Brikn* (*Tiltai*, 1937), *Bleter* (*Lapai*, 1938, 1940), *Naje Bleter* (*Naujieji lapai*, 1939), *Ringan* (*Žiedai*, 1940). Į almanachų kūrimą buvo įtraukiami dailininkai, daugiausia kaip viršelių apipavidalintojai. Tautiečių menininkų paslaugomis kuriant leidinių estetinį vaizdą naudojosi ir įvairios leidyklos („Licht“, „Jidiš“, „Kultur“, „Mir alein“) ar organizacijos („Kultur Lige“, Žydų istorijos ir etnografijos draugija, Žydų švietimo draugija Lietuvoje, OZE, ORT). Kultūros temos

neaplenkė ir didžiausių šalies dienraščių jidiš kalba puslapių: *Di jidiše štime* (*Žydų balsas*, 1919–1940) ir jo savaitgalio priedo *Di velt* (*Pasaulis*, 1924–1925), *Folksblat* (*Liaudies laikraštis*, 1930–1940) ir žydų laikraščių lietuvių kalba *Mūsų garsas* (1924–1925), *Apžvalga* (1935–1940). Svarbus informacijos šaltinis – Lietuvoje leista spauda rusų kalba: *Вольная Литва* (*Laisvoji Lietuva*), *Понедельник* (*Pirmadienis*), *День* (*Diena*), *Ехо* (*Aidas*) ir kt. Daug dėmesio Lietuvos ir Lietuvos žydų dailės gyvenimui skyrė Rygoje leistas *Сегодня* (*Šiandien*) dienraštis. Tyrimui pasitelktos publikacijos iš Latvijos, Lenkijos, Prancūzijos, Švedijos, Vokietijos, JAV ir kt. periodinių leidinių, leidusios rekonstruoti ir patikslinti kai kuriuos Lietuvos žydų dailininkų kūrybos ir biografijos faktus.

Disertacijoje naudojama archyvinė medžiaga saugoma Lietuvos centriname valstybės archyve, Lietuvos literatūros ir meno archyve, Kauno regioniniame valstybės archyve, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje, Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje ir Kauno technologijos universiteto bibliotekoje. Tyrimo eigą sunkina fragmentiškas žydų kultūros artefaktų ir susijusių dokumentų palikimas. Antrojo pasaulinio karo metu sunaikinta didelė dalis žydų kultūros paveldo, o likusi dalis, išsaugota spėjusių išsigelbėti asmenų, išsklaidyta po įvairius pasaulio muziejus, archyvus ir bibliotekas. Tiek atskirų asmenų biografijoms, tiek įvykiams patikslinti naudotos prieigos prie šaltinių, saugomų YIVO žydų tyrimų instituto Niujorke, Jungtinių Amerikos Valstijų Holokausto memorialinio muziejaus Vašingtone, Jad Vašem Holokausto tyrimų centro Jeruzalėje archyvuose.

Metodai

Disertacijoje pasitelkiami metodai – istoriografinis ir socialinės dailės istorijos – padeda nušviesti žydų meninio gyvenimo raidą, organizacinius kūrybos pristatymo visuomenei aspektus, dailininkų būrimosi principus, žydų dailės vertinimą, žydų dailininkų integraciją į Lietuvos ir Vakarų kultūrą. Žydų dailės gyvenimo tyrimas atskleidė daug naujų, iki šiol nepažintų ar žinomų tik fragmentiškai dailės gyvenimo dalyvių: tiek dailininkų, tiek kultūrinio gyvenimo organizatorių. Kad būtų kuo plačiau atskleistos jų gyvenimo istorijos ir istorinės, politinės, socialinės ir kultūrinės sąlygos, lėmusios jų formavimąsi, taikomas biografinis tyrimo metodas. Pristatant naujus kūrinius atlikta jų atribucija. Vizualinių šaltinių analizei pasitelkiami ikonografijos ir ikonologijos metodai, taip pat formos analizė. Šių priemonių naudojimas suteikia galimybę identifikuoti meno kūrinius, atskleisti kūrinių prasmę istoriniame ir kultūriniame kontekste.

Ginamieji teiginiai

- Tarpukario Lietuvos žydų dailės raida turi aiškius etapus, kuriuos lėmė politinės, istorinės, kultūrinės aplinkybės ir lyderio savybių turinčių talentingų asmenų pasirodymas Lietuvos dailės lauke.
- Žydų politinės, tautinės ir kultūrinės autonomijos laikotarpio meninis gyvenimas daugiausia koncentravosi diasporos aplinkoje ir orientavosi į vokiškąją ir rusiškąją tradicijas tiek organizaciniu, tiek kūrybos formų požiūriu. Vokiškoji įtaka susiformavo dėl Pirmo pasaulinio karo metais užmegztų glaudžių ryšių su vokiečių žydų menininkais. Rusijoje vyraujančių modernizmo tendencijų sekimas atkeliavo kartu su žydų dailininkais, grįžusiais į Lietuvos Respubliką po privalomojo 1915 m. žydų iškeldinimo į Rusijos imperijos gilumą. Taip pat šią įtaką pagilino ir bendros modernios žydų kultūros orientacija į rusiškąsias modernizmo dailėje formas.
- 1929–1933 m. – produktyvus Lietuvos žydų dailininkų veiklos laikotarpis, pasižymėjęs kultūrinių veiklų gausa ir įvairove. Šalies dailės gyvenime sėkmingai integravosi vietiniai žydų dailininkai, atstovaujantys naujoms dailės tendencijoms, atsivežtoms iš Paryžiaus, ir dailininkai, užsiimančys populiariaja, į masinį vartojimą orientuota dailės sritimi, kaip karikatūra. Laikotarpis išskirtinas dėl vietinių žydų dailininkų pastangų etniniu pagrindu sutelkti ir pristatyti dailininkus. Žydų dailės konsolidacija tiesiogiai siejasi su literatūriniais sambūriais.
- XX a. 4-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje žydų dailininkų bendruomenės diferenciacija atsispindi išitraukiant į draugijas ne etniniu, o idėjiniu pagrindu. Laikotarpiui būdinga žydų dailininkų integracija į Lietuvos dailės gyvenimą.
- Lietuvos žydų dailininkų veiklai būdingos ne tik asimiliacijos tendencijos, jie buvo angažuoti ir veikdami savo bendruomenės rate.

Darbo naujumas

Ši disertacija yra pirmasis bandymas sistemiškai apibendrinti žydų dailės gyvenimą tarpukario Lietuvos Respublikoje. Disertacijoje pateikta nauja faktinė informacija leidžia naujai pažvelgti į Lietuvos žydų dailės meninių idėjų ir meno veikėjų migracijos, įtakų klausimus. Ankstesni Lietuvos žydų dailę apimantys ar jos procesus analizuojantys tyrimai arba orientavosi į 4-ąjį dešimtmetį, kai žydų dailė išsiskleidė, arba buvo nukreipti į pavienių asmenybių kūrybinės

biografijos rekonstrukciją. Šiame tyrime sutelktas dėmesys į žydų dailę 3-iojo dešimtmečio pirmojoje pusėje, žydų kultūrinės autonomijos metus, kai buvo padėtas pagrindas tolesniam žydų kultūros augimui. Tyrimo metu rekonstruotas Žydų tautinės ir kultūrinės autonomijos laikotarpis Lietuvoje, šiuo laikotarpiu (1919–1924) vykę dailės procesai, nustatyti jų dalyviai. Pirmą kartą atskleista Žydų tautos tarybos Kultūros sekcijos ir organizacijos *Kultur Lige* veikla dailės srityje. Disertacijoje supažindinama su iki šiol nepažintų dailininkų Saros Goršenaitės ir Feigos Bliumbergaitės biografijomis ir kūryba. Pristatoma iki šiol tik kaip atskiras faktas žinota, bet netyrinėta Issacharo Ber Rybacko Kauno laikotarpio kūryba, pirmą kartą identifikuojami ir viešinami jos vizualiniai šaltiniai. Pateikiama išsami karikatūristo Lazario Kagano atvejo studija. Naujais faktais papildyta Neemijos Arbitblato Meno galerijos istorija, pateikta šios galerijos ir Vakarų Europoje jo kolegų įsteigtų galerijų lyginamoji analizė. Remiantis iki šiol netyrinėta medžiaga – žydų spaudos grafikos pavyzdžiais – knygų iliustracijomis, nušviestos žydų literatū ir dailininkų bendradarbiavimo gijos, suteikusios impulsą taikomosios grafikos plėtotei diasporos meninėje kultūroje. Atskleidžiant žydų dailininkų integraciją į tarpukario Lietuvos meninį kontekstą, atkreiptas dėmesys į antisemitizmo ekscesą Lietuvos meniniame gyvenime. Prieduose pateikiami iki šiol neviešinti, kultūros istorijos naratyve nefunkcionavę vizualiniai šaltiniai iš Lietuvos atminties institucijų (muziejų, archyvų, bibliotekų) rinkinių.

Darbo struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, trys dėstymo dalys, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas, iliustracijos bei jų sąrašas. Įvade apibrėžiamas tyrimo objektas, jo chronologinės bei geografinės ribos, tikslas, uždaviniai, apibrėžiamas darbo aktualumas, mokslinis naujumas, pateikiami ginamieji disertacijos teiginiai, pristatomi taikyti tyrimų metodai, jų tikslingumas. Apžvelgiami atlikti tyrimai disertacijos tema.

Disertacijos dėstymo struktūroje pasirinktas chronologinis pasakojimas padeda išryškinti žydų dailės gyvenimo raidos etapus tarpukario Lietuvoje.

Pirmoje disertacijos dėstymo dalyje „Meninis gyvenimas žydų politinės autonomijos laikotarpiu 1919–1924 m.“, remiantis naujais archyviniais, faktografiniais ir ikonografiniais šaltiniais, rekonstruojamas daugiasluksnis žydų politinės autonomijos veikimo Lietuvoje laikotarpio (nuo įteisinimo 1919 m. iki Žydų reikalų ministerijos panaikinimo 1924 m.) meninis gyvenimas, išskiriant pagrindinius jo organizatorius – Žydų tautos tarybos Kultūros sekciją ir švietimo ir kultūros organizaciją *Kultur Lige*. Analizuojama abiejų institucijų struktūra, veikla,

pristatomi dalyviai ir organizatoriai, apibendrinama meninės raiškos specifika. Trečioje dalyje pristatytas Juozo Levinsono-Benari asimiliacijos lietuviškame kultūros gyvenime atvejis. Per kūrybos pavyzdžius ir biografinius faktus atskleidžiamas dinamiško ir platesnio, neapriboto etnine prigimtimi kūrėjo pavyzdys, parodantis šio laikotarpio žydų dailininko bandymą integruotis į Lietuvos kultūrą.

Antra disertacijos dalis „Lietuvos žydų dailės aukso amžius 1929–1933 m.“ išryškina ypač aktyvų žydų dailės gyvenimo laikotarpį, pasižymintį kultūrinio gyvenimo įvairove. Parodų rengimo kontekste išsiskiriamos žydų dailininkų grupinės parodos 1929, 1931 ir 1932 m., kosmopolitiška Neemijos Arbitblato moderni Meno galerijos veikla ir atvejo studija – karikatūristo bei šaržų kūrėjo Lazario Kagano komercinis ir parodų gyvenimas. Pristatoma žydų menininkų kūryba taikomosios grafikos srityje. Kaip dar vienas etnine kilme neapribotos kūrybos pavyzdys pateikiamas vienintelis tarpukario Lietuvoje viešojoje erdvėje įgyvendintas žydų skulptoriaus kūrinys – Makso Farbmano Lietuvos nepriklausomybės paminklas Salako miestelyje.

Trečioje dėstymo dalyje tiriama žydų dailininkų padėtis Lietuvoje nuo 1934 iki 1940 m. Analizuojami pagrindiniai šio laikotarpio žydų dailės procesai ir kūrėjai. Šioje dalyje analizuojama antrajai 4 dešimtmečio pusei būdinga sėkminga žydų dailininkų integracija į Lietuvos meninį gyvenimą, dalyvavimas parodose, įsitraukimas į dailininkų institucijų veiklą. Pristatomos vietinių ir iš užsienio atvykusių menininkų parodos. Analizuojamas 1935 m. antisemitizmo Kauno parodų gyvenime atvejis. Apibendrinama Lietuvos žydų dailininkų padėtis bendrame Europos dailės kontekste.

Tyrimo rezultatai apibendrinami išvadose. Prieduose pateikiamas literatūros ir šaltinių sąrašas, vaizdinė medžiaga, iliustruojanti pristatomus įvykius ir aptariamų dailininkų kūrybą. Iliustracijose pirmą kartą rodomi dailininko I. B. Rybacko taikomosios grafikos pavyzdžiai, sukurti Kaune 1922 m., taip pat archyvinės ir spaudoje reprodukuotos žydų dailės gyvenimo įvykius įamžinančios nuotraukos, meno kūrinių reprodukcijos.

1. 1919–1924 m.: nacionalinės dailės pradai žydų politinės autonomijos metais

Žlugus carinei Rusijos imperijai ir jos pakraščiuose susikūrus nepriklausomoms valstybėms, pirmoji politinė žydų autonomija buvo paskelbta 1918 m. daugiausia žydų gyventojų turinčioje buvusios imperijos teritorijoje – Ukrainoje. Vėliau žydų autonomijos įsteigtos Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje. Skirtingai nei kitose šalyse, Žydų kultūrinė ir tautinė autonomija Lietuvoje sėkmingiausiai derino teisinius ir politinius požiūrius (Ukrainoje veikė 1918–1919 m. ir nutrūko kartu su pilietiniu karu ir pogromais, Latvijoje neišvystė tokio masto, nors veikė 1919–1934 m., Estijoje gyvavo nuo 1926 iki 1940 m. bet nebuvo tokia reikšminga).

Tarpukario Lietuvos žydų istorijos kontekste 1919–1924 m. laikotarpis vadinamas politinės autonomijos periodu. 1919 m. rugpjūčio 5 d. Paryžiaus taikos konferencijoje veikusiam Žydų delegacijų komitetui Lietuvos delegacijos įteiktame pareiškimе (laiške), vėliau pavadintame „Paryžiaus deklaracija“, pristatyta Lietuvos Vyriausybės politika žydų atžvilgiu. Dokumente skelbiama, kad žydams, kaip ir visiems Lietuvos valstybės piliečiams, garantuojamas lygiateisiškumas, kad jiems bus proporcingai atstovaujama įstatymų leidžiamojoje ir vykdomojoje valdžioje; jų reikalams tvarkyti bus įsteigta speciali Žydų reikalų ministerija ir kitos įstaigos. Autonomija galiojo ne tik politiniu, instituciniu, bet ir kultūriniu aspektu, leista vartoti savo kalbą viešuose susirinkimuose, spaudoje, teatruose, mokyklose, taip pat valdžios įstaigose ir teismuose; užtikrinta teisė švęsti šeštadienį ir kitas šventes. Įsipareigota, kad „žydai turės autonomiją savo tikybos, labdaros, socialinės pagalbos, švietimo reikaluose ir visose dvasinės kultūros sferose“⁶⁷.

Taikyti naujai suteiktas teises ir kurti žydų autonomiją tuoj po nepriklausomos Lietuvos Respublikos sukūrimo nebuvo lengva užduotis. Kaunas, per vieną dieną iš nedidelio gubernijos centro tapęs valstybės sostine, žydų bendruomenei nebuvo toks svarbus kaip Vilnius. Tiesa, XIX a. antrosios pusės Polinos Vengerovos⁶⁸ atsiminimuose Kaunas iškyla kaip modernus Haskalos, arba žydų Apšvietos, idėjas puoselėjantis miestas. Nedidelio provincialaus miesto žydų bendruomenė autorei pasirodė lengvai priimanti ir diegianti naujoves ir tuo požiūriu lenkianti

⁶⁷ Truska Liudas, *Lietuva ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: antisemitizmo Lietuvoje raida*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005, p. 63.

⁶⁸ Polina Vengerova (mergautinė pavardė Epštein) gimė 1833 m. Bobruiske, turtingoje tradicinėje žydų šeimoje. Didžioji vaikystės dalis prabėgo Breste. Dėl vyro tarnybos 1859 m. ji atvyko į Kauną, vėliau keliavo į Vilnių, Helsinkį (tuometinį Helsingforsą), Peterburgą ir galiausiai apsistojo Minske. P. Vengerova su ilgesiu prisimena savo vaikystę tradiciniuose religinguose tėvų namuose. Šie atsiminimai kartu atspindi platesnį kultūrinį, visuomeninį kontekstą. Vengerova mirė Minske 1916 m.

Vilnių, kuriame ilgai išsilaikė ortodoksiška kryptis ir „žydų dvasinės aristokratijos citadelės“⁶⁹ vaidmuo. Palyginti su kitais Lietuvos miestais, Apšvietos idėjos Kaune stipriai užvaldė pasiturinčių žydų namus. Tai buvo emancipuotų, nelabai religingų pirklių luomas, galintis dažniau kontaktuoti su vokiečių kultūra, o savo namuose iš žydiškų tradicijų išlaikęs tik košerinę virtuvę. P. Vengerova viena iškiliausių tuometinio Kauno asmenybių laikė rašytoją Abraomą Mapu (1808–1867). Jis buvo dažnas Vengerovų namų svečias, mokęs vyriausią sūnų vokiečių ir rusų kalbų, o po pamokų dažnai likdavęs ir pasišnekučiuoti. Nors A. Mapu ir buvo kone vienintelė žymi asmenybė, bet žydų literatai rado jo darbuose atspirtį plėtoti naują, savitą lietuvišką literatūrą jidiš kalba. Vis dėlto dailės aspektu iki Pirmojo pasaulinio karo Kaunas neprilygo Vilniui, kuriame veikusi Piešimo mokykla daugybei litvakų dailininkų suteikė pirmuosius dailės įgūdžius. Vienas pirmųjų žydų menininkų paminėjimų Kaune aptinkamas 1899 m. mieste suorganizuotos pirmos Meno, senienų ir retenybių parodos kataloge⁷⁰. Čia minimas parodoje savo kūrinius eksponavęs kaunietis grafikas L. Jofė, tapytojas V. Adlerbergas, meninį išsilavinimą įgijęs Paryžiaus Nacionalinėje dekoratyvinio meno mokykloje, Panemunėje gimęs, Vienoje studijavęs tapytojas Nikolajus Šatenšteinas (Nicol Schattenstein, 1877–1954) ir kt.

Kauno potencialą tapti modernios žydų kultūros centru nutraukė Pirmasis pasaulinis karas ir 1915 m. carinės Rusijos vadovybės vykdytas priverstinis žydų iškeldinimas. Dėl tariamo bendradarbiavimo su vokiečių kariuomene grėsmės iš pafrontės Kauno, Gardino ir Suvalkų gubernijų į Rusijos imperijos gilumą ir Ukrainą buvo iškeldinta apie 160 tūkst. žydų⁷¹. 1923 m. surašymo duomenimis, Kaune gyveno apie 25 tūkst. žydų, t. y. beveik trečdalis miesto populiacijos.

Politinės autonomijos laikotarpiu Lietuvos žydų tautinė mažuma orientavosi į atskiras bendruomenės politikos, administracines, švietimo ir kultūros struktūras. Autonomijos statusas turėjo įtakos ir žydų dailės procesams. Organizuoti meninį gyvenimą ėmėsi Žydų tautos taryba, aktyviai kūrė iš Ukrainos atvykę *Kultur Lige* organizacijos nariai, savo vietos kultūriniame tarpukario Lietuvos peizaže ieškojo ir kiti žydų dailininkai.

⁶⁹ Венгерова П., *Воспоминания бабушки: очерки культурной истории евреев России в XIX в.*, Иерусалим: Гешарим; Москва: Мосты культуры, 2017, p. 257.

⁷⁰ *Каталогъ I-й Ковенской выставки изящныхъ искусствъ, древностей и рѣдкостей*, Ковна: Ковенская Губернская Типографія, 1899.

⁷¹ Atamukas Solomonas, *Lietuvos žydų kelias: nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos*, Vilnius: Alma littera, 1998, p. 114; Truska Liudas, *Lietuva ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: antisemitizmo Lietuvoje raida*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005, p. 57.

Lietuvos žydų tautinės ir politinės autonomijos laikotarpio dailės gyvenimo pažinimas neprilygsta žydų literatūros tyrimams⁷² ar bandymams apibrėžti žydų teatro istoriją⁷³. 3-iojo dešimtmečio pradžios paveikslas nuolat pildomas naujais faktais apie žydų bendruomenės kultūros lauką⁷⁴ tuo metu.

1.1. Žydų tautos tarybos Kultūros sekcijos veikla 1920–1924 m.

Žydų reikalų ministerija ir Žydų tautos taryba buvo dvi pagrindinės institucijos, siekiančios įgyvendinti žydų tautinės ir politinės autonomijos tikslus ir siekius Lietuvoje. Žydų tautos taryba – autonominė institucija, savotiškas parlamentas – tvarkė žydų gyvenimo reikalus, o Žydų reikalų ministerija jai atstovavo valstybės mastu (oficialiai ministerija nebuvo įsteigta, veikė kanceliarija, kuriai vadovavo ministras, šis postas vadintas „ministras be portfelio“). Žydų tautos taryba, kaip žydų bendruomenių sąjungos pagrindinė valdymo institucija, buvo išrinkta per bendruomenių atstovų pirmąjį suvažiavimą 1920 m. sausio 11 d.⁷⁵ Tarybai vadovavo pirmininku išrinktas Solomonas Rozenbaumas (vicepirmininkai dr. Nachmanas Rachmilevičius ir Ozeris Finkelšteinas). Iš 34 asmenų sudaryta Tarybos valdyba buvo atsakinga už 78 Lietuvoje įsikūrusias bendruomenes. Taryba turėjo koordinuoti bendruomenių tarybų veiklą, rūpintis žydų kulto, labdaros, socialinio aprūpinimo, mokyklų, dvasinės kultūros reikalais, valdyti bendrą žydų gyventojų turtą. Darbui vadovavo vykdomasis komitetas ir skyriai: Ekonomikos sekcija, Kultūros sekcija, Vaikų aprūpinimo skyrius, Tremtinių ir emigrantų skyrius, Juridinis skyrius, Gynimo komitetas, Kontrolinė komisija, Istorijos-etnografijos komisija⁷⁶, nuo 1922 m. kovo mėn. – Sanitarijos žinyba.

⁷² Volbikaitė Goda, Jidišakalbių literatūrinių sambūrių savikūra tarpukario Kaune, *Darbai ir dienos*, Nr. 57, 2012, p. 65–84; Grigoravičiūtė Akvilė, Jidiš literatūra tarpukario Lietuvoje (1918–1940): savasties paieškos, *Colloquia*, 2012, Nr. 29, p. 38–62.

⁷³ Pukelytė Ina, *Žydų teatras tarpukario Lietuvoje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2017.

⁷⁴ Bukauskaitė Evelina, Žydų dailė žydų politinės autonomijos laikotarpiu Lietuvoje 1919–1924 m., *Menotyra*, 2020, T. 27, Nr. 1, p. 107–123; Andriejauskienė Julijana, Estera Eljaševaitė ir Žydų liaudies universiteto idėja tarpukario Kaune, *Lietuvos istorijos metraštis*, Nr. 2, 2020, p. 113–123.

⁷⁵ Antroji Taryba išrinkta per 2-ąjį suvažiavimą, kuris vyko 1922 m. vasario 14–24 d. Veikė iki 1924 m. rugsėjo mėnesio.

⁷⁶ Istorijos-etnografijos komisijos ištakomis galima laikyti Vilniuje prieš Pirmąjį pasaulinį karą veikusią „Žydų senovės mėgėjų draugiją“ ir 1913 m. jos įsteigtą Žydų muziejų. Karo nutrauktą veiklą 1918 m. atgaivino Š. Anskis. 1919 m. sostinę perkėlus į Kauną, atsirado poreikis įsteigti tokią draugiją ir Lietuvoje. 1920 m. prie Žydų tautos tarybos įsteigta draugija atsiskyrė jau 1922 metais. 1922 m. gegužės 30 d. (įstatai įregistruoti liepos 5 d.; LCVA, f. 394, ap. 1, b. 507, l. 1–3) S. Vainšteinas, Z. Kalmanovičius, D. Lipmanas, J. Bergeris ir Ch. Kliackinas surašė Lietuvos žydų istorijos-etnografijos draugijos įstatus. Draugijai vadovavo J. Bruckus. Be jau minėtų steigėjų, į ankstyvesnę veiklą įsitraukė A. Balošeris, E. Eljaševaitė, J. Mesenbliumas. Lietuvos žydų istorijos-etnografijos draugijos sekretoriaus

Organizuoti žydų meninį gyvenimą ėmėsi Žydų tautos tarybos Kultūros sekcija, įkurta tais pačiais 1920 m., kaip ir taryba. Pagrindiniai Kultūros sekcijos uždaviniai: mokyklų steigimas, jų aprūpinimas vadovėliais ir kitomis mokymo priemonėmis, mokytojų skyrimas ir konsultavimas, mokytojų kursų ir seminarų rengimas; taip pat sekcija organizavo vaidinimus, koncertus, parodas, knygų leidimą ir kt. Nors svarbiausias sekcijos darbas buvo švietimo sistemos organizavimas, dėmesys profesionaliai dailei pastebimas nuo įsikūrimo pradžios. Jos pasirinktą kryptį diktavo pirmuoju Kultūros sekcijos vedėju pakviestas dr. Leo Deutschlanderis (1889–1935). Edukologas ir rašytojas L. Deutschlanderis Pirmojo pasaulinio karo metais kaip vokiečių kariuomenės pareigūnas buvo paskirtas į Rytų frontą. Tarpininkavo bendraujant vokiečių pareigūnams ir vietiniams žydams, Lietuvoje suorganizavo „Javne“ mokyklų tinklą. Karui pasibaigus Žydų tautos taryba pakvietė jį vadovauti Kultūros sekcijai ir padėti kurti žydų švietimo sistemą. Šias pareigas jis ėjo 1919–1921 metais.

Viena svarbiausių pirmųjų užduočių – 1921 m. sausį ir vasarį surengti lietuvių meno parodą Berlyne. Nors ir vadinta lietuvių meno paroda, parodos dalyviai buvo tik žydai menininkai. Žydų tautos kūrybinio potencialo demonstravimas ir organizacinės veiklos pagrindas nesiskyrė nuo lietuvių, steigiančių draugijas, rengiančių parodas, taip pat svarstančių apie lietuvių dailės pristatymą užsienyje⁷⁷. Pagrindiniai ambicingos idėjos puoselėtojai buvo pirmasis Kultūros sekcijos vedėjas L. Deutschlanderis ir dailininkas Bencionas Cukermanas (1890–1944). Būtent pastarajam – žinomam ir sėkmės sulaukusiam menininkui – teko didžiausia atsakomybė koordinuoti parodą. Postūmiu surengti jungtinę Lietuvos žydų menininkų parodą galėjo būti ir kaimynų pavyzdys – 1920 m. gruodį latviai atidarė 13 žydų dailininkų parodą, joje dalyvavo ir B. Cukermanas⁷⁸.

B. Cukermanas buvo pagrindinis Kultūros sekcijos proteguojamas dailininkas. Jo patirtis ir pripažinimas, kūrybos temos ir stilius, sionistinės pažiūros geriausiai atspindėjo Lietuvoje veikiančios žydų tautinės ir kultūrinės autonomijos dailės suvokimą ir siekius. Formuojant dailės gyvenimą, buvo pravartūs ir jo ryšiai. 1890 m. Vilniuje gimęs menininkas pradinį meninį išsilavinimą įgijo 1906–1909 m. (kitais duomenimis – 1910 m.) Vilniaus piešimo mokykloje.

tvirtinimu, veikla apmirė jau 1926 m. (D. Lipmano paaiškinimas policijai 1928 02 28, LCVA, f. 402, ap. 4, b. 230, l. 15). Pagrindinė priežastis – jos iniciatorių išsiskirstymas. Draugijos veikla atnaujinta 1930 m. ir buvo daug sėkmingesnė nei pirmtakė.

⁷⁷ X, Liet. meno paroda Paryžiuje, *Sekmoji diena*, 1921 07 24, Nr. 21, p. 7; Lietuvių-latvių meno paroda Paryžiuje, *Sekmoji diena*, 1921 09 18, Nr. 29, p. 7.

⁷⁸ Линковский В. И., На выставку еврейских художников, *Сегодня*, 1920 12 05, Nr. 268, p. 4.

Vėliau studijavo Berlyne, o apie 1913–1916 m. – Aukštojoje nacionalinėje dailės mokykloje (*École des Beaux-Arts*) ir Fernando Cormono studijoje Paryžiuje. 1917–1919 m. gyvendamas Petrograde (dabartiniame Sankt Peterburge) ir Maskvoje, aktyviai dalyvavo žydų kultūriniame gyvenime. 1919 m. grįžęs į Vilnių lapkričio mėnesį B. Cukermanas surengė parodą „Palestinos vaizdai“⁷⁹. 1919 m. balandį lenkų kariai, apkaltinę žydus pagalba bolševikams, Vilniuje įvykdė pogromą. Šie įvykiai ir įsivyravusios antisemitinės lenkų visuomenės nuotaikos 1920 m. privertė B. Cukermaną ir daugelį kitų dailininkų apleisti gimtąjį miestą ir trauktis į Kauną, kuriame žydų padėtis buvo kur kas palankesnė. Rusijoje užmegzti ryšiai ir bičiulystė su žydų inteligentija padėjo greitai pritapti svetimame mieste. Kauno publikai „Jaunas, talentingas dailininkas, pasižymėjęs savo kūrinių parodomis įvairiuose kraštuose“⁸⁰, kurio darbuose „žymią vietą užima Lietuvos gyvenimas bei prigimtis“⁸¹, asmenine paroda prisistatė 1920 m. lapkričio 13–24 d. Žydų tautos tarybos Kultūros sekcijos salėje / bute⁸². Laikinojoje sostinėje B. Cukermanas eksponavo daugiau lietuviškai publikai parinktus (ar sukurtus) kūrinius – 16-oje tapybos darbų vyravo Lietuvos peizažai ir Vilniaus žydų kvartalo vaizdai, o 56-iose grafikos darbuose – miniatiūros, kaligrafija, knygų grafika ir kt. Pasirinktas itin aktualus, pagal to meto politines realijas, „prarastosios sostinės“ siužetas galėjo būti suprastas kaip pritarimo ir palankumo gestas naujai nepriklausomai valstybei arba nenutrūkusių saitų su Vilniumi simbolis ir neabejotinai turėjo pritraukti publiką. Negausioje to meto spaudoje paroda neliko nepastebėta – dienraštyje *Laisvė* pateikiama gana išsami Adomo Jakšto recenzija⁸³. Pastarasis teigiamai įvertino parodą, daugiausia kritikos pažerdamas „žydiško turinio“ kūriniams, tačiau kartu žavėjosi autoriaus atsidavimu savo kultūrai ir religijai. Dėkodamas dailininkui už jo pasirinktus Lietuvos ir Vilniaus siužetus, A. Jakštas iš kelių žydiškų motyvų, tokių kaip „Amžinas žydas“, religinių simbolių, žydų tradicinės ornamentikos ir kt., identifikuoja B. Cukermaną kaip žydą ortodoksą, nors lietuviški kūrinių siužetai nesufleravo kritikui jo lietuviškumo.

Šio laikotarpio B. Cukermano tapyboje vyrauja postimpresionistinė stilistika, peizažuose juntama Paulio Cezanne'o įtaka, ne tik pasirenkant siužetą, bet ir naudojant smulkų ir

⁷⁹ *Katalog wystawy obrazów Artysty malarza Bencjona Cukiermana*, Wilno: Liga Kultury Wilno, 1919. Katalogo įžangą parašė žurnalistas, rašytojas Mošė Šalitas (1885–1941).

⁸⁰ Žydų tautos tarybos prašymas Kauno miesto ir apskrities komendantui, 1920 m. lapkričio 10 d., LCVA, f. 620 Žydų tautos taryba ir Seimo Žydų frakcija, ap. 1 Žydų tautos taryba, b. 34, l. 51.

⁸¹ Žydų tautos tarybos prašymas Kauno miesto ir apskrities komendantui, 1920 m. lapkričio 10 d., LCVA, f. 620, ap. 1, b. 34, l. 51.

⁸² Tolstojaus g. 1 (dab. L. Sapiegos g.).

⁸³ Jakštas A., B. Cukermano paveikslų paroda, *Laisvė*, 1920 12 02, Nr. 2, p. 4.

judrų potėpį, žaismingą, tarsi raibuliuojantį spalvų perėjimą, vaiskų koloritą. Tokios tendencijos vyravo ir Palestinoje, kurioje 1919 m. lankėsi dailininkas. Jau tada besiformuojanti „Izraelio žemės mokykla“, arba kitaip „Izraelio žemės stilius“, Palestinoje įsitvirtino 3-iajame dešimtmetyje. Šis stilius laikomas tam tikra vietinio postimpresionizmo forma, kurios vienu iš tikslų buvo modernaus Izraelio žemės (*Eretz Yisrael*) peizažo sukūrimas. Skirtingi autoriai, tokie kaip Reuvenas Rubenas, Josephas Zaritsky'is, Nachumas Gutmanas ir kiti, įvairiai traktavo naujojo peizažo kūrimą. Tačiau apibendrintai galima teigti, kad šiam stiliui būdingas ryškus ir šviesus koloritas, dinamiški potėpiai siekiant sukurti romantišią ir jautrą įvaizdį. B. Cukermano grafikos darbai dekoratyvūs, turintys *art nouveau* elementų, puošnumu ir dėmesiu detalėms panašūs į Ephraimo Moses Lilieno (1874–1925) kūrinius. Kaune B. Cukermanas sukūrė vinjetę „Jidiš“ leidyklos knygoms (il. 2). 1921 m. rašytojo Kalmano Zingmano įsteigtoje leidykloje buvo leidžiamos tiek vietinių, tiek atvykusių rašytojų knygos. Leidykla veiklą pradėjo dar 1917 m. Charkove (Ukraina), į kurią karo metu buvo pasitraukęs K. Zingmanas. Visų 1921 m. išleistų knygų viršeliuose buvo ta pati B. Cukermano sukurta vinjetė. Centriniam vinjetės motyvui panaudotas biblinis siužetas – balandis su alyvmedžio šakele snape, taikos ir vilties simbolis. Kompoziciją iš apačios ir šonų supa dekoratyvinis augalinio ornamento rėmas, viršuje yra užrašas *Folks-Bibliothek* (žmonių biblioteka), o centrinėje dalyje – leidyklos pavadinimas „Jidiš“. Kiekviename viršelyje taip pat atspausdinta dailininko El Lisickio (Lazaris Markovičius Lisickis, 1890–1941) dar 1917 m. sukurta emblema, vaizduojanti virš šetlo laiminančius delnus (il. 2). Didžioji dalis Kaune išleistų „Jidiš“ leidyklos knygų neturi iliustracijų. Vienintelė paties K. Zingmano eilėraščių knyga *Ven dos harc iz jung* („Kol širdis jauna“)⁸⁴ buvo iliustruota Charkovo dailininko, vėliau išgarsėjusio architekto konstruktyvisto Grigorijaus Janovickio (1897–1964), darbų reprodukcijomis.

1921 m. sausio–vasario mėnesį turėjusios įvykti parodos koordinavimas pradėtas 1920 m. pabaigoje. Kultūros sekcijos atstovai organizaciniais klausimais susirašinėjo su Berlyne rezidavusiu Lietuvos garbės konsulu Benu Giršavičiumi (Benas Hirschowitz, ?–1930) ir menininku Josefu Budko (1888–1940). J. Budko buvo prašoma prisidėti prie parodos ir ją lydinčio literatūrinio vakaro organizavimo⁸⁵. Pastarasis tarpininku pasirinktas ne tik kaip artimas B. Cukermano bičiulis ir bendramokslis Vilniaus piešimo mokykloje (studijavo 1902–1909 m.), bet ir kaip aktyvus „Rytų žydų menininkų sąjungos“ (Ostjüdischer Künstlerbund) narys. Parodos sumanymas tęsė Pirmojo pasaulinio karo metais užsimezgusius ryšius tarp vietinių žydų dailininkų ir žydų kilmės vokiečių

⁸⁴ Zingman K., *Ven dos harc iz jung...*, Kovne: Jidiš, 1921.

⁸⁵ LCVA, f. 620, ap. 1, b. 43, l. 43.

dailininkų. Šiuos ryšius skatino nuo XIX a. pabaigos vis stiprėjantis susidomėjimas Rytų Europos žydų kultūra kaip romantizuotu idealu. Emancipuoti Vokietijos žydai autentiškame Rytų Europos žydų bendruomenių gyvenime ieškojo prarastų sąsajų su tradicijomis⁸⁶. Tą patvirtina ir dailininko Hermanno Strucko (1876–1944) įtraukimas į parodos dalyvių sąrašą. Tapytojas ir grafikas H. Struckas – autoritetinga žydų kultūros figūra – buvo artimas Lietuvos žydams, nes Pirmojo pasaulinio karo metais, tarnaudamas vokiečių armijos Rytų fronte vertėju ir Žydų reikalų įgaliotiniu, gyveno Vilniuje ir Kaune, sukūrė nemažai piešinių ir grafikos darbų, vaizduojančių Kauno ir Vilniaus regionų žydų gyvenimą, artimai bendravo su vietiniais inteligentais⁸⁷. 1916 m. jo kūriniai kartu su Herberto Eulenbergio tekstais išleisti knygoje *Skizzen aus Litauen, Weissrussland und Kurland (Lietuvos, Baltarusijos ir Kuršo gubernijos eskizai)*, 1920 m. jis iliustravo Arnoldo Zweigo knygą *Das Ostjüdische Antlitz (Rytų Europos žydų veidas)*. Planuota surengti ir parodą lydinčią literatūrinę vakarą⁸⁸, kuriame turėtų pasirodyti iš Vilniaus į Berlyną persikėlę aktoriai – *Vilniaus trupės (Vilner trupe)* nariai Aleksandras Asro (1888–1963) ir Sonia Alomis (1896–1976)⁸⁹. Ne tik dailininkai ir literatai palaikė ryšius su Vokietija ir orientavosi į joje vyravusius avangardinius modernizmo stilius. Tapatūs procesai pastebimi ir 3-iojo dešimtmečio Kauno žydų architektūros kontekste⁹⁰. Žydų bendruomenė, neturėdama kvalifikuotų vietinių specialistų, galinčių suprojektuoti modernius, bendruomenės poreikius tenkinančius statinius, kreipėsi į Berlyno architektus. Pagal Walterio Kretschmerio ir Arthuro Abrahamo Schragenheimio projektą 1926 m. pastatytas sveikatos apsaugos organizacijos OZE pastatas, o pagal architekto Barucho Klingo projektus Kaune pastatyti du objektai: Žydų realinė gimnazija (1931) ir Žydų vaikų namai (1932)⁹¹. Lietuvos žydų bendruomenė, atsivežusi ir įgyvendinusi kelis projektus iš Vokietijos, pirmoji pradėjo Kauno modernizaciją.

⁸⁶ Dmitreva Marina, *Traces of Transit. Jewish Artists from Eastern Europe in Berlin, Osteuropa*, 2008, p. 144.

⁸⁷ Laučkaitė Laima, *Vilniaus dailė Didžiojo karo metais*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018; Lempertienė Lara, Iliustruota „Lietuvos Jeruzalės“ mitų knyga: apie Zalmano Šneuro ir Hermano Šruko knygą „Vilna“ (Berlin, 1923). *Atrasti Vilnių*: skiriama Vladui Drėmai, sud. G. Jankevičiūtė, Vilnius: VDA leidykla, 2010, p. 153–162.

⁸⁸ Kultūros sekcijos laiškas J. Budko, 1920 m. gruodžio 27 d., LCVA, f. 620, ap. 1, b. 43, l. 43.

⁸⁹ Aktorės portretus yra nupiešę B. Cukermanas (eksponuotas 1919 m. Vilniuje) ir H. Struckas (knygoje *Das Ostjüdische Antlitz*).

⁹⁰ Jankevičiūtė Giedrė, *Modern and National at the Same Time: The Dilemma of Lithuanian Architecture of the Interwar Period, Nicht nur Bauhaus. Netzwerke der Moderne in Mitteleuropa. Not just Bauhaus. Networks of Modernity in Central Europe*, sud. B. Störckuhl, R. Makala, [serija: Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, t. 77], Berlin-Boston: De Gruyter/Oldenburg, 2020, p. 235–259.

⁹¹ Ten pat, p. 246.

Parodos atidarymas buvo nukeltas. 1921 m. sausio mėn. B. Cukermanui adresuotame laiške minima, kad iš parodos konsultantų Berlyne gautas siūlymas į parodą įtraukti lietuvių dailininkų Antano Žmuidzinavičiaus ir Adomo Varno kūrybą⁹², tuo dailininkas ir turėjo pasirūpinti. Argumentuodami dideliu užimtumu ir pasirengimu Lietuvių meno parodai Rygoje 1921 m., lietuvių menininkai „nerodė didelio noro dalyvauti“⁹³. 1921 m. vasario mėnesį Kultūros sekcijos pirmininkas teigė, kad dalis kūrinių parodai jau yra surinkti ir paruošti išsiųsti į Berlyną⁹⁴. Atrinktų meno kūrinių sąrašas neišliko. Deja, parodos organizavimas nutrūko, o greitai iš Kultūros sekcijos pirmininko pareigų pasitraukus Deutchlanderui pradėti darbai nebuvo pratęsti. Naujos tokio masto veiklos niekas neinicijavo.

Organizuotoje meno parodoje Berlyne kartu su patyrusiais dailininkais B. Cukermanu, J. Budko ir H. Strucku turėjo būti pristatyti ir jauni pradedantys kūrėjai: Lietuvoje gyvenantys Šolomas Zelmanavičius ir Sara Goršenaite bei du Berlyne gyvenantys ir kuriantys iš Lietuvos kilę Feiga Blumbergaitė ir Peisachas Chieskes⁹⁵. Kodėl pasirinkti tik šie menininkai, o neįtraukti, pavyzdžiui, kartu su S. Goršenaite tais pačiais, 1920-aisiais, į Kauno meno mokyklą įstoję Cilė Epšteinaitė (1903–?) ir Jankelis (Jokūbas) Kazlauskas (1904–1993) ar nuo 1920 m. Berlyne studijuojantys Issaja Kulvianskis (1892–1970) ir Maksas Bandas (1900–1974), kurio darbai jau 1922 m. Berlyne buvo publikuoti įtakingame žydų meno ir kultūros žurnale *Milgroym (Granatas)*⁹⁶? Sudėtinga identifikuoti atrankos kriterijus ir ar jie iš viso buvo. Dėl menko išlikusių kūrinių skaičiaus ir kuklios faktografinės informacijos vienijančiu faktu tarp skirtingomis technikomis ir stilistikomis kūrusių jaunųjų menininkų išlieka tik jų etninė kilmė. Nepaisant daugelio nežinomųjų, kūrybinio kelio pradžioje patirtas Žydų tautos tarybos Kultūros sekcijos palaikymas buvo svarbus kiekvieno iš pasirinktų menininkų kūrybinėje karjeroje.

Ypatingą dėmesį Žydų tautos tarybos Kultūros sekcija skyrė skulptorei S. Goršenaitei – ne tik įtraukė ją į organizuojamą parodą Berlyne, bet ir tarpininkavo jos meno studijų Berlyne klausimu bei padėjo organizuojant personalinę parodą Kaune 1923 metais.

⁹² Kultūros sekcijos viršininko laiškas B. Cukermanui, 1921 m. sausio 20 d., LCVA, f. 620, ap. 1, b. 75, l. 101.

⁹³ Kultūros sekcijos viršininko laiškas konsului B. Giršavičiui, 1921 m. vasario 4 d., LCVA, f. 620, ap. 1, b. 81, l. 45.

⁹⁴ Ten pat.

⁹⁵ 1920 m. gruodžio 23 d. Kultūros sekcijos laiškas konsului B. Giršavičiui, LCVA, f. 620, ap. 1, b. 68, l. 33.

⁹⁶ *Milgroym*, Berlin: Rimon, 1922, Nr. 2, p. 14.

S. Goršenaitė⁹⁷ gimė 1897 m. Švenčionyse⁹⁸. Jos pirmoji pažintis su skulptūra sietina su tėvo Abos (Abelio) Goršeno (1860–1933) pomėgiais. Tradicinį ješivos ir chederio išsilavinimą turėjęs A. Goršenas buvo gerbiamas Švenčionių žydų bendruomenės narys, kurį laiką dirbo banke, vėliau tarpininkavo gabenant prekes iš Švenčionių žydų prekybininkų Vilniaus pirkliams. A. Goršenas buvo žinomas ir dėl savo meninių ir techninių gabumų: laisvalaikio jis kūrė akmeninius antkapius, dirbo su medžiu, tapė iškabas. Šalia buvusi dukra anksti susipažino su įvairiomis medžiagų apdirbimo technikomis. S. Goršenaitė mokėsi Švenčionių žydų gimnazijoje, vėliau – medicinos seserų kursuose. Po Pirmojo pasaulinio karo ji dirbo medicinos seserimi Panevėžio žydų ligoninėje. Straipsnyje apie pirmąją skulptorės parodą teigiama, kad būtent ligoninėje pamatyta skulptūra ar skulptūrinis biustas „Mefistofelis“ pažadino norą kurti pačiai⁹⁹. Naujas skulptorės gyvenimo etapas prasideda, kai vienas „lietuvių skulptorius, sužinojęs apie jos kūrybą, atvyko pažiūrėti jos darbų“¹⁰⁰ ir sužavėtas jos sugebėjimais padėjo S. Goršenaitei nuvykti į Kauną, į naujai atidaromą meno mokyklą. Tikėtina, kad tai galėjo būti Juozas Zikaras (1881–1944), nuo 1919 m. dėstęs Panevėžio gimnazijoje piešimą. Taip 1920 m. S. Goršenaitė tapo viena pirmųjų Piešimo kursų lankytojų. Jauna žydų skulptore susidomėjo B. Cukermanas ir Žydų tautos tarybos Kultūros sekcija – įtraukė ją į parodos dalyvių sąrašus. Rengiant parodą organizacija tarpininkavo jos studijoms Berlyne. Dėl finansinių sunkumų S. Goršenaitė Berlyne praleido tik metus – nuo 1922 iki 1923 metų¹⁰¹. Grįžusi į Lietuvą vėl įsidarbino ligoninėje, greičiausiai Kaune.

1923 m. rudenį Kultūros sekcija padėjo S. Goršenaitei surengti asmeninę skulptūrų parodą – pirmą asmeninę moters ir pirmą skulptūros parodą nepriklausomoje Lietuvoje. Ši informacija koreguoja Ievos Burbaitės atliktą tyrimą apie Lietuvos moterų dailininkių emancipacijos judėjimą¹⁰². Jame teigiama, kad XX a. 3-iojo dešimtmečio pirmosios pusės Lietuvos dailės gyvenime „moterų pajėgos buvo itin kuklios“¹⁰³. Kaip pagrindinės dalyvės įvardijamos Elena Janulaitienė, Julija Jablonskytė-Petkevičienė, Aldona Didžiulytė-Kazanavičienė, Halina Kairiūkštytė-Jacinienė, Morta Titelbachtytė ir Ona Bagnickaitė. Lietuvių dailininkių gretas papildė

⁹⁷ Kiti vardo variantai: Sarah, Sura; pavardės: Gorschen, Gorschein, Gorszejn, Gorshteyn.

⁹⁸ LCVA, f. 1264, ap. 3, b. 6836, l. 2. Įsitvirtinęs klaidingas faktas, kad skulptorė gimė Šiauliuose 1902 m. sausio 14 d. (Ramonienė Dalia, *Kauno meno mokyklos mokinių sąvadas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, p. 56). Klaida įsivėlė supainiojus S. Goršenaitės ir S. Gordonaitės biografijos faktus.

⁹⁹ Plafon Jankev, Sara Goršein, *Di vispe*, 1924, p. 36.

¹⁰⁰ Ten pat.

¹⁰¹ S. Goršenaitės autobiografija, siųsta Otto Schneidui 1931 m., TFRBL-UT, dėžė 58 "Correspondence", ap. 13, l. I.

¹⁰² Burbaitė Ieva, Lietuvos moterų dailininkių draugijos (1938–1940) veikla ir jos kontekstai. Daktaro disertacija. Vilniaus dailės akademija, 2016.

¹⁰³ Ten pat, p. 47.

rusų kilmės kūrėjos Barbora Didžiokienė ir Olga Švedė-Dubeneckienė, lenkų kilmės Sofija Romerienė. Bendrame moterų dailės Lietuvoje kontekste S. Goršenaitės atvejis išskirtinis. Pirmoje, nors ir nedidelėje, jos parodoje eksponuoti 25 skulptūriniai objektai. Parodos recenzijoje V. Bičiūnas pabrėžia nevientisą stilių ir per menką eksponatų skaičių¹⁰⁴. Kita vertus, kritikas pripažįsta autorės talentą ir drąsą. Su skulptorės kūryba galima susipažinti tik iš periodinės spaudos puslapiuose reprodukuotų kūrinių. Keletas gipsinių biustų ir alegorinės tematikos bareljefas publikuoti žurnale *Di vispe*¹⁰⁵ (il. 3). Kiek galima spręsti iš prastos kokybės reprodukcijos, tuometinė skulptorės kūryba naivoka, stilizuota ir stokojanti techninių įgūdžių. Lietuvių dailės baruose S. Goršenaitės blykstelėjimas netapo reikšmingu įvykiu, bet vietinių žydų inteligentų bendruomenėje ji buvo vertinama. Tą parodo ir tai, kad 1924 m. jai buvo patikėta sukurti žymaus rašytojo Bal Machšoveso pomirtinę kaukę¹⁰⁶. Neilgai pabuvusi Kaune jau 1924 m. balandį skulptorė išvyko į Paryžių, kur gyveno iki 1928-ųjų ir studijavo *École Nationale des Beaux-Arts*¹⁰⁷.

Pagrindinis 1928–1929 m. S. Goršenaitės sugrįžimo į Lietuvą įvykis – dalyvavimas pirmojoje kolektyvinėje Lietuvos žydų menininkų parodoje 1929 metais. Spauldoje buvo reprodukuotos kelios skulptūros¹⁰⁸. Ankstyvojo kūrybos etapo pavyzdys – pirmosios, 1923 m. įvykusios, skulptorės parodos (žr. il. 3) dramatiškas biustas *Jobas* (il. 4). Senojo Testamento personažas Jobas vaizduojamas kaip barzdotas vyras ilgais pirštais susiėmęs nunarintą galvą. Kiti reprodukuoti kūriniai jau žymi naują kūrybos etapą ir pažangą, pasiektą studijuojant Paryžiuje. S. Goršenaitės kūryboje ir toliau dominuoja realistiniai, daugiausia moterų, skulptūriniai portretai (il. 5–6). Skulptorės kūrybinį palikimą papildė ir dar viena Lietuvos periodinėje spauldoje nereprodukuota skulptūra, kurios nuotrauką S. Goršenaitė kaip savo kūrybos pavyzdį siuntė Otto Schneidui (il. 7). Ryškus progresas skulptūros technikoje, gilesnės kompozicijos ir žmogaus anatomijos žinios leido skulptorei susikonscentruoti į vaizduojamų moterų fizinį panašumą ir psichologinį portretą. Po 1929 m. parodos skulptorė vėl išvyko į Paryžių¹⁰⁹, kur netrukus sulaukė didesnio įvertinimo ir dėmesio. 1931 m. menininkę pastebėjęs meno istorikas, kritikas ir

¹⁰⁴ Spector [Vytautas Bičiūnas], S. Goršenaitės skulptūros paroda, *Gairės*, 1923, Nr. 5, p. 313–314.

¹⁰⁵ Plafon Jankev, Sara Goršein, *Di vispe*, 1924, p. 36.

¹⁰⁶ Bal Machšoveso pomirtinės kaukės reprodukcija. *Di velt*, 1924 02 01, Nr. 5, p. 68. Laikraštyje reprodukuotas ir J. Mesenbliumo pieštas rašytojo pomirtinis portretas.

¹⁰⁷ S. Goršenaitės autobiografija, siųsta Otto Schneidui 1931 m. TFRBL-UT, dėžė 58 "Correspondence", folder 13, l. II.

¹⁰⁸ Spector, Pirmą Lietuvos žydų meno paroda, *7 meno dienos*, 1929, Nr. 46, p. 9; Veisbart J., Di eršte oisštelung fun di Jidiše kinstler in Lite, *Mir alein*, Kaunas, 1930, p. 36–37.

¹⁰⁹ [b. a.], Zwei Künstler, *Jüdische Rundschau*, 1930 10 28, Nr. 85, p. 558.

dailininkas O. Schneidas¹¹⁰ norėjo įtraukti ją į rengiamą XX a. modernių žydų dailininkų žodyną *Die Juden und die Kunst*¹¹¹. 1932 m. *Salon des Indépendants* (Nepriklausomųjų salonas) parodoje buvo eksponuoti du S. Goršenaitės sukurti gipsiniai kūriniai: dailininko Solomono Lernerio portretas ir *Jauno graiko galva*¹¹². 1933 m. gegužės 20 d. – birželio 4 d. galerijoje-bibliotekoje *Jeune Europe* (*Jaunoji Europa*) Paryžiuje (Vavin gatvėje) įvyko S. Goršenaitės skulptūros ir S. Lernerio¹¹³ tapybos darbų serijos „Mon Village“ (tiesioginis vertimas iš prancūzų kalbos – „Mano kaimas“, tačiau, remiantis Lernerio kūryboje dominuojančiomis žydų buities ir kultūros temomis, reikėtų versti „Mano štetlas“) paroda¹¹⁴. Italų rašytojo Antonio Aniante (tikrasis vardas Antonio Rapisarda, 1900–1983) įkurtoje galerijoje-bibliotekoje iki tol parodoje dalyvavo tik M. Bandas (1932).

Antrasis pasaulinis karas S. Goršenaitę užklupo Kaune. Tikėtina, kad iš pradžių skulptorė pateko į Vilijampolės getą, o jį likviduojant išvežta į Štuthofą. Išgyvenusi koncentracijos stovyklą siaubą, po išlaisvinimo 1945 m. liko gyventi Lenkijoje ir įsikūrė Lodzėje, kur tęsė skulptorės karjerą. Aktyviai dalyvavo parodose¹¹⁵. Priklausė *Żydowskie Towarzystwo Krzewienia Sztuk Pięknych*. 1957 m. emigravo į Izraelį¹¹⁶ ir apsigyveno Tel Avive¹¹⁷.

¹¹⁰ O. Schneidas (1900–1974) – meno istorikas, profesorius, rašytojas ir dailininkas – gimė Jablunkovoje (dab. Čekija), žydų išeivių iš Lenkijos šeimoje. Studijavo Vienoje ir Paryžiuje. 1936–1938 m. (tikriausiai nuo 1934-ųjų) gyveno Vilniuje, kur vadovavo Žydų meno muziejiaus prie YIVO įkūrimui. Muziejus atidarytas 1936 m. gruodžio mėnesį. Vėliau planuota jį perkelti į Varšuvą, steigti panašaus pobūdžio įstaigas kituose miestuose. 1939 m. O. Schneidas pasitraukė į Palestiną, dėstė Jeruzalės ir Haifos aukštosiose mokyklose, užsiėmė ankstyvosios žydų dailės tyrinėjimais. XX a. 7-ajame deš. persikraustė į JAV, 1964 m. – į Kanadą. Užsiėmė tapyba. Mirė Toronte.

¹¹¹ Nuo XX a. 3-iojo deš. pradžios O. Schneidas pradėjo kaupti žydų menininkų biografijas ir rinkti meno kūrinių reprodukcijas modernių žydų dailininkų žodynui. Žodynas turėjo būti išleistas Vienoje 1938 m., tačiau naciams konfiskavus rankraštį – projektas nutrūko. O. Schneido rinktos medžiagos juodraščiai saugomi Toronto universiteto Thomaso Fisherio retų knygų bibliotekoje. Be F. Blumbergaitės ir S. Goršenaitės, žodyne turėjo būti ir daugiau su Lietuva susijusių menininkų: M. Bandas, Jokūbas Lipšicas (Jacque Lipshitz), B. Cukermanas, Rivka Stark Avivi (1895–1972) – Vilkaviškyje gimusi, prieš Pirmąjį pasaulinį karą į Palestiną su šeima emigravusi menininkė. Mokėsi Vilniaus piešimo mokykloje, Palestinoje buvo žinoma lėlininkė.

¹¹² *Catalogue de la 43e exposition Salon des indépendants*, 1932, p. 138. Įdomu, kad parodoje dalyvavęs I. Rybackas kataloge pristatytas kaip lietuvis.

¹¹³ Solomonas Lerneris (apie 1890–1963) – tapytojas, gimęs Kijeve (Ukrainoje), religingoje žydų šeimoje. Mokėsi chederyje. Nusprendęs koncentruotis į dailę įstojo į Kijevo dailės akademiją. Nesitenkindamas akademine mokymo sistema, apie 1910 m. persikraustė į Rumuniją, kur išgrynino savo ekspresyvaus kolorito ir raiškaus potėpio manierą. Kūryboje dominavo žydų buities, religijos ir kultūros temos. XX a. 3-iajame deš. persikėlęs į Paryžių sėkmingai įsiliejo į dailės gyvenimą, dalyvavo parodose. 1940 m. prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, pasitraukė į Havaną (Kuba), nuo 1943 m. gyveno Niujorke. Mirė Tel Avive.

¹¹⁴ *La Semaine à Paris: Paris-guide: tout ce qui se voit, tout ce qui s'entend à Paris*, 1933 05 26, Nr. 574, p. 17.

¹¹⁵ Bogen A., Wystawa plastyków żydowskich w Łódzkiej Galerii Sztuk Pięknych, *Nasze Słowo*, 1948, Nr. 9, p. 10.

¹¹⁶ Kozlovsky Jakob, Jidiše kinster fun Lite, *Lite*, vol. 2, ed. Ch. Leikowicz, Tel Aviv: I. L. Peretz Publishing House, 1965, p. 534.

¹¹⁷ *Sefer zikaron le-esrim ve-šaloš kehillot še-nehrevu be-azor Svintsian*, ed. Shimon Kanc, Tel Aviv, 1965, col. 481.

Kita Kultūros sekcijos pasirinkta menininkė Feiga Blumbergaitė buvo daugiau pasiekusi, nei pirmuosius žingsnius žengianti Goršenaitė. 1894 m. Kaune gimusi F. Blumbergaitė (Feiga (Yuli) Blumberg Kopman, 1894–1964) nuo 1919 m. buvo įsikūrusi Berlyne. Kaip ir dauguma žydų iš Rusijos imperijos, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, greičiausiai buvo priversta emigruoti į Rusijos gilumą. Gal būt studijavo Maskvoje, vėliau tęsė mokslus Berlyne¹¹⁸. Tapytoja ir grafikė F. Blumbergaitė priklausė „Laisvojo secesiono“ (*Freie Secession*) grupei kartu su žinomais to meto ekspresionistais – Maxu Liebermannu, Oskaru Kokoschka, Emiliu Nolde, Wilhelmu Lehmbrucku, Franzu Marcu ir kt. Jos kūriniai buvo eksponuojami bendrose grupės parodose. 1914 m. „Laisvasis secesionas“ dėl organizacinių ir meninių nesutarimų atsiskyrė nuo „Berlyno secesiono“, iš kurio į naują susivienijimą persikėlė kelios dešimtys dailininkų. 1924 m. organizacijos veiklai nutrūkus, žinomo galerininko ir kolekcininko J. B. Neumanno¹¹⁹ padedama F. Blumbergaitė 1925 m. išvyko į Jungtines Amerikos Valstijas; gyveno Niujorke, kur sėkmingai tęsė menininkės karjerą¹²⁰. Eksponavo kūrinius *Society of Independent Artists* 1925 ir 1926 m., Bruklino muziejuje (*Brooklyn Museum*) 1929 m. ir 1931 m. (*New York Society of Women Artists* grupinė paroda). Žvelgiant į 3-iojo dešimtmečio paveikslų reprodukcijas (il. 8–10) akivaizdu, kad dailininkės stilistikoje vyrauja vokiškojo ekspresionizmo įtaka. Darbuose matyti primityvistams būdingos kontrastingos juodos linijos, išsiskiria didelių formų dermės. F. Blumbergaitė daugiausia kūrė portretus ir naturmortus su gėlėmis. Kaip ir S. Goršenaitė, F. Blumbergaitė į rengiamą enciklopediją įtraukė jau minėtas O. Schneidas.

Trečiasis jaunas menininkas, kurio kūryba Kultūros sekcijai pasirodė verta atstovauti Lietuvos dailei, – Šolomas Zelmanavičius (1898–apie 1944). Vilnietis dailininkas į Kauną atvyko 1920 metais. Kaip ir B. Cukermanas, greičiausiai iš Vilniaus pasitraukė dėl mieste nuolat prastėjančios žydų padėties. Nuo 1915 m. įvairiuose teatruose kūręs dailininkas apie 1921 m. Kaune įsidarbino Valstybės teatro dekoruotojo padėjėju ir išdirbo šiose pareigose iki 1939-ųjų. Teatras ir scenografija suformavo šio menininko tapybos stilistiką, kiekvienas paveikslas buvo konstruojamas tarsi spektaklio mizanscena. 1925 m. Žydų gimnazijoje surengtą pirmą asmeninę jo

¹¹⁸ Smithsonian instituto Amerikos meno archyvas, Eva Lee galerijos fondas, dėžė 1, ap. 34 [prieiga per internetą: <https://www.aaa.si.edu/collections/eva-lee-gallery-records-8866/1/box-1-folder-34>].

¹¹⁹ J. B. (Jsrael Ber) Neumannas (1887–1961) – galerininkas, meno prekeivis ir leidėjas. 1910 m. įsteigė pirmą savo galeriją Berlyne, kurios filialai XX a. 3 deš. pr. veikė Brėmene, Diuseldorfe ir Miunchene. 1923 m. emigravęs į Jungtines Amerikos Valstijas toliau plėtojo galerijų veiklą. Dar gyvendamas Vokietijoje buvo įsteigęs leidyklą „Gehenna Press“, leido meno periodinius žurnalus *Bilderhefte* (1920–1922) ir *Artlover* (1926–1945, 1959).

¹²⁰ 1932 m. Lietuvoje surengta bendra jos ir sutuoktinio Benjamino Kopmano paroda Neemijos Arbitblato Meno galerijoje.

parodą J. A. Herbačiauskas įvertino kaip diletantišką, primityviai naivią, bet originalią¹²¹. 1928 m. gruodžio 8 d. Biržos salėje atidaryta Š. Zelmanavičiaus personalinė paroda (il. 11). Surengti šią parodą padėjo žydų bendruomenė. Kaip rašė spauda, ji buvo skirta surinkti lėšų jaunam dailininkui „išvažiuoti į užsienį tobulintis“¹²². Vis dėlto sunku būtų planuojamą išvyką vadinti tobulinimusi užsienyje. Tarpukario spaudoje plačiai nuskambėjo Š. Zelmanavičiaus ir rašytojo Pulgio Andrieušio kelionė į Romą arkliu kinkytu vežimu. Savo atsiminimuose¹²³ išsamiai ją aprašęs P. Andrieušis teigia, kad jos iniciatorius Š. Zelmanavičius ketino „vieną kartą atsikratyti dekoracijų dažų smarvės ir pakeliauti po Vakarus, ten surengti savo kūrinių parodas, apsižvalgyti po muziejus“¹²⁴. Prieš išvykdamis iš Lietuvos keliautojai sustojo Marijampolėje, kur Žydų gimnazijoje Š. Zelmanavičius surengė vienos dienos parodą – tokiems ekspromtams jis buvo pasiruošęs, nes po sėdyne vežėsi apie 40 darbų. Jiems pavyko pasiekti tikslą Vieną. Grįžęs į Kauną Š. Zelmanavičius ir toliau dirbo teatre. Ši išvyka neturėjo jokios įtakos dailininko karjerai, tačiau užtikrino jam vietą kultūros kuriozų istorijoje, tuo pačiu išgarsindama jo vardą.

Apie Žydų tautos tarybos į parodą Berlyne siūlytą P. Chieskęsą (1891–?) žinoma mažiausiai. Jo kūrybos pėdsakų išlikę tik taikomojoje grafikoje – knygų apipavidalinime. Jis sukūrė viršelį „Licht“ leidykloje išleistam ir Berlyne 1923 m. atspausdintam Peisacho Markuso romanui *Arum štal* („Aplink tvartą“) (il. 12). 1931 m. jo sukurtas piešinys su koplytstulpiu papuošė Eugenijaus Škliaro eilėraščių rinktinės *Lietuva – vardas auksinis* viršelį¹²⁵. Kitas dailininko kūrybos pavyzdys – Žydų istorijos-etnografijos draugijos Lietuvoje 1939 m. metraščio-kalendoriaus viršelio apipavidalinimas¹²⁶.

Lietuvos žydų dailės reprezentacijai Žydų tautos tarybos Kultūros sekcija pasirinko skirtinga stilistika kuriančius menininkus. Plati ir jų išsilavinimo, patirties ir pasiekimų amplitudė. Susidaryti organizuojamos parodos vaizdą galima tik iš keleto reprodukcijų ar iš išlikusių tuo laikotarpiu sukurtų menininkų kūrinių, daugiausia knygų grafikos. Nors ambicingas parodos projektas liko neįgyvendintas, Žydų tautos taryba neliko abejinga profesionaliajai dailei – ji ir toliau palaikė parodas rengiančius žydų menininkus. Recenzuodamas jaunos skulptorės S.

¹²¹ Herbačiauskas J. A., Minčių ir faktų „trys devynerios“, *Mūsų garsas*, 1925 05 01, Nr. 4(21), p. 4.

¹²² Figaro, Dailininko Š. Zelmanavičiaus paroda, 7 *Meno dienos*, 1928 12 08, p. 9.

¹²³ Andrieušis Pulgis, *Septinton įleidus*, Kaunas: Spindulys, 1992, p. 12.

¹²⁴ Ten pat, p. 14.

¹²⁵ Škliaras Eugenijus, *Lietuva – vardas auksinis*, Kaunas: Spaudos fondas, 1931 [pastaba: viršelyje ir priešlapyje pavadinimas skiriasi „Lietuva – auksinis vardas“].

¹²⁶ *Jor ain – jor ois. Jorbuch – kalendar*, red. Natanas Jonasevičius, Kaunas: Žydų istorijos-etnografijos draugija Lietuvoje, 1939.

Goršenaitės 1923 m. surengtą pirmą asmeninę parodą V. Bičiūnas rašo: „Pagaliau, įkyru ir tai, jog visi žydai dailininkai, lyg tyčia (ar dėl negalėjimo sutarti ar susitarti) vienas po kito rengia skystokas asmenines parodas užuot surengę didesnę vieną bendrą Lietuvos žydų meno parodą.“¹²⁷ Kritiko žvilgsnį patraukęs aktyvus žydų dailininkų parodinis gyvenimas referuoja apie parodas, prie kurių buvo prisidėjusi Žydų tautos tarybos Kultūros sekcija. Pirmoji – 1920 m. lapkritį įvykusi B. Cukermano paroda.

1921 m. liepos 21 d. Kauno žydų bendruomenės tarybos atidarymo proga Žydų gimnazijos bute atidaryta Mejerio Mirono Kodkine'o paroda¹²⁸. M. M. Kodkine'as taip pat buvo gimęs Vilniuje, mokėsis Vilniaus piešimo mokykloje, vėliau – Maskvoje. Jo parodoje daugiausia eksponuoti įvairia technika atlikti portretai, skulptūros pristatytos fotografijose. Atvykęs į Kauną M. M. Kodkine'as pademonstravo portretisto talentą nutapęs Jono Basanavičiaus portretą¹²⁹. Lietuvių spaudoje paroda ir dailininkas nesulaukė daug dėmesio. Šiam įvykiui skirtas tik nedidelis žydo architekto, tuo metu aktyvaus kultūrinio gyvenimo veikėjo Juozo Levinsono-Benari, pasirašiusio Džojė slapyvardžiu, straipsnelis dienraštyje *Lietuva*¹³⁰, kuriame jis trumpai pristatė parodos turinį, pabrėždamas autoriaus talentą portretų žanre.

1922 m. gegužės 13–14 d. parodą ir paskaitą surengė iš Maskvos į Paryžių keliaujantis Markas Šagalas (1887–1985)¹³¹. Nors parodą organizavo ne Žydų tautos taryba, tačiau neabejotinai ji buvo viena iš V. Bičiūno išvardytų žydų dailės parodų. Dvi dienas mieste viešėjęs dailininkas Lietuvių meno kūrėjų draugijos bute surengė nedidelę parodą, o „Vilkolakio“ bute skaitė paskaitą, paremtą savo autobiografija. Šis renginys sulaukė milžiniško tiek žydų, tiek lietuvių bendruomenių dėmesio. Tai buvo pirmas garsus menininkas, pasirodęs Kaune. Parodoje ir paskaitoje apsilankęs V. Bičiūnas nebuvo sužavėtas šio garsaus dailininko pasirodymu – dauguma iš 60 eksponuotų kūrinių, jo nuomone, buvo „menkučiai, silpnučiai ir be talento sukurti“¹³². Kritikui atrodė, kad dailininkas buvo laukiamas ne tik dėl išskirtinės kūrybos, bet ir dėl savo tautybės.

¹²⁷ Spector, S. Goršenaitės skulptūros paroda, *Gairės*, 1923, Nr. 5, p. 313–314.

¹²⁸ Kauno kronika, *Laisvė*, 1921 07 22, Nr. 160, p. 4.

¹²⁹ Išlikę du variantai saugomi Maironio lietuvių literatūros muziejuje ir Karo muziejuje. Nutapyti portretą Karo muziejui užsakė Vladas Nagius-Nagevičius (1880–1954) (VDKM S–9085).

¹³⁰ Džojė, Dail. Kodkino kūrinių paroda, *Lietuva*, 1922 07 28, Nr. 165(692), p. 3.

¹³¹ Tapytojo Šagalo kūrinių paroda, *Laisvė*, 1922 05 13, Nr. 83, p. 4.

¹³² Bičiūnas V., Marko Šagalo parodos ir paskaitos įspūdžiai, *Lietuva*, 1922 05 25, Nr. 117, p. 4–5.

1923 m. Žydų tautos taryba, be jau minėtos S. Goršenaitės, surengti savo darbų parodą padėjo Jokūbui Mesenbliumui (1894–1933). J. Mesenbliumas gimė Vilniuje¹³³, mokėsi Vilniaus piešimo mokykloje, vėliau gyveno Maskvoje, kur taip pat tikriausiai tęsė dailės studijas. Atvykęs į Kauną 1920 m. dirbo dailės mokytoju Žydų realinėje gimnazijoje. Jis drąsiai ir ambicingai bandė įsilieti į Lietuvos dailės aplinką – 1921 m. buvo vienintelis žydų dailininkas, dalyvavęs lietuvių apžvalginėje meno parodoje. Šalia Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, Adomo Galdiko, Vlodo Didžioko, Viliaus Jomanto, Petro Kalpoko, Kajetono Sklėriaus, Kazio Šimonio, Adomo Varno, Antano Žmuidzinavičiaus ir kitų autorių kūrybos buvo eksponuoti ir 10 J. Mesenbliumo tapybos darbų. Pusę iš jų sudarė portretai, eksponuoti keli naturmortai ir Kauno peizažai (*Pranciškonų gatvė, Aleksoto tiltas, Vytauto bažnyčios bokštas*¹³⁴). Vieninteliu žydų dailininku jis buvo ir kitoje, taip pat grupinėje, Lietuvių meno kūrėjų draugijos Plastikos sekcijos meno parodoje, veikusioje 1923 m. gegužės 1 – birželio 1 dienomis. Joje dailininkas eksponavo tris paveikslus – *Žydas, Vartai ir Kiemas*¹³⁵.

Greičiausiai pasijutęs neįvertintas ir nepatenkintas per menku savo kūrinių skaičiumi minėtoje parodoje, J. Mesenbliumas nusprendė surengti savo asmeninę parodą, dėl kurios kreipėsi į Žydų tautos tarybą. Dailininkas argumentavo, kad yra „vienintelis žydų dailininkas, rengiantis parodą Lietuvoje“¹³⁶, Lietuvos žydų kultūros lauke žinomas kūrėjas, nuo 1922 m. – Lietuvos žydų istorinės etnografinės draugijos narys. Dailininko prašymas buvo išgirstas ir 1923 m. birželio 14–24 d. Žydų tautos tarybos Pabėgėlių skyriuje (Kęstučio g. 34)¹³⁷ buvo surengta jo paroda. Parodoje buvo eksponuota apie 50 tapybos ir grafikos darbų. V. Bičiūnas parodą įvardijo kaip patenkinamą ir „kupiną visai sukonkretinto kūrybinio ūpo“¹³⁸. Autoriaus „ryškų tautiškumą“ recenzentui labiausiai įprasmino tapybos darbai *Kapų rauda* ir *Geto vaikai* bei grafikos darbai, vaizduojantys vargdienių žydų gyvenimą. Kritikas išvelgė Mesenbliumą ir Rybacką siejančias gijas: „tas pats erdvių surombavimas, architektoninių formų sukrystalinimas ir figūrų utriravimas“. Šie *art deco* stilizacijai būdingi bruožai, ateinantys iš futurizmo poveikį patyrusio lučizmo, pateikiami kaip neigiamas aspektas, o „Rybackas nėra nei žymus, nei intelektualiai stiprus, kad Mesenbliumas

¹³³ Tačiau poetas, žurnalistas ir vertėjas Eugenijus Škliaras (1893–1941), asmeniškai pažinojęs J. Mesenbliumą ir bičiuliavęsis su juo Paryžiuje 1926–1927 m., neabejoja, kad dailininkas kilęs iš Kybartų (Šklėrys Eugenijus, *Lietuviai Paryžiuje, Lietuvis*, 1927 09 03, Nr. 196, p. 2).

¹³⁴ *Lietuvių meno parodos katalogas*, Kaunas, 1921.

¹³⁵ L.M.K.D. *Plastikos sekcijos rengiama Meno paroda*, [Katalogas], Kaunas, 1923, p. 8.

¹³⁶ J. Mesenbliumo pareiškimas Žydų tautos tarybai, 1923 06 05, LCVA, f. 620, ap. 1, b. 142, l. 51.

¹³⁷ Виставка картинъ, Эхо, 1923 06 16, Nr. 158(835), p. 4.

¹³⁸ Spector, Mesenbliumo paveikslų paroda, *Gairės*, 1923, Nr. 4, p. 242–243.

turėtų reikalo jį sekti¹³⁹. Daugiausia kritikos teko dailininko techniniams gebėjimams: nerangi tapyba, netinkamos techninės priemonės¹⁴⁰ (nors tas pats V. Bičiūnas teigia, kad Adomui Jakštui J. Mesenbliumo kūryba pasirodė „par excellence“). Kartu analizuoja mažo susidomėjimo paroda priežastis; pasitelkdamas M. Šagalo parodą kaip didelio populiarumo sulaukusį įvykį, kritikas ironizuoja: „Į Kauną reikia vykti per Petrapilį, per Berlyną, Paryžių – tik tada busi tinkamai (o gal net per labai) pagerbtas ir pamalonintas.“¹⁴¹ Kitoje V. Bičiūno šios parodos recenzijoje, išspausdintoje rusiškame dienraštyje *Эхо*, J. Mesenbliumas pristatomas kaip gamta besižavintis ir savaip ją analizuojantis dailininkas, kuris „tolimas nuo novatoriškumo“¹⁴². Sureagavęs į menką parodos lankomumą ir kritiko pastabas, J. Mesenbliumas per nepilnus metus parengė naują parodą. Toje pačioje erdvėje – Žydų tautos tarybai priklausančiame bute – 1924 m. rugsėjo 15–26 d. surengtai parodai dailininkas sukūrė daugiau nei 50 naujų kūrinių¹⁴³. Parodai buvo išleistas ir įspūdingas katalogas¹⁴⁴: nemažo formato (~33 × 24 cm) leidinyje, be parodos eksponatų sąrašo, išspausdinti septyni linoraižiniai iš parodoje eksponuotų „Žydų grafika“ ir „Miestelio grafika“ serijų. Be dailininko autoportreto (il. 13), visi likę kūriniai – groteskiškos daugiafigūrės kompozicijos: *Miestelis* (il. 14), *Žydai miestelėnai* (il. 15), *Kapinės*. Kasdienio vargingo žydų gyvenimo štetle motyvai perteikti grubiomis ir stambiomis linijomis. Raižiniai stilistiškai artimi vokiško ekspresionizmo grafikos estetikai. Visą 1918–1940 m. laikotarpį nė vieno Lietuvoje kūręsio menininko parodos nelydėjo panašus katalogas. Deja, kaip ir pirmoji, ši ekspozicija tarp lietuvių pasisekimo nesulaukė. Negailestinga buvo ir kritika: Paulius Galaunė autorių priskiria prie „tuščių novatorių“¹⁴⁵, kuriančių paviršutiniškai. Lietuvių dailės gyvenime vietos neradęs J. Mesenbliumas aktyviau įsitraukė į žydų kultūrinį gyvenimą – 1924 m. vasario 27 d. Liaudies namuose Kaune vykusiame žydų spaudos 100-ųjų sukaktuvių iškilmingame minėjime jis prisijungė prie rašytojų ir menininkų (greičiausiai jis vienintelis ir sudarė menininkų dalį) iniciatyvinės grupės. Dailininkas dekoravo sceną „originaliais piešiniais ir karikatūromis, kurios apibūdina žydų spaudos plėtojimąsi“¹⁴⁶.

¹³⁹ Ten pat.

¹⁴⁰ Ten pat.

¹⁴¹ Ten pat.

¹⁴² В. Б., Выставка картин худ. Месенблюда, *Эхо*, 1923 06 19, Nr. 161(837), p. 3.

¹⁴³ A. B., Dailininko Jokūbo Messenbliumo parodoj atsilankius, *Lietuvos žinios*, 1924 09 24, Nr. 2 15, p. 4.

¹⁴⁴ *Menininko J. Mesenbliumo paveikslų parodos katalogas*, Kaunas, 1924.

¹⁴⁵ Galaunė P., Plastikos menas, *Baras*, 1925, Nr. 1, p. 88.

¹⁴⁶ Žydų spaudos sukaktuvių vakaras, *Mūsų garsas*, 1924 03 23, Nr. 2(4), p. 4.

Galiausiai, nebesitenkindamas skurdžia kaunietiška meno scena ir šaltu publikos bei kritikų vertinimu, ambicingasis J. Mesenbliumas metė dailės mokytojo darbą Kauno Žydų gimnazijoje ir 1924 m. išvyko į Berlyną (galbūt kartu su savo mokiniu Neemija Arbitblatu, Berlyne studijavusiu 1924–1926 m.), vėliau – Paryžių. J. Mesenbliumas surengė keletą asmeninių parodų Paryžiuje, JAV, Filadelfijoje. 1932 m. jau sunkiai sirgdamas dailininkas sugrįžo į Kauną, kur 1933 m. mirė. Jo kūryba pradėta vertinti po mirties – 1934 m. balandžio 14 d. surengta pomirtinė J. Mesenbliumo paroda Kaune, buvusioje kino teatro „Oaza“ salėje, vėliau ne kartą darbai eksponuoti įvairiose lietuvių dailės parodose šalyje ir už jos ribų (Latvijoje). Po dailininko mirties pasikeitė ir kritikų retorika jo kūrybos klausimu, pradėtas vertinti jo stilius¹⁴⁷.

Skleisdama dominuojančias ideologines nuostatas ir per dailę, Žydų tautos taryba naudojos artimu santykiu su dailininkais. Tokį bendradarbiavimą liudija tarp negausaus Žydų tautos tarybos leidinių palikimo savo apipavidalinimu išsiskirianti 1922 m. išleista ataskaita¹⁴⁸. Viršelyje leidinio pavadinimas įkomponuotas širdelės formos augalinės girliandos rėmelyje, o nugarėlė dekoruota nežinomo autoriaus kompozicija, iliustruojančia tarybos sionistinę kryptį (il. 16). Tai retas, greičiausiai vietinio menininko sionistinės dailės pavyzdys, kurio ideologinė linija artimiausia Žydų tautos taryboje dominavusiai „Poalei Cion“ partijai. Pagrindiniai veikėjai yra du žemdirbiai: kairėje pusėje vyras su dalgiu, jo fone – palmė ir saulėtekis (jo specifinis vaizdinys su ilgais, lygiais, grafiškais spinduliais buvo išpopuliarintas E. M. Lilieno kūryboje), vaizduojantys Izraelio žemę, dešinėje – darbininkas su plaktuku lietuviškame peizaže su centre stovinčia egle ir sunkiais debesimis danguje. Kompozicijos centre – rabinas prie sakyklos, už jo gausiai dekoruotas aron kodešas.

Stiprėjant autoritarizmo tendencijoms Lietuvoje žydų politinė autonomija palaipsniui nyko. Religinė, tautinė, kultūrinė autonomija išliko, bet politinė buvo suvaržyta. 1922 m. atsistatydinus ministrui Maksui Soloveičikui (1883–1957), sutriko sklandus Žydų reikalų ministerijos funkcionavimas, 1924 m. panaikinta Žydų reikalų ministerija ir ministro be portfelio postas, baigėsi ir Žydų tautos tarybos veikla, o jos archyvas buvo perduotas „Ezro“ draugijai. Dalis visuomeninių, kultūros veikėjų pasitraukė į užsienį. Taip ir nespėję deramai įsibėgėti nutrūko Žydų tautos tarybos Kultūros sekcijos darbai. Pažindinusi Kauno publiką su jaunais, perspektyviais menininkais, sekcija bandė formuoti žydų dailininko, kaip modernaus ir europietiško kūrėjo,

¹⁴⁷ V. B., J. Mesenbliumo pomirtinė paroda, *Židinys*, 1934, Nr. 4, p. 391; V. C. F., Jokūbas Mesenbliumas ir jo kūryba, *Lietuvos Žinios*, 1934 04 23; Vaisbartas J., Mirusių ir gyvųjų menas, *Vairas*, 1934, Nr. 5, p. 71–73.

¹⁴⁸ *Der Idišer nacional-rat in Lite. Baricht vegn zein tetikait 1920–1922*, Kovne, 1922.

įvaizdį. Kultūros sekcija pasirinko profesionaliosios dailės protegavimo strategiją, nukreiptą į vietinių dailininkų pristatymą užsienyje, jų parodų rengimą Lietuvoje. Į savo globą paėmusi keletą jaunų menininkų sekcija sudarė sąlygas jiems prisistatyti ir projektavo žydų meninio gyvenimo tęstinumą. Nutrūkusi politinė žydų autonomija pristabdė organizuoto Lietuvos žydų meninio gyvenimo formavimąsi. Žydų kultūriniame gyvenime vykę procesai domino menką tiek žydų, tiek juo labiau lietuvių visuomenės dalį; didesnę dėmesį į juos kreipė tik nuosekliai kultūros raidą stebėję asmenys, daugiausia meno kritiko ambicijų turėję intelektualai, o ne patys dailininkai.

1.2. *Kultur Lige* kultūrinė veikla ir estetiški principai

Tarpukario Lietuvoje aktyviai veikė įvairios žydų organizacijos ir draugijos, visą pirmosios Nepriklausomybės laikotarpį nepraradusios svarbos žydų bendruomenės funkcionavimui: mokyklas dėstomąją hebrajų kalbą steigė pasaulietinė draugija *Tarbut*, religinė draugija *Javne* ir pasaulietinė draugija *Kultur Lige* plėtojo ugdymą jidiš kalba. Kultūros, ypač dailės, srityje stipriausiai reiškėsi *Kultur Lige* priklausantys menininkai, propaguojantys jos meninės estetikos idėjas.

Kultur Lige buvo įkurta 1918 m. sausio 15 d. Kijeve. 1917 m. tapusi nepriklausoma Ukrainos liaudies respublika buvo tinkama terpė skleisti tautinėms žydų idėjoms: pirma, šiame regione buvo didelė žydų populiacija (1917 m. šalyje gyveno daugiau kaip 2 mln. žydų), antra, nauja demokratiška valstybės valdymo sistema tolerantiškai žiūrėjo į žydų tautinės ir kultūrinės autonomijos galimybes (veikė Žydų reikalų ministerija). *Kultur Lige* idėjiniai lyderiai buvo politikas, rašytojas Mošė Zilberfarbas (1887–1966) ir rašytojas, visuomenės veikėjas Zeligas Melamedas (1886–1946). Organizacijos įkūrimo iniciatoriais tapo Kijevo grupės atstovai, daugiausia rašytojai ir leidėjai: Dovydas Bergelsonas (1884–1952), Dovydas Hofšteinas (1889–1952), Mošė Litvakovas (1894–1939), Pinchus Kaganovičius (1884–1950), Naichmanas Maizelis (1887–1966) ir kt.

Kultur Lige siekė šviesti žydų tautą, kelti pasididžiavimą jos kultūra ir kultūriniu palikimu. Pagrindinė organizacijos misija buvo modernios žydų kultūros jidiš kalba kūrimas, vystymas ir sklaida įvairiose kultūrinėse sferose – švietime, literatūroje, muzikoje, teatre ir dailėje. Orientavosi į plačiąsias mases – jidiš kalbos vartotojus. Pirminė organizacija buvo apolitiška – jos narius vienijo svarbesni tikslai nei politinės ideologijos. Vos kelerius metus Ukrainoje gyvavusi kultūrinė organizacija, prasidėjus pilietinį karą sukėlusiam politiniam perversmui ir pogromams,

neteko savo autonomijos ir tapo komunistinės ideologijos ruporu, o tai paskatino jos skaldymąsi ir galiausiai visišką išnykimą. Modernios žydų kultūros organizacijos jidiš kalba kūrimo idėjos netruko paplisti – jos padaliniai atidaryti Rusijoje, Baltarusijoje, Lenkijoje, Rumunijoje, Lietuvoje, Latvijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Kultur Lige padalinys Kaune – Žydų kultūrinė sąjunga – įkurtas 1919 metais. 1922 m. parengtuose (pakartoti 1919-ųjų įstatai) įstatuose pagrindiniai sąjungos tikslai – „suvienyti žydų visuomenės jėgas, kurie pripažįsta žydų kalbą /žydišką/ svarbiausiu faktoriumi kultūrinio žydų gyvenimo“¹⁴⁹ ir siekia tą kultūrą jidiš kalba skleisti ir puoselėti. Pagrindinės priemonės tikslui įgyvendinti: spaudos žydų kalba ir knygų pardavimo sandėlio organizavimas; žydų istorijos, literatūros, meno ir mokslo paskaitų rengimas; vaikų prieglaudų, klubų, liaudies mokyklų, vakarinių kursų ir liaudies universitetų suaugusiems steigimas; dramos (teatro) ir muzikos studijų kūrimas; bibliotekų atidarymas; literatūros ir muzikos vakarų organizavimas; skyrių provincijoje sklaida; sporto ir fizinio lavinimo sekcijų steigimas. Sąjunga buvo išlaikoma narių mėnesinio mokesčio lėšomis, savanoriškomis aukomis, gautu pelnu. Pradžioje organizacijos veikla rutuliojosi panašiai kaip ir kituose jos padaliniuose – pagrindine užduotimi buvo švietimo sistemos jidiš kalba steigimas ir vystymas. Tačiau organizacija susidūrė su stipria konkurencija: iš 1920–1921 m. veikusių 160 mokyklų 46 priklausė *Tarbut* organizacijai, 30 – *Javne* ir tik 16 – *Kultur Lige* (ir gimnazija Ukmergėje). Likusiose 68-iose mokyklose, dar vadinamose *pšore šuln* (kompromisinės mokyklos), mokymo sistema buvo kombinuota. Lietuvoje *Kultur Lige* veikla nepasiekė tokio plataus masto kaip Ukrainoje, Rusijoje ar Lenkijoje. Jos veikla daugiausia buvo nukreipta į švietimo sistemos jidiš kalba steigimą ir plėtojimą. Nors veiklos pradžioje organizacija deklaravo, kad ji yra „bendra visiems ir prie jos galėjo prigulėti visi žydai, nežiūrint kokių jie partijų būtų, bile tik pripažįsta žydų kalbą“¹⁵⁰, jau 1921 m. jos nariai buvo apkaltinti bendradarbiavimu su kairiosiomis politinėmis srovėmis. Organizacijos lyderis Lazaris Abramsonas (1884–1962) ir kiti nariai buvo ieškomi dėl nusikalstamos politinės veiklos. *Kultur Lige* Lietuvoje oficialiai likviduota 1924 metais. Nestabilus organizacijos veikimas Lietuvoje trikdė pirminių tikslų įgyvendinimą. Neatsiskleidė ir meninis to meto įtakingiausios kultūros ir švietimo organizacijos / judėjimo potencialas. *Kultur Lige* modernios žydų kultūros estetinius siekius Lietuvoje skleidė iš Kijevo

¹⁴⁹ Kultūrinės lygos Kaune įstatai, 1922, LCVA, Kauno Kultūrinės lygos byla, f. 402, ap. 4, b. 18, l. 14.

¹⁵⁰ Politinės policijos centro skyriaus viršininko protokolas, 1924, LCVA, Kauno Kultūrinės lygos byla, f. 402, ap. 4, b. 18, l. 36.

atvykę ten veikusios organizacijos Meno sekcijos steigėjų grupėje dalyvavę Issacharas Ber Rybackas ir Maksas Kaganovičius.

Laikotarpis po Pirmojo pasaulinio karo Europoje pasižymėjo ypatingu gyventojų mobilumu: kareiviai, karo pabėgėliai grįžo į gimtąsias vietas, kiti žmonės, priešingai, dėl politinių, ekonominių priežasčių turėjo palikti savo šalis ir ieškoti prieglobsčio svetur, emigruoti. Kaunas tapo svarbiu tranzito miestu, vienu patogiausių maršrutų keliaujant iš rytų į vakarus. Laukdami vizų ir kitų dokumentų, reikalingų vykstant toliau į Vakarų Europą, Jungtines Amerikos Valstijas ar kitas šalis, Kaune laikinai buvo apsistojęs nemažas būrys žydų literatų, žurnalistų, teatralų ir menininkų. Dauguma jų naudojosi galimybe pabėgti nuo sudėtingų gyvenimo bolševikų diktatūros sukeltų sąlygų Sovietų Rusijoje ar Ukrainoje. Vieni užtruko vos keletą mėnesių, kiti metus ar ilgiau. Prie šios emigracijos nemažai prisidėjo tuometinis laikinasis Lietuvos atstovybės Maskvoje pasiuntinys (*chargé d'affaires*) Jurgis Baltrušaitis (1873–1944). Poetas, eseistas, vertėjas J. Baltrušaitis savo tarnybos metu padėjo nemažam būriui žydų ir kitų tautybių rašytojų, menininkų ir kitų inteligentų išvykti iš Rusijos. 1922 m. jo dėka dailininkui Šagalui pavyko į užsienį išsivežti savo kūrinius, kurių gabenimas iš Sovietų Rusijos buvo uždraustas. Teatrologas, rašytojas, publicistas ir visuomenės veikėjas Aleksandras Mukdonis (1878–1958), gyvenęs Lietuvoje 1921–1922 m., prisiminimuose¹⁵¹ rašė apie Bencioną Kacą (1875–1958), padėjusį jam atvykti į Kauną. Šį Lietuvoje gimusį žurnalistą ir leidėją A. Mukdonis pavadino „diplomatiniu kurjeriu“¹⁵², padėjusiu į Lietuvą patekti keliolikai kultūros veikėjų. Atvykėliai suvaidino svarbų vaidmenį XX a. 3-iojo dešimtmečio pradžios Lietuvos žydų kultūriniame gyvenime. Daugumą Kaune reziduojančių žydų kultūros veikėjų sudarė literatai: Abromas Rozinas (1878–1942), žinomas slapyvardžiu Ben Adir, Dovydas Bergelsonas (1884–1952), P. Kaganovičius (slapyvardis Der Nister, hebr. Paslėptasis), Nochemas Štifas (1879–1933), slapyvardžiu Bel Dimyen (hebr. Svajotojas), Leibas Kvitko (1890–1952), Zeligas Kalmanovičius (1885–1944) ir daug kitų. Atvykusiųjų gretose buvo ir du *Kultur Lige* Meno sekcijos steigime dalyvavę dailininkai: grafikas, scenografas Issacharas Ber Rybackas ir skulptorius Maksas Kaganovičius.

Atvykėliai sukūrė gana uždarą rašytojų koloniją ir daugiausia laikėsi atskirai (il. 17) – remiantis Mukdonio atsiminimais¹⁵³, kontaktuoti nebuvo linkę nei lietuviai, nei vietiniai žydai.

¹⁵¹ Mukdoni A., A jor in der Litvišer melukah (A bintl zichroines fun a durkhraizndikn) (A Year in the Lithuanian State (Reminiscences of a Wayfarer)), *Lite*, Vol. 1, ed. M. Sudarsky, U. Katsenelenbogen, I. Kissin. etc., New York: Jewish Cultural Society, 1951, col. 1071–1098.

¹⁵² Ten pat, col. 1074.

¹⁵³ Ten pat, col. 1075.

Kaune laikinai apsistoję rašytojai norėjo išsamiau pažinti lietuvius, ypač lietuvių literatūrą, bet tam trukdė kalbinis barjeras. Lėšų jiems parūpino rašytojas Izidorius Izraelis Eljaševs (1871–1924), pasirašinėjęs slapyvardžiu Bal Machšovesas (hebr. Mąstytojas), kuris gavo paramą iš Niujorko I. L. Pereco žydų rašytojų sąjungos (*New York Peretz Yiddish Writers Union*, veikė nuo 1915 m.). Bal Machšovesas, pats neseniai sugrįžęs į gimtąjį Kauną, ėmėsi padėti svetimame mieste atsidūrusiems kolegoms.

Atvykę kultūros veikėjai Lietuvoje greitai pradėjo dalyvauti kultūrinėje ir visuomeninėje veikloje: 1920 m. pradėtas leisti laikraštis jidiš kalba *Nais* (jid. naujienos), 1921 m. įsteigta leidykla „Licht“ (jid. šviesa)¹⁵⁴. Aplink ją susibūrė atvykę ir vietiniai literatai, taip pat Kijeve buvusios *Kultur Lige* nariai. „Kultur–Lige laikosi ant trijų kolonų: žydų tautinio švietimo, žydų literatūros ir žydų meno. Kultur–Lige tikslas – paversti mūsų mases intelektualais, o mūsų intelektualus – žydais“¹⁵⁵, – tokią žinutę skelbė pirmasis *Kultur Lige* centrinio komiteto biuletenis, publikuotas Kijeve. Knyga buvo ne tik viena iš pamatinių *Kultur Lige* vertybių, bet ir pagrindinis naujos, modernios žydų / jidiš kultūros įgyvendinimo įrankis. Kuriant iliustruotas knygas jungėsi literatūros ir meno naujienos, modernūs ieškojimai. Knygų jidiš kalba iliustravimas atliko ne tik estetinį poreikį – tai buvo ir tautinės ideologijos išraiška.

Leidykla ėmė dirbti dar 1921 m.¹⁵⁶, bet prašymą suteikti leidimą (savo bute, Laisvės alėjos 40/1¹⁵⁷ numeriu pažymėtame name) atidaryti jidiš knygų leidyklą ir knygyną jos steigėjas ir vadovas Chaimas Rafalovičius¹⁵⁸ pateikė tik 1922 m. lapkričio 25 d.¹⁵⁹. Leidykloje spausdinamos jidiš kalba knygos buvo suskirstytos į penkias pagrindines grupes (serijas): vaikų literatūra (*Kinder bibliotek*), šviečiamoji literatūra (*Oifkler bibliotek*), vadovėliai (*Lernbicher*), teatro pjesės (*Teatr*

¹⁵⁴ „Licht“ nebuvo pirmoji leidykla Kaune, pradėjusi spausdinti knygas jidiš kalba. 1921 m. rašytojas Kalmanas Zingmanas įsteigė leidyklą „Jidiš“, kurioje taip pat buvo leidžiamos tiek vietinių, tiek atvykusių rašytojų knygos.

¹⁵⁵ Kultur–Lige, *Zamlung*, 1919, p. 1–2.

¹⁵⁶ A najer farlag, *Nais*, 1921, Nr. 46, p. 5.

¹⁵⁷ 1924 m. sausio 24 d. leidykla ir knygynas perkelti į Abraomo Mapu g. 2, LCVA, knygyno „Licht“ byla, f. 402, ap. 8, b. 286, l. 4.

¹⁵⁸ Chaimas Rafalovičius (Khaim Rafalovitsh) gimė 1886 m. Raseiniuose. Mokėsi tradicinėje ješivoje. 1908 m. persikėlė gyventi ir mokytis į Vilnių, kur 1914 m. buvo išleista pirmoji jo pjesė – vieno akto komedija *Cum eršten mal* (*Pirmą kartą*). 1920 m. Vilniuje redagavo dienraštį *Unzer cait* (*Mūsų laikas*). Tais pačiais metais Ch. Rafalovičius persikėlė į Kauną. Dalyvavo Žydų liaudies partijos (*Folkspartei*) veikloje. Spausdino straipsnius partijos dienraštyje *Nais* (*Naujienos*), o nuo 1922 m. balandžio 28 d. jį redagavo. 1921 m. Kaune įsteigė jidiš knygų leidyklą ir knygyną „Licht“. Mirė 1925 m. Kaune.

¹⁵⁹ 1922 m. lapkričio 25 d. Ch. Rafalovičiaus prašymas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, LCVA, knygyno „Licht“ byla, f. 402, ap. 8, b. 286, l. 1.

bibliotek) ir grožinė literatūra¹⁶⁰. Pirmoji knyga – 1921 m. išleista Judelio Marko¹⁶¹ „Mokyklinė gramatika pavyzdžiuose ir uždaviniuose“. Skirtingais laikotarpiais knygos buvo spausdinamos Šiauliuose, Kaune ir Berlyne. Leidykla „Licht“ išsiskyrė ne tik literatūriniu turiniu, bet ir vientisu meniniu apipavidalinimu. Vyresnieji kolegos globėjiškai rūpinosi jauniausiu su jais atvykusi I. B. Rybacku ir įtraukė jį į naują veiklą. 1921 m. dailininko vardas papildė laikraščio *Nais* rengėjų sąrašą. Šiam leidiniui I. B. Rybackas sukūrė meniško dizaino antraštę (il. 18) ir kelis žaismingus humoristinės rubrikos „Halt men... in plac“ („Laikykites vietoje“) užsklandos variantus (il. 19–20). Tačiau didžiausia jo kūrybinio palikimo Lietuvoje dalis susijusi leidykla „Licht“, kuriai buvo sukurtos dvi emblemos ir beveik visų leidinių viršeliai.

Ekstremalių Vakarų Europos dailės pasiekimų, vedančių į visišką abstrakciją, fone žydų dailininkas jo naujumo, ryškių, fanatiškų ir naivių sugebėjimų suvokti ir perteikti savo gyvybingus ir vaizdingus jausmus tautiškoje medžiagoje dėka yra pašauktas įvykdyti perversmą šiuolaikinėje dailėje.

Pavargę Vakarai jau išsekvoję visas meninio amato formas ir tam paaukoję gyvų gyvenimiškų emocijų ekstazę, kviečia šviežius, jaunus dailininkus – žydų dailininkus, rytietiškai apgirtusius nuo formos.

Žydiškas menas jau čia, jis bunda!

Tokiu šūkiu baigiamas 1919 m. I. B. Rybacko ir Barucho (Boriso) Aronsono (1898–1980) straipsnis „Žydų dailės keliai. Dailininko pamąstymai“¹⁶². Žydų dailės manifestu virtęs rašinys tapo programiniu tekstu – manifestu, apibendrinančiu *Kultur Lige* dailininkų idėjinius prioritetus ir siekius. Menas, kaip ir literatūra, teatras, muzika, buvo viena iš sudėtinių modernios tautinės pasaulietinės kultūros jidiš kalba formavimo sudėtinių dalių. *Kultur Lige* – aukščiausias XIX a. II p. prasidėjusio jidiš sąjūdžio taškas, kurio tikslas – paversti jidiš kalbą, egzistavusią kaip žargonas, kultūros pagrindu. Drąsių eksperimentų ir tradicijų sintezė atsispindi ir *Kultur Lige* dailininkų kūryboje.

¹⁶⁰ Nors švietimas ir lavinimas laikyti pagrindinėmis sferomis, tačiau *Lernbicher* ir *Oifkler* – bibliotek serijos buvo menkai iliustruotos. Išleisti vadovėliai *Nauja ortografija*, J. Marko *Mokyklinė gramatika* (2-as leidimas) ir pirmasis Lietuvoje A. Šulmano *Lietuvių kalbos vadovėlis*, taip pat teoriniai žydų mokyklos vystymuisi pritaikyti veikalai – Z. Kalmanovičiaus *Mūsų mokyklos klausimas*, J. Marko „Vieno pavyzdžio mokykla“ ir N. Štifo *Jidiš ir žydų kultūra*.

¹⁶¹ Judelis Markas (1897–1975) – Palangoje gimęs pedagogas, kalbininkas, visuomenės veikėjas. 1919–1920 m. dirbo Skuode, 3-iajame deš. – Ukmergės žydų gimnazijoje, rašė straipsnius švietimo tema, buvo vienas iš Žydų tautos tarybos vadovų. 1936 m. emigravo į JAV, nuo 1970-ųjų gyveno Izraelyje.

¹⁶² Ryback I., Aronson B., *Paths of Jewish Painting* (versta iš: *Di vegn fun der jidišer molera, Oifgang*, Kiev: Kultur Lige, 1919, p. 119–124). *Tradition and Revoliuton. The Jewish Renaissance in Russian Avan-Garde Art 1912–1928*. Ed. R. Apter-Gabriel, Jerusalem: The Israel Museum, 1987, p. 229.

Dailininkas I. B. Rybackas gimė 1897 m. Jelizavetgrade (dab. Kirovogradas, Ukraina). Šeimoje buvo palaikomos Apšvietos idėjos. Vaikystėje pradėjęs mokytis dailės, jau 11 metų lankė scenos dailininkų kursus. Nuo 1911 m. mokėsi Kijevo meno mokykloje, Tapybos klasėje, kurią baigė 1916 metais. Dar studijuodamas prisijungė prie žydų dailininkų grupės, kuriai priklausė B. Aronsonas, Aleksandras Tyšleris (1898–1980), Solomonas Nikritinas (1898–1965), Markas Epšteinas (1897–1949) ir Izaokas Rabinovičius (1894–1961). Modernaus tautinio žydų meno kūrimu susirūpinę menininkai jungė tradicinį žydų meną su naujosios dailės tendencijomis. Dailininkų susibūrimui turėjo įtakos literatūrinės „Kijevo grupės“ (nariai D. Bergelsonas, N. Maizilis, E. Dobrušinas, D. Hofšteinas ir kt.) veikla. I. B. Rybackas artimai bendravo su Kijeve gyvenančiais rusų avangardinio meno atstovais – Aleksandru Bogamazovu (1880–1930) ir Aleksandra Ekster (1882–1949), kurios privačią dailės studiją pradėjo lankyti dar 1913–1914 metais. I. B. Rybacko kūryba pasižymėjo avangardo paieškomis, kubizmo įtaka.

1916 m. vasarą Žydų istorijos ir etnografijos draugija išsiuntė I. B. Rybacką ir El Lisitzky'į (1890–1941) pakeliauti po Ukrainos ir Baltarusijos šetlus ir nukopijuoti medinių sinagogų sieninę tapybą ir kitus dekoro elementus, antkapių raižinius. Jauniesiems dailininkams kelionė sukėlė didžiulį susidomėjimą tradicine žydų daile. I. B. Rybackas rinko liaudies meno pavyzdžius ir vėliau. 1918 m. menininkas buvo vienas pagrindinių *Kultur Lige* Meno sekcijos steigėjų ir aktyvių dalyvių, dėtė tapybą ir piešimą prie organizacijos įsteigtoje vaikų studijoje, kūrė emblemas leidykloms. 1918–1919 m. menininkas pradėjo eksperimentuoti iliustruodamas knygas, kūrė scenografiją prie *Kultur Lige* įsteigta teatro studijai.

Lietuvoje I. B. Rybackas atsidūrė traukdamasis iš Ukrainos prasidėjus pilietiniam karui ir pogromams. Dailininkui situacija susiklostė itin skaudžiai – per pogromą jis neteko tėvo. 1920 m. pavasarį dailininkas išvyko į Maskvą, ten praleido metus, aktyviai kūrė, dalyvavo avangardo dailininkų susibūrimuose. 1921 m. liepos mėn. į Kauną atvykęs menininkas Lietuvoje planavo praleisti tris mėnesius ir „iš čia išvažiuoti į Berlyną tobulintis meno srityje. Berlyne šiuo metu spausdinama mano reikalai apie žydų liaudies meną“¹⁶³. Lietuvoje I. B. Rybackas norėjo „užsiimti tyrinėjimu ir rinkimu medžiagos apie žydų ir lietuvių liaudies meno kūrinius“¹⁶⁴, taip pat teigė, kad „viena žymiausių mūsų žydų įstaigų mano surengti Kaune mano kūrinių parodą“¹⁶⁵.

¹⁶³ 1921 m. rugpjūčio 17 d. dailininko I. Rybacko prašymas (lietuvių k.) Vidaus reikalų ministerijos Milicijos departamentui dėl galimybės trims mėnesiams laikinai apsistoti Kaune, LCVA, Byla apie svetimšalius. Prašymai ir susirašinėjimai, 1921 m., f. 402, ap. 1, svet. sk. b. 6, l. 62.

¹⁶⁴ Ten pat.

¹⁶⁵ Ten pat.

Žinių apie įvykusią parodą ar liaudies meno tyrinėjimus neišliko. Pagrindinis I. B. Rybacko buvimo Lietuvoje liudijimas – leidyklos „Licht“ leidinių meninis apipavidalinimas. *Kultur Lige* menininkų kūrybos ir biografijų tyrinėtojas Hillelis Kazovsky'is pirmaisiais I. B. Rybacko knygų grafikos bandymais laiko Kaune leidyklai „Licht“ sukurtus viršelius¹⁶⁶, nors dar 1919 m. gyvendamas Ukrainoje dailininkas sukūrė viršelį almanachui *Zahrava*, o 1920 m. – *Vlasne (Pats)*. Taigi jo patirtį Kaune reikėtų vertinti kaip tarpinę stotelę ieškant priimtinių formų ir eksperimentuojant.

I. B. Rybackas leidyklai sukūrė dvi emblemas: viena paprastesnė – joje leidyklos pavadinimas sudaro aliejinės lempos formą (il. 21), kita emblema atspindi pagrindines leidyklos interesų kryptis: paletė simbolizuoja dailę, kaukė – teatrą, knyga ir gaublys yra mokslo ir žinių pasaulio atributai (il. 22). Tačiau pagrindinis veikėjas, rankoje laikantis žvakę (dar viena žodžio *licht* reikšmė), neatrodo šiuolaikiškai ir išsiskiria ryškiais chasidiškais bruožais (kalbant apie drabužius, stereotipinius veido bruožus). Sukurta bendra mistiška atmosfera.

Visa vaikams skirtų knygų serija *Kinder bibliotek (Vaikų biblioteka)* išleista 1922 metais. Seriją sudarė keturios Hanso Christiano Anderseno pasakų vertimų knygos: Nr. 1. *Dos zilberne mtbele. Der šnek un der roizn–kust (Sidabrinis šilingas. Sraigė ir rožės krūmas)*; Nr. 2. *Der mist–žuk (Grambuolys)*; Nr. 3. *Der šnei–bok. Dos Tei–kendl (Sniego senis. Arbatinukas)* ir Nr. 4. *Der letster chlum fun altn demb (Paskutinis seno qžuolo sapnas)*. Visas knygas į jidiš išvertė rašytojas P. Kaganovičius (slap. *Der Nister*). Kaune praleidęs tik keletą mėnesių, ieškodamas platesnių darbo galimybių išvyko į Berlyną. Rašytojas atstovavo simbolizmo kryptčiai jidiš literatūroje, sukūrė ir autorinių kūrinių vaikams (*A maise mit a hon (Pasaka apie gaidį)* ir *Dos cigele (Ožka)* (abu 1917). Didžiausias jo indėlis į vaikų literatūrą yra 1913–1926 m. Anderseno pasakų vertimai jidiš kalba¹⁶⁷. Literatūra vaikams buvo viena iš kertinių žydų vaikų švietimo ir estetinio lavinimo strategijų, šioje srityje pasireiškė eksperimentai ir naujovės, atsiskleidė ateities kartoms projektuojami kultūrinio pokyčio siekiai ir tikslai. Pirmosios *Der Nister* verstos Anderseno pasakos buvo išleistos 1919 m. Kijeve, 1921 m. pasakų rinktinė išspausdinta Varšuvoje. Šio rašytojo pasirinkimas vertimams buvo sėkmės garantija: jis buvo populiarus, jį visi skaitė. „Žydų

¹⁶⁶ Kazovsky Hillel, *The Book Design of Kultur-Lige Artists*, Kiev: Spirit and Letter, 2011, p. 122.

¹⁶⁷ Hoge Kerstin, Andersens Mayselekh and Der Nister's Symbolist Agenda, *Uncovering the Hidden: The Works and Life of Der Nister*, ed. G. Estraiikh, London: Routledge, 2014, p. 41–54.

folkloras ir liaudies menas tapo bilietu į jidiškaitą¹⁶⁸, lygiai taip, kaip Der Nister atlikti Hanso Christiano Anderseno pasakų vertimai – į europietišumą.¹⁶⁹

Kinder bibliotek serijai I. B. Rybackas sukūrė žaismingą viršelį (il. 23), kurio centre vaizduojamas ant lapų ir gėlių girliandos tupintis balandis su alyvmedžio šakele snape. Žydų liaudies meno simbolikoje tai nuoroda į biblinį siužetą, kuriame balandis praneša Nojui žinią, kad tvanas baigiasi ir žmonės gali pradėti naują gyvenimą žemėje. I. B. Rybacko kūrybinį palikimą renkančio komiteto ir fondo (*Comite & Foundation Issachar Ber Ryback*) parengtame išsamiam *dailininko kūrybos* kataloge pristatomas ir eskizinis šios serijos viršelio variantas (il. 24), saugomas privačioje kolekcijoje¹⁷⁰. Neįgyvendintame projekte buvo pasirinkta visiškai kita, ekspresyvesnė, meninė kryptis, pasitelkta gyvybės medžio simbolika. Viršelio kompozicija užima visą plotą – jame simetriškai išraižyta simbolinio gyvybės medžio lapija. Kompozicija virsta ornamentuotu rėmu. Viršuje ją vainikuoja trišakė žvakidė.

Tokį patį vieno viršelio visai serijai principą I. B. Rybackas pritaikė ir *Teater bibliotek* (*Teatro biblioteka*) knygoms (il. 25). Serijoje išleistos dvi Hiršo Briliaus¹⁷¹ draminės pjesės *Šaul* (*Saulius*) ir *Chrub* (*Sugriauta*) ir viena paties Rafalovičiaus drama *Roze* (*Rožė*). Serijai sukurtame viršelyje knygos pavadinimams palikta centrinė dalis tarp praskleistų gausiai drapiruotų teatrinių užuolaidų. Iš šonų kompoziciją įrėmina įvijos kolonos, virš jų – besišypsančios kaukės. Iš grožinės literatūros leidykla išleido Hiršo Blošteino ir Jehudit Cik, pasirašiusios slapyvardžiu Judika, poezijos knygas. Abiem leidiniams I. B. Rybackas sukūrė stilizuotus viršelius (il. 26–27). Kai kurie leidyklai „Licht“ skirti darbai galėjo būti sukurti jau dailininkui esant Berlyne. Vienintelio leidykloje išleisto P. Markuso romano *Arum štal* (*Aplink tvartą*) viršelį sukūrė dailininkas Chieskes. Po trijų mėnesių, 1921 m. spalio mėn., kaip ir planavo, I. B. Rybackas iškeliavo į Berlyną, kur įsiliejo į aktyvų kultūrinį vokiečių avangardo gyvenimą. Tapęs *Novembergruppe* nariu dalyvavo parodose, toliau kūrė iliustracijas, daugiausia vaikams skirtoms knygoms, išleido keletą autorinių litografijų albumų: 1923 m. *Štetl, mayn choreve heym, a*

¹⁶⁸ Jidiškaitas – žydiškumas, arba žydų gyvenimo būdas. Terminas aprėpia visas gyvenimo sferas, taikytas jidiš kalbėjusiems Rytų ir Vidurio Europos žydams.

¹⁶⁹ Koller Sabine, A Mayse Mit a Hon. Dos Tsigele: Marc Chagall Illustrating Der Nister, *Uncovering the Hidden: The Works and Life of Der Nister*, ed. G. Estraiikh, London: Routledge, 2014, p. 54–55.

¹⁷⁰ http://www.comite-ryback.org/Catalogue_Raisonne_Details.php?id=catalogueRaisonne5&page=3

¹⁷¹ Hiršas Brilius (Hirsch Brill, 1891–1925). Gimė Papilėje (Šiaulių aps.). Apie 1908 m. paliko štetlą ir išvyko į gimnaziją Vilniuje. Vėliau studijavo mediciną Anglijoje. 1915 m. emigravęs į Keiptauną (Pietų Afrikos Respublika) dirbo gydytoju. 1922 m. sukūrė bibliniu siužetu paremtą keturių veiksmų dramą *Šaul* (*Saulius*), o 1923 m. – vieno veiksmo pjesę *Chrub* („Sugriauta“). Abu kūriniai pirmiausia buvo publikuoti Pietų Afrikos Respublikoje leidžiamuose periodiniuose leidiniuose, o Lietuvoje atskirais leidiniais kūrinius išspausdino „Licht“ leidykla. 1924 m. Berlyne leidykla „Šveln“ išleido pjesių rinktinę *Oifn šveln*. H. Brilius mirė 1925 m. PAR.

gedenkeniš (*Štetlas, mano sugriauti namai, atminimas*), 1924 m. *Jüdische Typen aus der Ukraine* (*Ukrainos žydų tipai*) ir kt. Nuo 1926 m. dailininkas gyveno ir kūrė Paryžiuje, ten ir mirė 1935 metais.

Pirmuoju bandymu Lietuvoje sujungti vietinių menininkų ir rašytojų pajėgas iliustruotam leidiniui jidiš kalba galima laikyti Panevėžyje 1922 m. išleistą literatūros rinktinę *Kveitn* (*Gėlės*). Dovydo Koto redaguotam leidiniui viršelį (il. 28) ir iliustracijas (il. 29–30) sukūrė iš Panevėžio kilęs dailininkas Judelis Šerenzonas, vėlesniais metais aktyviai įsitraukęs į Lietuvos žydų dailės gyvenimą. 1922 m. leidinyje juntama dar mėgėjiška, neįgudusi dailininko ranka.

Kito Kaune apsistojusio Kijevo *Kultur Lige* nario Makso Kaganovičiaus (1891–1978) palikimas Lietuvoje ne toks gausus. 1920 ar 1921 m. į Lietuvą atvykęs menininkas gimė 1891 m. Berdyčeve, Ukrainoje. Dailės mokėsi Kijeve ir Maskvoje. Jis buvo vienas iš *Kultur Lige* Meno sekcijos steigėjų. Į Kauną jis atkeliavo kartu su jaunesniu broliu, rašytoju P. Kaganovičiumi (slap. *Der Nister*). Pastarasis Kaune praleidęs tik keletą mėnesių, ieškodamas platesnių darbo galimybių išvyko į Berlyną, o M. Kaganovičius Lietuvoje galėjo būti apsistojęs iki 1924-ųjų. Menininko rezidavimo Lietuvoje faktas suteikia galimybę peržiūrėti vieno plakato istoriją. Vienos iš žydų partijos rinkimų į Lietuvos seimą agitacinis plakatas „Balsuokite už sąrašą №13“ (il. 31) yra gerai žinomas tarpukario Lietuvos plakatų ir grafikos specialistams¹⁷². Nedatuotą ir nesignuotą plakatą tyrinėtojai atributavo kaip J. Levinsono 1922–1926 m. laikotarpio kūrinį. Šią klaidą lėmė nepakankami 3-iojo dešimtmečio pirmosios pusės dailės ir žydų dalyvavimo Lietuvos dailės gyvenime tyrimai. Ant Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje saugomo plakato egzemplioriaus išlikęs įrašas pieštuku byloja, kad plakato autorius yra Kaganovičius. Šį faktą mini ir Juozas Galkus¹⁷³, tačiau neturėdamas žinių apie M. Kaganovičių autorystę vis tiek priskiria J. Levinsonui, bet jau su klaustuku. Nesant kitų M. Kaganovičiaus grafikos pavyzdžių, su kuriais būtų galima lyginti, plakato autorystė ir toliau nevienareikšmiška, tačiau jo stilius iškalbingai liudija *Kultur Lige* įtaką. Džiaugsmingai ir lengvai su transparantu į priekį bėgantis stereotipinių semitiškų bruožų plakato personažas gana dekoratyvus. Tokios ar artimos ikonografijos bei futurizmo poveikį liudijančios stilistikos plakatų buvo sukūrę Rusijos dailininkai.

M. Kaganovičiaus veikla daugiausia siejosi su Kaune veikusia Žydų vaidybos studija. Vaidybos studiją, kaip meninį profesionalų teatrą, 1922 m. inicijavo A. Mukdonis. 1921 m. iš

¹⁷² Jankevičiūtė Giedrė, *Lietuvos grafika 1918–1940*, Vilnius: E. Karpavičiaus leidykla, 2008, p. 177; Galkus Juozas, *Lietuvos plakato istorija*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015, p. 50–51.

¹⁷³ Galkus Juozas, *Lietuvos plakato istorija*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015, p. 51.

Rusijos į Kauną atvykęs teatro kritikas, prieš tai mokėsis Lenkijoje, Šveicarijoje, Prancūzijoje, dirbo žurnalistu, redagavo laikraštį *Nais*. Pirmą pusmetį negavus finansavimo iš valstybės, studijos veiklą parėmė *Kultur Lige*. Tais pačiais 1922 m. studiją paliko A. Mukdonis ir dalis mokytojų. Vadovavimą perėmė M. Kaganovičius (teigiama, kad Kaune veikusioje Žydų teatro studijoje M. Kaganovičius mokė skulptūros¹⁷⁴, tačiau nėra išlikusios jokios šį faktą patikslinančios informacijos), režisieriumi buvo pakviestas Juozas Levinsonas-Benari (1890–1970).

Laikinai Lietuvoje apsistoję *Kultur Lige* dailininkai palaipsniui išvažiavo. 1924 m. galutinai likvidavus *Kultur Lige* ir išsiskirsčius Žydų vaidybos studijai, M. Kaganovičius persikėlė į Prancūziją. Įsikūręs Paryžiuje, vietoje planuotos menininko karjeros jis tapo žinomu galerininku, kolekcininku ir meno kūrinių prekeiviu¹⁷⁵. Prie modernaus žydų meno vystymosi daugiausia prisidėjusi *Kultur Lige* Lietuvoje neįtvirtino pozicijų ir gyvavo epizodiškai. Ryškiausi organizacijos nuopelnai švietimo sistemos, knygų leidybos ir apipavidalinimo srityse. Jos diegiamus meninės estetikos principus reprezentavo atvykę avangardo menininkai, Lietuvoje daugiausia dirbę spaudos dizaino ir teatro dailės sferose.

1.3. Juozas Levinsonas-Benari – asimiliacijos lietuviškame dailės gyvenime atvejis

Ne visas ir ne visų žydų dailininkų gyvenimas vyko uždarame diasporos rate. Jau pristatytas J. Mesenbliumas buvo pirmasis ir vienintelis 3-iojo dešimtmečio pirmosios pusės žydų dailininkas, dalyvavęs bendrose parodose kartu su lietuviais: 1921 m. lietuvių apžvalginėje meno parodoje, 1923 m. grupinėje Lietuvių meno kūrėjų draugijos Plastikos sekcijos Meno parodoje. Tačiau negatyvi patirtis ir per menkos galimybės įsilieti į lietuvišką dailės gyvenimą J. Mesenbliumą pastūmėjo aktyviau įsitraukti į Lietuvos žydų bendruomenės veiklą. Lietuvos kultūros lauke išsiskiria Juozo Levinsono-Benari pasirinktas savirealizacijos ir visiškos integracijos ir asimiliacijos atvejis¹⁷⁶.

¹⁷⁴ *Российское зарубежье во Франции, 1919–2000: биограф. слов. Т. 3. подобщ. Ред. Л. Мнухина, М. Авриль, В. Лосской. Москва: Наука; Дом-музей Марины Цветаевой, 2008, р. 639–640.*

¹⁷⁵ Jo sukaupia impresionistų, postimpresionistų ir fovistų dailininkų kūrinių kolekcija, kurioje yra Claude'o Monet, Vincento Van Gogho, Paulio Cezanne'o, Georges Seurat, Camille'io Pissarro, André Deraino ir kitų autorių kūrinių, 1973 m. padovanota d'Orsay muziejui Paryžiuje. Šiandien muziejuje jai yra skirta atskira Maxo ir Rosy Kaganovitchių salė.

¹⁷⁶ Plačiau žr.: Bukauskaitė Evelina, Juozapo (Josifo) Levinsono-Benari ir Jokūbo (Jankelio) Kazlausko kūryba tarpukario Lietuvos meninio gyvenimo aplinkoje, *Žydų kultūros paveldas: Kasdienybės pasaulis*, sud. A. Andrijauskas, Vilnius: LKTI, 2013, p. 386–410.

Juozas (Josifas, pagal rusišką gimimo liudijimą Осип) Levinsonas gimė 1890 m. sausio 1 d. Vilniuje. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, kartu su kitais iškeldintais žydais pasitraukė į Rusijos imperijos gilumą. 1914–1918 m. praleido Sankt Peterburge, mokėsi Imperatoriškojoje dailės akademijoje, ten įgijo architekto specialybę. Studijuodamas J. Levinsonas susipažino su tos pačios akademijos architektu profesoriumi Vladimiru Dubeneckiu ir tapytoja Olga Švede (Schwede) bei kitais tuo laikotarpiu ten gyvenusiais lietuvių menininkais: Bičiūnu, Vladu ir Barbora Didžiokais, Adomu Galdiku, Viliumi Jomantu. Rusijoje užsimezgsios draugystės nenutrūko ir grįžus į Lietuvą. Veikiausiai 1919 m. J. Levinsonas grįžo į Vilnių, bet netrukus, lenkams okupavus šalies sostinę, persikėlė ir sėkmingai įsiliejo į Kauno meninį gyvenimą.

Architekto praktika užsiėmė drauge su geru bičiuliu V. Dubeneckiu. 1920–1923 m. su juo ir kitais architektais (M. Songaila ir N. Keller Mülleriu) projektavo pastatus Amerikos lietuvių „Amlito“ akcinės bendrovės Statybos skyriuje. Architektų komanda atlikdavo įvairius privačius ir valstybinius užsakymus. Jų bendrais darbais tapo Valstybės teatro rekonstrukcija, Šaulių sąjungos patalpų ir kitų įvairių visuomeninių bei privačių pastatų projektai ir statyba. Už parduotuvės Frumkinų name (Laisvės alėjos ir Vilniaus gatvės kampas, dabar ten įsikūręs Apygardos teismas) projektą ir jo įgyvendinimą vykdomuoju atsakingu architektu buvo paskirtas J. Levinsonas-Benari. Tačiau žinomas jis tapo, kai įsitraukė į bohemišką „Vilkolakio“ klubo veiklą, kur rengdavo įspūdingus varjetė tipo improvizuotus pasirodymus. „Vilkolakyje“ J. Levinsonas užsiėmė ir pedagogine veikla. Vaidybos studijoje dėstė grimo subtilybes¹⁷⁷. Šiuo laikotarpiu Levinsonas kūrė taikomąją grafiką, plakatus. 1923–1924 m. kartu su V. Jomantu priklausė V. Bičiūno įkurtai organizacijai „Šv. Luko cechą“ bažnytinės dailės kūrimui palaikyti. Ši bendrija spausdino savo reklamėles spaudoje, tikėdamasi sulaukti darbo pasiūlymų. Kartu su šiais menininkais J. Levinsonas-Benari buvo ir „Gairių“ kooperatyvo bendradarbis, drauge jie tapo „pirmaisiais meniškų lietuviškų reklamų autoriais“¹⁷⁸. Galbūt įsitraukimas į V. Bičiūno įsteigtą „Šv. Luko cechą“, nors pats Bičiūnas neigė ryšį su katalikiškomis draugijomis¹⁷⁹, paskatino J. Levinsoną 1923 m. pasikrikštyti. Kaip teigia Marija Urbšienė-Mašiotaitė, dailininką Juozapo Marijos vardu Karmelitų bažnyčioje pakrikštijo kunigas Juozas Tumas-Vaižgantas¹⁸⁰. Apie

¹⁷⁷ *Lietuvos žinios*, 1922 12 22, Nr. 241, p. 3.

¹⁷⁸ Jankevičiūtė Giedrė, *Lietuvos grafika 1918–1940*, Vilnius: E. Karpavičiaus leidykla, 2008, p. 217;

¹⁷⁹ Smilingytė Skirmantė, Švento Luko cechą Kaune 1923–1932 metais, *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, 1999, T. 5, p. 362.

¹⁸⁰ Marijos Urbšienės-Mašiotaitės atsiminimai, *LNMMB RRS*, f. 14, vnt. 470, p. 8.

dailininko žydo krikštą paskelbė ir tuometinė spauda: „Pastaraisiais metais pastebimas Kaune didesnis susidomavimas Katalikų Bažnyčia. Vien Karmelitų bažnyčioje šiais metais priėmė katalikų tikėjimą apie 20 asmenų. Jų tarpe netrūksta ir inteligentų, kaip va: Jokūbas Rekis, Lietuvos armijos karininkas ir Juozapas Levinson, dailininkas, baigęs Dailės Akademiją Petrapilyje, studijavęs užsieniuose, žmogus plačiai apsiskaitęs ir išsilavinęs. Juozas Levinson buvo žydų tikėjimo. Jojo krikštas įvyko š. m. prieš Sekmines. Krikštą suteikė Karmelitų klebonas, dalyvaujant kuopelei Levinsono draugų – dailininkų. Krikšto tėvais buvo: muzikas Naujalis ir Seimo narys Spūdaitė-Gvildienė.“¹⁸¹ Po krikšto J. Levinsonas pasikeitė pavardę: M. Urbšienės teigimu, menininkas išvertė savo pavardę iš vokiečių kalbos „liūto sūnus“ (Löwen Sohn) ir pakeitė ją hebrajišku atitikmeniu *ben ari*¹⁸². Žinoma, dailininko niekas nevertė, jis nepatyrė spaudimo iš šalies ar grėsmės, kad gali netekti darbo dėl tautybės. Vis dėlto atrodo, kad dailininkui tai nebuvo tik formalumas. Užtenka pažvelgti, kaip skiriasi beveik tuo pat metu sukurti dailininko plakatai: J. L. inicialais signuotas 1922 ar 1923 m. pieštas plakatas „Broliams klaipėdiečiams!“ (il. 32) ir 1923 m. Ūkininkų sąjungos rinkiminis plakatas (il. 33), kurtas jau būnant „Šv. Luko cecho“ nariu su nauja signatūra J. B. ir firminiu cecho karūnos su trimis strėlėmis ženklu, kurį šalia savo signatūros naudojo visi jam priklausantys dailininkai. Pirmame ryžtingas, konstruktyvizmo įtakos paveiktas grafiškas piešinys ir šalia romantiškas, spalvotas *art deco* stilistikos darbas. Gal tai buvo tik užsakovo pageidavimų įgyvendinimas, bet taip pat tikėtina, kad ir meninių orientyrų giluminė kaita, susijusi ir su tapatybės poslinkiais.

Dar prieš pakeisdamas pavardę ir tikėjimą J. Levinsonas 1922 m. buvo įsitraukęs į Kaune įkurtos Žydų vaidybos studijos veiklą (il. 34). Balio Sruogos prisiminimuose „žinomasai Džoje Levinsonas-Benari“¹⁸³ pristatomas kaip pirmasis žydų vaidybos studijos vadovas, tačiau tikrasis direktorius tuo metu buvo M. Kaganovičius, o J. Levinsonas užėmė režisieriaus pareigas. Praėjus metams po studijos įkūrimo J. Levinsonas-Benari režisavo bežodį improvizacinį spektaklį. Linksmą Arlekino prologą jidiš kalba parašė jaunas poetas H. Blošteinas, choreografija, scenografija ir kostiumais rūpinosi O. Dubeneckienė. J. Levinsonas taip pat prisidėjo prie jau aptartos Žydų vaidybos studijos brošiūros kūrimo: 1923 m. išleista brošiūra buvo skirta naujos teatro programos ir pirmojo *Commedia dell'arte* stiliaus spektaklio „Meilė trims apelsinams“ pristatymui. Tai vienas iš nedaugelio *Kultur Lige* padalinio Lietuvoje leidinių. J. Levinsono-Benari

¹⁸¹ K. V. M-a, *Ganytojas*, 1923, Nr. 7, p. 201.

¹⁸² Marijos Urbšienės-Mašiotaitės atsiminimai, *LNMMB RRS*, f. 14, vnt. 470, p. 7.

¹⁸³ Sruoga Balys, *Raštai*. T. 10: *Teatro kritika 1911–1929*, Vilnius: LLTI, 2005, p. 395.

sukurtame viršelyje (il. 35) keliais skirtingais šriftais įvairiomis kryptimis išdėliotas tekstas lietuvių ir jidiš kalbomis pabrėžiamas dinamiškomis tamsiomis linijomis. Apatiniame kairiame kampe esančios Žydų vaidybos studijos abreviatūros fone pavaizduota stilizuota kaukė. Leidinyje publikuotus studijos direktoriaus M. Kaganovičiaus (il. 36), judesio (plastikos) mokytojos O. Dubeneckienės (1891–1967) (il. 37), ritmiką dėščiusios Veros Sotnikovaitės (1903–1973) (il. 38) šaržus ir autošaržą (il. 39) taip pat atliko J. Levinsonas¹⁸⁴. Iš bendros leidinio stilistikos išsiskiria brošiūros nugarėlėje esanti emblema (il. 40). Tai dar vienas I. B. Rybacko darbas, kuris greičiausiai buvo sukurtas anksčiau, dar vadovaujant A. Mukdoniui. Šiam dailininko kūrybiniam etapui būdinga dviejų inicialų signatūra išdėstyta centrinėje kompozicijos dalyje. Emblemoje tradicinio žydų meno elementai (spiralinės kolonos, ožkos, mitinės būtybės) komponuojami su teatro pasaulio atributais (teatro uždanga). Taip viename leidinyje susitiko beveik visi Žydų politinės, tautinės ir kultūrinės autonomijos veikėjai: oficiali organizacija *Kultur Lige*, rėmusi leidinį, I. B. Rybackas, M. Kaganovičius ir vietinis menininkas J. Levinsonas-Benari.

Apie 1924 m. J. Levinsonas-Benari išvyko į Berlyną. 1926–1927 m. dar buvo sugrįžęs į Kauną, bet ir vėl iškeliavo. 1928–1930 m. vėl gyveno Berlyne. Identiteto klausimą dailininkas iškėlė ir 1929 m., susidūręs su problemomis oficialiai patvirtinant pilietybę ir ruošiant asmeninius dokumentus. Laiškuose V. Bičiūnui prašė Pilietybės komisijai vietoje gimimo metrikų pateikti jo krikšto liudijimo nuorašą¹⁸⁵. Ši problema ir nesėkmės tikimybė vertė J. Levinsoną-Benari susimąstyti apie savo identitetą: „Juk tai būtų man didžiausia skriauda, jei aš, skaitomas dešimt metų lietuviu, iškart pasidarysiu ne lietuviu, bet Dievas žy[i]no kuo... Ištesu [iš tiesų], aš tai negaliu net išsivaizdinti [išsivaizduoti]!“¹⁸⁶ Jausdamas nuoskaudą ir neteisybę, kad „be jokių specialių grėkų [nuodėmių] prieš Valstybę, pasakyt: gana, ejk sau!“¹⁸⁷, dailininkas bandė įvardyti ir savo nuopelnus, į kuriuos turėtų būti atsižvelgta: „aš nesu paprastas žydiškas spekulantas [spekulantas], kuris tik varo biznį su Lietuva; kad aš galiu lietuviškai kalbėti, buvau daugelių meno organizacijų nariu ir t. tol.“¹⁸⁸ Su draugų Bičiūno, Sutkaus, Balio Sruogos ir jo brolio Juozapo Sruogos, konsulo Berlyne, pagalba J. Levinsonas-Benari dokumentus susitvarkė. Dar 1930 m.

¹⁸⁴ *Žydų vaidybos studija*, red. M. Mėlėris, Kaunas: Žydų kultūrinė lyga Lietuvoje, 1923.

¹⁸⁵ J. Levinsono-Benari laiškas Vytautui Bičiūnui 1929 11 12, *LMAVB RS*, f. 189, vnt. 248, l. 4.

¹⁸⁶ Ten pat.

¹⁸⁷ Ten pat, l. 5.

¹⁸⁸ Ten pat.

domėjosi galimybėmis sugrįžti į Kauną¹⁸⁹, bet 1931 m. apsisprendė apsigyventi Paryžiuje ir į Lietuvą nebegrižo¹⁹⁰.

Žydų politinės, tautinės ir kultūrinės autonomijos laikotarpio kultūrinis gyvenimas 1920–1924 m. pasižymėjo meninės veiklos spektru: parodos, taikomoji grafika (knygų dizainas, plakatai ir kt.), teatro dailės sfera. Dalis šio laikotarpio aktyvių meno lauko veikėjų – B. Cukermanas, J. Mesenbliumas, J. Levinsonas-Benari, Š. Zelmanavičius, M. Kodkine'as – buvo vilniečiai, kuriuos 1919 m. pogromas, antisemitinės lenkų visuomenės nuotaikos, kritinė žydų situacija Vilniuje 1920 m. privertė bėgti į Kauną, kur žydų padėtis buvo kur kas palankesnė. Taigi šie kūrėjai sustiprino tuomet dar negausias žydų menines pajėgas mieste. Politinės autonomijos laikotarpio kūrėjai susiformavo karo metais ir atėjo iš dviejų skirtingų meninių aplinkų – Vokietijos ir Rusijos / Ukrainos. Atvykę į Lietuvą menininkai rėmėsi karo metu juos veikusia menine patirtimi ir studijomis, kur vyravo naujos, avangardinės dailės ieškojimai, kubistinės, kubofuturistinės, ekspresionistinės stilizacijos. Dar vienas svarbus šio laikotarpio žydų meninio gyvenimo bruožas – moterų dailininkių įtraukimas į žydų dailininkų ratą. S. Goršenaitės ir F. Blumbergaitės įvertinimas instituciniu lygmeniu – progresyvus modernios bendruomenės ženklas. Pagrindinė žydų dailininkų kūryba buvo pristatoma ir žinoma tautinės grupės viduje. Pastangas asimiliuotis geriausiai perteikia J. Levinsono-Benari atvejis.

¹⁸⁹ J. Levinsono-Benari laiškas Vytautui Bičiūnui 1930 06 02, *LMAVB RS*, f. 189, vnt. 249.

¹⁹⁰ J. Levinsonas-Benari mirė 1970 m. balandžio mėn. Paryžiuje, palaidotas *Fontenay-aux-Roses* kapinėse prie Paryžiaus (biografijos duomenis patikslino dailininko anūkė Laurence Bénarie; disertacijos autorės korespondencija, 2020 m.).

2. 1929–1933 m.: žydų dailės įsitvirtinimas Lietuvoje

Pakilimas žydų meniniame gyvenime išryškėja po pauzės, apimančios 1924–1928 m. laikotarpį. Tais metais spalvingas XX a. 3-iojo dešimtmečio pradžios žydų dailės gyvenimas buvo sulėtėjęs. 1919–1924 m. žydų politinė, tautinė ir kultūrinė autonomija pasižymėjo dinamišku ir turiningu meniniu gyvenimu. Autonomijos pabaiga sutapo su didelės dalies menininkų pasitraukimu į Vakarų Europą ir kitus kraštus. Išvyko *Kultur Lige* menininkai Rybackas ir Kaganovičius, platesnių galimybių ieškoti iškeliavo Goršenaitė, Mesenbliumas ir Levinsonas-Benari, Palestiną naujaisiais namais pasirinko Cukermanas. Dominuojančias žydų dailininkų kūrybines aspiracijas, paveiktas rusiškų stilistinių krypčių ir orientuotas į vokiškas dailės tendencijas, išstūmė pagrindine menininkų kryptimi tapęs Paryžius.

1924–1928 m. Kauno žydų dailės gyvenimas perėjo į naują fazę. Daugiausia vyko jaunų menininkų debiutai. Šiuo periodu svarbiausi žydų dailės integracijai – pirmuosius kūrybinius bandymus Kauno publikai pristatę jaunieji žydų dailininkai. M. Bandas, N. Arbitblatas ir Hiršas Markus buvo įtraukti į suaktyvėjusius bendrus Lietuvos kultūros modernizacijos procesus. Visų trijų Paryžiuje studijuojančių jaunųjų dailininkų kūryba išsiveržė iš uždaro diasporos rato. 1925 m. spalio 24–lapkričio 1 d. Tautos teatro rūmuose asmeninėje parodoje Lietuvos publikai prisistatė užsienyje sėkmės susilaukęs M. Bandas. 1926 m. kovo 27–balandžio 12 d. universiteto rūmuose surengtoje Lietuvių dailės draugijos *Lietuvos dailininkų pavasario parodoje* rodyti Arbitblato (*Natura morte* ir *Filosofo tipas*¹⁹¹) ir Markuso (*Gatvė, Italijos miesto kampelis* ir *Ruduo*¹⁹²) tapybos darbai. Mažiausiai pažįstamas H. Markus, anot J. Kazlausko, gimė Kaune ir kartu su bičiuliu Arbitblatu Paryžiuje gyveno viename bute¹⁹³. Kartu jie studijavo ir *Académie Lhote*, kur jų kūrybą apėmė kubizmo tendencijos. Šalia lietuvių dailininkų (parodoje dalyvavo Gerardas Bagdonavičius, Vladas Didžiokas, Adomas Galdikas, Petras Kalpokas, Kajetonas Sklėrius, Jonas Šileika, Kazys Šimonis, Ignas Šlapelis ir Antanas Žmuidzinavičius) eksponuoti ir kitataučių menininkų – žydų, rusų ir lenkų (Arbitblato, B. Didžiokienės, A. Didžiulytės-Kazanavičienės, Olgos ir Vladimiro Dubeneckio, H. Markuso, S. Remerienės, S. Staniševskio) darbai. Susidomėjimą šiais dailininkais galima grįsti bendru susidomėjimu Paryžiumi. Lietuviams dar ieškant kelių į „menininkų Meką“, bet koks grįžtamasis ryšys buvo laukiamas.

¹⁹¹ *Lietuvos dailininkų pavasario paroda*, [katalogas], Kaunas, 1926, p. 7.

¹⁹² Ten pat.

¹⁹³ Kozlovsky Jakob, *Jidiše kinstler fun Lite, Lite*, vol. 2, ed. Ch. Leikowicz, Tel-Aviv: I. L. Peretz Publishing House, 1965, p. 532.

Žydų bendruomenėje taip pat debiutavo keli jauni menininkai, matyt, nedrįsę pateikti kūrinį visos Lietuvos dailininkų pasirodymams. 1926 m. spalį įvyko skulptoriaus Mošės Ceslerio (?–1963) ir tapytojo Levinsono bendra paroda¹⁹⁴. Nei lietuviška periodika, nei publika parodos nepastebėjo. Vis dėlto prie vienos parodos, sukėlusios didelį susidomėjimą žydų bendruomenėje¹⁹⁵, reikėtų stabtelėti. 1926 m. spalio 10 d. Laisvės alėjoje tik ką atidaryto Centrinio žydų banko pasažo patalpose surengtoje parodoje „labai tautiškai“¹⁹⁶ pasirodė savamokslis (ar kuklius profesinius pagrindus turintis) Dovydas (Alteris) Kaganas (1901–1941) iš Jonavos. Tai buvo žydų bendruomenės itin laukta antra asmeninė dailininko paroda¹⁹⁷. Dėmesį Kaganas pelnė sėkminga pirmąja paroda 1924 m. Berlyne. Vietinis laikraštis *Di jidiše štime* perspausdino dailininko Rybacko parašytą Berlyno parodos recenziją,¹⁹⁸ kurioje akcentuojamas Kagano įgimtas talentas, nesugadintas akademijų ir meno mokyklų, ryšys su gamta ir nenutolimas nuo savo žydiškų šaknų. Tarp 62 eksponuotų tapybos darbų vyravo žydų buities, religijos, socialinės atskirties temos¹⁹⁹. D. Kagano parodą dienraštyje *Lietuvos žinios* apžvelgęs anoniminis recenzentas net nedvejoja, kad „nė vienas mūsų dailininkas nėra pagavęs taip realiai, taip ryškiai specifinių lietuviškumo požymių, kaip p. Kaganas užfiksavo žydiškumo požymius“²⁰⁰. Parodos atidaryme kalbėjo Kauno žydų intelektualų žiedas: teatro žinovas menotyrininkas, meno kritikas, rašytojas Aleksandras Gidoni, literatūros kritikė, žurnalistė, filosofė Estera Eljaševaitė, *Di jidiše štime* redaktorius Ruvinas Rubinšteinas ir gydytojas Vladimiras Lazersonas.

Tolimesnė Lietuvos žydų dailininkų veikla tapo vis atviresnė ir integruota į bendrą šalies dailės gyvenimą. Aktyvūs buvo ne tik pavieniai kūrėjai. Konsoliduoti jėgas ir pristatyti žydų dailę kaip savarankišką pabandė ir grupė Lietuvos žydų dailininkų.

2.1. Žydų dailininkų pastangos vienyti: grupinės parodos (1929, 1931 ir 1932)

Lietuvos žydų dailininkų sambūrio atvejis tipiškas, tik truputį vėlesnis nei aplinkinėse valstybėse. Latvių kolegos, tiesa, gerokai lenkė lietuvių – buvo aktyvesni burdamiesi į grupes, jau

¹⁹⁴ Chosman R., Kovner kunst–vinkler (of der oisštelung fun Levinson–Cesler), *Di jidiše štime*, 1926 10 21, Nr. 238(2128), p. 2.

¹⁹⁵ Dailininko Kagano darbų paroda, *Lietuvos žinios*, 1926 10 10, Nr. 233(2254), p. 6.

¹⁹⁶ -is, Dail. Kagano parodoje, *Lietuvos žinios*, 1926 10 13, Nr. 235(2256), p. 4.

¹⁹⁷ Menininko D. Kagano paveikslų paroda, *Lietuvos žinios*, 1926 10 07, Nr. 230(2251), p. 5.

¹⁹⁸ Rybak Issachar Ber, Ver iz der kinstler Kagan?, *Di jidiše štime*, 1926 10 07, Nr. 226, p. 7.

¹⁹⁹ *D. Kagano paveikslų paroda* [katalogas]. Kaunas, Š. Neimano spaustuvė, 1926.

²⁰⁰ Menininko D. Kagano paveikslų paroda, *Lietuvos žinios*, 1926 10 13, Nr. 235(2256), p. 4.

nuo 1920 m. organizavo bendras parodas. 1927 m. Latvijos žydų dailininkų draugija tapo stipriu postūmiu Latvijos žydų dailininkams kurti. Stiprią žydų dailininkų, kolekcininkų ir dailės kritikų bendruomenę sutelkė Lenkijoje 1923 m. susibūrusi Žydų dailės skatinimo draugija (lenk. „Żydowskie Towarzystwo Krzewienia Sztuk Pięknych“, jid. „Jidisze Gezełszaft cu Farszprejtn Kunst“). 1923–1939 m. draugijos pastangomis buvo surengta 40 grupinių ir 25 asmeninės žydų dailininkų parodos²⁰¹. Draugijos veikla neapsiribojo tik parodomis, jos iniciatyva taip pat buvo rengiami kultūriniai vakarai, teikiama pakalba skurstantiems menininkams. Draugija veikė ne tik Varšuvoje. Parodos buvo rengiamos ir draugijos filialai veikė Lodzėje, Krokuvoje, Varšuvoje, Vilniuje ir kt. Nuo 1927 m. pradėjo formuotis jaunų Vilniaus žydų literatų ir menininkų susivienijimas „Jung Vilne“. Poetų ir žurnalistų ratas savo estetinę programą ir kryptį oficialiai paskelbė 1929-aisiais²⁰².

Prielaidos Lietuvos žydų dailininkų grupei parodai taip pat kilo iš žydų literatų ir menininkų sambūrio. Apie 1926 m. Kaune pradėjusi burtis literatų grupė „Mir alein“ („Mes patys / vieni“) jau 1927 m. įsteigė leidyklą tuo pačiu pavadinimu. Šios leidyklos aplinkoje susibūrė vietinių žydų literatų, menininkų ir kitų kultūros veikėjų žiedas. „Mir alein“ buvo dėmesinga ir estetiniam leidžiamų knygų pateikimui, nuo pirmųjų leidinių bendradarbiavo su žydų menininkais. Leidyklos emblema sukūrė Zalė Bekeris (1896–1941/1942) (il. 41), joje tarp netvarkingo ir painaus medžių šakų ir kamienų tinklo vaizduojamas galvą užvertęs elnias – žydiškoje tradicijoje dažnas biblinis simbolis. Pirmieji, dar 1927 m. išleistų, Arono Goldblato (1897–1973) poezijos rinktinės *Varclen (Šaknys)*²⁰³ (il. 42), Mordechajaus Jofės (1899–1961) novelės *On a zait (Nuošaliai)*²⁰⁴ ir N. I. Gotlibo *Bloje gnod (Dangaus malonė)*²⁰⁵, taip pat poezijos rinkinio, viršeliai gana schematiški, lakoniški ir abstraktūs. Pirmojo autorius buvo Bekeris, o antro ir trečio – Judelis Šerenzonas. Būtent jam priklauso ir vėlesni šiai leidyklai sukurti darbai. 1929 m. pasirodžiusios dar vienos N. I. Gotlibo poezijos rinktinės *Gang (Ėjimas)*²⁰⁶ viršelyje (il. 43) pavaizduotas neramiame vandenyje plaukiantis laivelis su įtempta bure ir abstrahuotomis žmonių figūromis. Jokūbo Gotlibo (1911–

²⁰¹ Piątkowska Renata, Sense of Togetherness. Jewish Society for the Encouragement of the Fine Arts in Warsaw (1923–1939), *Ars Judaica. The Bar-Ilan Journal of Jewish Art*, Nr. 7, 2011, p. 57–66.

²⁰² 1929 m. spalio 11 d. literatūros kritikas Zelmenas Reizenas savo redaguojamame dienraštyje *Vilner tog (Vilniaus diena)* paskelbė apie jaunosios literatų kartos sambūrį.

²⁰³ Goldblat Aron, *Varclen*, Kovne: Mir alein, 1927.

²⁰⁴ Jofe Mordechai, *On a zait*, Kovne: Mir alein, 1927.

²⁰⁵ Gotlib Noyekh Yitskhok, *Bloje gnod*, Kovne: Mir alein, 1927.

²⁰⁶ Gotlib Noyekh Yitskhok, *Gang*, Kovne: Mir alein, 1929.

1945) 1931 m. poezijos knygai *Gald un blut (Auksas ir kraujas)*²⁰⁷ Šerenzonas sukūrė abstraktų, bet manieringą ir grakštų viršelį (il. 44). Šiai grupei priklausę rašytojai ir vėlesniuose (jau išsiskirsčius „Mir alein“) rengtuose leidiniuose taip pat kvietė tuos pačius dailininkus. Pavyzdžiui, 1932 m. literatūros almanachas *Šliachn (Vieškeliai)*²⁰⁸ (il. 45) ir vėl buvo apipavidalintas Bekerio. Artimą santykį su dailininkais apibendrina „Mir alein“ veikloje dalyvavusios poetės Saros Aizinaitytės (1910–1982) 1934 m. sukurtas eilėraštis apie keturis žydų dailininkus – Bekerį, Šerenzoną, skulptorių Izaoką Jofę (?–1941) ir Jokūbą (Jakovą) Lipšicą (1903–1945), gyvenančius bute virš laikraščio *Di jidiše štime* redakcijos (E. Ožeškienės g. 5)²⁰⁹.

1929 m. gruodžio 1–15 d. buvo surengta pirma Lietuvos žydų dailės paroda Kaune. Kaip organizatorius parodos katalogo įžangoje pristatoma „Lietuvos žydų inteligencija“²¹⁰. Realinės žydų gimnazijos patalpose (Maironio g. 14), atidarytoje parodoje rengėjai norėjo „parodyti plačiajai visuomenei, ką jauni menininkai giliu rimtumui ir meile, noriai, bet tyliai dirbdami, yra sukūrę“. Parodoje dalyvavo 16 šalyje tuo metu gyvenusių ar laikinai apsistojusių kūrėjų: 4 skulptoriai ir 12 tapytojų, ir buvo pristatyti 105 meno kūriniai. Surinkti skirtingoms stilistinėms kryptims atstovaujantys ir plataus išsilavinimo spektro autoriai: Kauno meno mokyklos auklėtiniai Bekeris, Maksas Leiba Ginsburgas (1909–?), I. Jofė, J. Lipšicas, Šerenzonas, menininkai, išsilavinimą įgiję Prancūzijoje, – H. Markus, Jokūbas Kazlauskas, Belgijoje – Šolomas Feigenzonas (1881–1942 (?)), Italijoje – Levinsonas, Kazlauskas, Vokietijoje – S. Goršenaitė ir dalyviai, kurių „vienintėliu mokytoju buvo Lietuvos gamta ir jos nuotaikos“²¹¹ – D. Kaganas, R. Kacienė, D. Labkauskas, I. Lipšės, Vidgeravičius. Apie dailininko M. Ceslerio išsilavinimą žinių nepavyko aptikti.

Parodos programiniame tekste, išspausdintame jidiš ir lietuvių kalbomis, akcentuotas Lietuvos žydų menininkų „ryšis su savo gimtuoju kraštu“, kuris yra neišsemiamas „kūrybinių jėgų ir originalumo šaltinis“. Žydų dailei apibūdinti taikyti tokie žodžiai, kaip „savotiškas“, „savaimingas“, pabrėžiamas „ypatingas menininkų skonis“. Tuo požiūriu jį galima lyginti su „Mir alein“ literatūriniame almanache išspausdintu programiniu tekstu / manifestu, kuriame taip pat akcentuotas Lietuvos žydų bendruomenės regionalumas, lokalumas. 1930 m. almanache

²⁰⁷ Gotlib Jankev, *Gald un blut*, Kovne: Mir alein, 1931.

²⁰⁸ *Šliachn, zamlbuch far literatur*, Kovne, 1932.

²⁰⁹ Grigoravičiūtė Akvilė, Yiddish Literary Life in Interwar Kaunas (1918–1939), *Kwartalnik Historii Żydów*, 2014, Nr. 4, p. 695.

²¹⁰ *Pirma Lietuvos žydų menininkų kūrinių paroda*, [katalogas], Kaunas, 1929.

²¹¹ Ten pat.

išspausdintas programinis Nojaus Izaoko Gotlibo (1903–1967) tekstas²¹² atitinka visas manifesto savybes. Anot literatūros jidiš kalba tyrinėtojos Godos Volbikaitės, „Mir alein“ programiniame tekste perteiktas „jau nebe visagalio, o paskutines jėgas prieš išnykimą privalančio sukaupti Lietuvos žydų rašytojo tipas“²¹³, tačiau, kalbant apie dailininkus, toks apibūdinimas netinkamas. Dailininkų kūryba neapribota kalbiniu barjeru, trukdžiusiu žydų rašytojams jidiš kalba pasiekti lietuvių ir vis labiau į lietuvišką kultūrą įsiliejančius tautiečius. Katalogo įžanginiame tekste menui pritaikytas *lingua franca* vaidmuo, nes „meno kalba buvo ir yra įtakingiausia ir visuomet stipriausiai surišdavo net įvairiausių kultūrų žmones“ ir projektuojama meno įtaka ateičiai: „pagaliau, užsimegs tie siūlai, kurie traukiasi virš visokių sienų į tikrą meną, kuris nežino jokių tautinių ir politinių rubežių“. Almanache buvo išspausdintas ir išsamus Veisbarto straipsnis apie pirmą žydų dailės parodą ir pateikta keletas kūrinių iliustracijų²¹⁴ – tai dar labiau išryškina parodos organizatorių ir „Mir alein“ ryšį. Katalogo viršelyje (il. 46) pavaizduotas gulintis ožys, už jo padėta paletė ir teptukai – dailininkų atributai. Pasirinktas tradicinis simbolinis žydų kultūros gyvūnas, dažnai aptinkamas žydų dailininkų interpretacijose.

Paroda sulaukė didelio publikos susidomėjimo ir teigiamo kritikų įvertinimo. Bičiūnas savo recenzijoje²¹⁵ daugiausia aptarė J. Kazlausko pasirodymą, recenzija, kaip ir likę šio laikraščio numerio straipsniai, iliustruota parodos eksponatų reprodukcijomis. Johanas Veisbartas, palyginti su kitomis jo rašytomis meno parodų recenzijomis, buvo itin lakoniškas ir tik trumpai pristatė dalyvius²¹⁶. Apie parodą, daugiausia palankias, recenzijas rašė I. Šlapelis²¹⁷, R. Rubinšteinas²¹⁸, K. Sklėrius²¹⁹, Veisbartas²²⁰.

Kaip buvo žadėta katalogo įžangoje, ši ekspozicija tapo „išstisos parodų eilės pradžia“. 1931 m. sausio 3 d. buvusios Vinco Kudirkos bibliotekos patalpose atidaryta grupinė Lietuvos ir Latvijos žydų meno paroda²²¹. Latvijos žydų dailininkų bendruomenė buvo tvirtesnė – bendras

²¹² Gotlib Noakh Itzhak, *Mir alein*, *Mir alein*, Kovne: Mir alein, 1930, p. 45–48.

²¹³ Volbikaitė Goda, Jidiškalbių literatūrinių sambūrių savikūra tarpukario Kaune, *Darbai ir dienos*, Nr. 57, 2012, p. 83.

²¹⁴ Veisbart J., *Di eršte oisštelung fun di jidiše kinstler in Lite*, *Mir alein*, 1930, p. 33–37.

²¹⁵ Spector, Pirma Lietuvos žydų menininkų paroda, *7 meno dienos*, 1929 12 14, Nr. 46, p. 9.

²¹⁶ Weisbarth Joh., Pirma Lietuvos žydų menininkų paroda Kaune, *Vairas*, 1930, Nr. 2, p. 482.

²¹⁷ Šlapelis Ign., *Di malerei– un skulptur– oisštelung*, *Di jidiše štime*, 1929 12 13, Nr. 289(3077), p. 9.

²¹⁸ Rubinšteinas R., *Unzere kinstler*, *Di jidiše štime*, 1929 11 19, Nr. 267(3055), p. 2.

²¹⁹ R. Ch., *Bei di jidiše kinstler*. (Fun a gešprech mitn kinstler Škleris), *Di jidiše štime*, 1929 12 03, Nr. 279 (3067), p. 7.

²²⁰ Veisbart J., *Fun unzere kinstleriše kuchus*, *Di jidiše štime*, 1929 12 06, Nr. 283(3071), p. 5; Veisbart J., *Di eršte oisštelung fun di jidiše kinstler in Lite*, *Mir alein*, 1930, p. 33–37; Weisbarth Joh., *Meno parodos. I. Pirma Lietuvos žydų menininkų paroda Kaune*, *Vairas*, 1930, Nr. 2, p. 482.

²²¹ Kairiūkšytė-Jacynienė H., *Žydų menininkų parodoj*, *Lietuvos aidas*, 1931, Nr. 9(1087), p. 7.

parodas rengė jau 1920 m. Tai, kad Lietuvos žydų dailininkų grupė yra „laisva, neorganizuota“²²², meno istorikui filosofui J. Veisbartui, vienam pagrindinių kaimyninių valstybių žydų menininkų parodos iniciatorių, neatrodė reikšminga problema. Anot jo, Lietuvos žydų dailininkai „ką nors vaizduodami jaučiasi visai laisvai, jie yra nesuvaržyti“ ir tai jiems buvo į naudą, suteikė kūrybai radikalumo ir atvirumo eksperimentams. Lietuvos žydams atstovavo Lėja Batvinskaitė, Zalė Bekeris, Cesleris, Feigenzonas, Ginsburgas, I. Jofe, Chaimas Kacas, J. Kazlauskas, Levinsonas, Markus, Abraomas Šerenzonas, Štreichmanas, Latvijos žydų dailininkų „desantą“ sudarė Joselis Baronas, Mošė Dembo, Solomonas Fleišmanas, Arija Girnunas, Levas Hercmarkas, Aronas (Arkadijus) Naišlosas, Mozė Parparovas, Isaakas Shermanas, Davidas Skolnikas, Helena Lipšits-Skolnik²²³. Justinas Vienožinskis plačiau apžvelgia Lietuvos atstovus, iš Latvijos pusės tik M. Dembo ir I. Shermanas autoriui pasirodė verti dėmesio²²⁴. Taip pat J. Vienožinskis išskiria, jo manymu, visiems žydų dailininkams būdingus bruožus ir elementus:

*Kas pas žydus šioje parodoje yra bendro, o gal ir iš viso moderniai žydų tapybai charakteringo, tai – pamėgimas pilkų, tamsiai niūrių, tarytum prislėgtų spalvinių akordų; mažiau kuklus piešinio ir formos traktavimas, ir ypatingas palinkimas prie laužytų, „deformuotų“ Šagalo, Zako ir kitų žymesnių žydų menininkų ideologijai taip artimų formų – tarytum tai būtų skaudančios, neramios sąžinės protesto balsas.*²²⁵

Ypatingą dėmesį šiam renginiui skyrė parodos garbės svečias Veisbartas²²⁶. Kritikas recenzijoje ieškojo lietuvių ir latvių dailininkų unikalių skirtumų, taip pat remdamasis žydų meno istorija svarstė apie žydų dailės kilmę, ją reprezentuojančius elementus. Aptarė labiausiai išsiskyrusius dailininkus ir jų kūrinius. Iš Paryžiaus grįžęs Mesenbliumas (pasirašęs slapyvardžiu Jacques Missene) prie kolegų parodoje neprijungė, bet, džiaugdamasis jų iniciatyva, parašė straipsnį dienraščiui *Сегодня*²²⁷. Ši ir kita apžvalga dienraštyje *Di jidiše štime*²²⁸ iliustruota parodos salės vaizdo ir dalyvių nuotraukomis (il. 47–48).

Kitais metais paroda buvo perkelta į Rygą ir eksponuojama verslininkui Šechteriui priklausančiose patalpose. Dailininkų branduolys išliko tas pats, pasikeitė tik keletas autorių – tarp

²²² Weissbarth J., Žydų meno paroda Kaune, *Vairas*, 1931, Nr. 3, p. 354.

²²³ *Kolektyvinės žydų lietuvių ir latvių dailininkų meno parodos katalogas*, Kaunas, 1931.

²²⁴ Vienožinskis J., kolektyvinė Lietuvos ir Latvijos žydų dailininkų meno paroda, *Naujoji Romuva*, 1931 01 18, Nr. 3, p. 67.

²²⁵ Ten pat.

²²⁶ Weissbarth J., Žydų meno paroda Kaune, *Vairas*, 1931, Nr. 3, p. 354–358.

²²⁷ Худ. Миссене, На выставкѣ еврейскихъ художниковъ Литвы и Латвіи (Письмо изъ Kovno), *Сегодня*, 1931 01 12, Nr. 12, p. 6.

²²⁸ К., Di oisštelung fun di jidiše kinstler in Kovne, *Di jidiše štime*, 1931 01 14, Nr. 12(3402), p. 3.

Lietuvos atstovų vietoj L. Batvinskaitės, Š. Feigenzono ir A. Šerenzono rodyti Mozės Abraomo Aizino, Akimo Josimo ir J. Lipšico darbai; Latvijos gretose po pirmosios parodos nebedalyvavo tik J. Baronas, bet sąrašas pasipildė Izaoko Chaitso, Ninos Levinos, Lifšins, architekto H. Rozenbergo ir Aleksandro Russotos kūriniais²²⁹. Daugiau Lietuvos žydų dailininkai panašiai nebendradarbiavo.

Grupinėse žydų dailės parodose galėjo dalyvauti visi norintys, buvo taikomas tik tautybės kriterijus, tačiau prie šios vienijančios iniciatyvos prisijungė ne visi Lietuvos žydų dailininkai. Išsiskiria Paryžiuje studijuojantys Arbitblatas ir Bandas, kurio asmeninė paroda buvo surengta 1932 m.. Taip pat Kaune buvo surengtos ir iš užsienio atvykusių žydų dailininkų I. Kulvianskio ir Tal parodos. 1932 m. birželį ir liepą Centrinio žydų banko pasaže įvyko Isajo Kulvianskio tapybos paroda. Jonavoje gimęs menininkas po metų, praleistų Vilniaus piešimo mokykloje, 1912 m. išvyko į Berlyną, vėliau į Paryžių. Užsienyje jis sulaukė sėkmės ir Lietuvoje apsilankė beveik po 20 metų. Tarp parodoje eksponuojamų 50 tapybos darbų buvo peizažų, portretų ir natiurmortų, kritikai akcentavo tapybos stilistinę įvairovę: nuo impresionizmo iki kubizmo, taip pat paveiksluose juntamą melancholiją²³⁰. 1932 m. lapkritį Žydų realinės gimnazijos salėje pristatyta jauno Palestinos dailininko Tal asmeninė paroda. Aprašyme jos turinys apibūdinamas taip: „Palestinos įžymenybių gražiai atlikti kopijavimai ir savo lokaliniais charakteristiniais koloritais: gelsvai, šviesiai rūdai, rausvai rūdai ir sidabro žaliai – duoda ryškų Rytų kraštų vaizdą. Tai yra ištisų trobesių, gatvių, miesto profilių, tolimų dykumų ir kalnų horizontų panorama.“²³¹ Iš „pažadėtosios žemės“ atvykęs menininkas Kauno publikai pristatė ten vyraujančią modernią meno srovę, kartais vadinamą „Eretz Yisrael“ stiliumi (mokykla) („Izraelio žemės stilius / mokykla“).

Prie žydų dailininkų vangiai jungėsi ir jaunesnieji, dar besimokantys būsimoji kolegų. Vienas tokių – Hiršas Rozenkrancas (1903–?). Kauno meno mokyklos studentas, ragavo turbūt visų siūlomų specialybių – studijavo grafiką, skulptūrą ir galiausiai tapybą P. Kalpoko tapybos studijoje, kurią 1932 m. baigė. Jo darbus galima pamatyti žurnalo, skirto visai šeimai, *Funken* (*Žiezirbos*) puslapiuose. Žurnalas leistas 1930–1931 m. Jaunasis dailininkas sukūrė atskirų

²²⁹ *Židu makslinieku biedriba Latvija. 5. izstade ar Lietuvus židu makslinieku piedlišanas*, Ryga, 1932.

²³⁰ J. Kulvianskio paroda, *Židiny*, 1932, Nr. 7, p. 58; N. A., Dailin. Kulvianskio paroda, *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 25, p. 595.

²³¹ Veisbartas J., Kauno meno gyvenimas, *Vairas*, 1932, Nr. 11, p. 217.

rubrikų, skirtų pasaulio naujienoms, radijo naujienoms, literatūrai ir menui, sportui, humorui ir satyrai ir kt., vinjetes (il. 49-51).

2.2. Neemijos Arbitblato Meno galerija (1932–1933)

Neabejotinai žymiausio tarpukario Lietuvos žydų dailininko ir visuomenės veikėjo Neemijos Arbitblato vardas siejamas su bohemiška *École de Paris* aplinka. Jis laikomas jauniausiu ir turbūt paskutiniu šiam meno judėjimui priskiriamu nariu. 1926 m. atvykęs į Paryžių, Arbitblatas greitai įsiliejo į įvairiautį menininkų chorą. Kasmet vis plėsdamas pažinčių ratą, susipažino su dailės pasaulio grandais Pablo Picasso, Pierre'u Bonnard'u, Maurice'u Utrillo, Foujita ir kt. Tai, žinoma, jautė ir lietuviai dailininkai, atvykę į Paryžių studijuoti. Su nemaža jų dalimi Arbitblatas artimai bendravo, kolegiškai padėdavo iškilus problemoms. Dažnų apsilankymų Kaune metu (nuo 1926 iki 1933 m. grįždavo kasmet, ir ne po vieną sykį) jis nepraleisdavo progos parodyti savo kūrybos parodose, tiek grupinėse, tiek asmeninėse. Arbitblato biografija ir kūryba tyrinėta daugiausia iš visų Lietuvos žydų dailininkų²³². Jo įkurta Meno galerija, kaip unikalus tarpukario kultūrinio gyvenimo reiškiny, sulaukė atskiros dėmesio. Galerijos parodų chronologija kitų tuo metu vykusių parodų kontekste rekonstruota Vilmos Gradinskaitės straipsniuose²³³, o ypatingos susikūrimo aplinkybės, institucijos reikšmė ir vieta aktualizuota Giedrės Jankevičiūtės tyrime²³⁴. Asimiliacija, pažintys, karjera, ambicijos ir kūryba suformavo Arbitblato, kaip modernaus, veiklaus, tarptautiško menininko įvaizdį. Vis dėlto, vienu iš pagrindinių argumentų iliustruojant Arbitblato modernumą, pasitelkiama Kaune jo įkurta Meno galerija, veikusi nuo 1932 metų rugsėjo iki 1933-ųjų gegužės. Amžininkų įvertinimu galima laikyti tai, kad Arbitblato vardas buvo įtrauktas į tarpukariu leistos Lietuviškosios enciklopedijos puslapius²³⁵ ir į Lietuvos meną reprezentuojantį leidinį *L'art Lithuanien*²³⁶. Būsimojo Modernaus meno muziejaus kolekcijai, renkamai jaunųjų *Ars* grupės narių, buvo nupirktas Arbitblato paveikslas. Giedrės Jankevičiūtės

²³² *Arbit Blatas. Sugrįžimas į tėvynę: ponios Reginos Resnik Blatas Lietuvos tautai dovanotų kūrinių katalogas*, sud. I. Mažeikienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2011; *ArbitBlatas (1908–1999)*, sud. I. Mažeikienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2019.

²³³ Gradinskaitė Vilma, Neemiya Arbit-Blatt's Modern Art Gallery in interwar Kaunas, *Pinkas, Annual of the Culture and History of East European Jewry*, Vol. 1, Vilnius: The Centre for Studies of the Culture and History of East European Jews, 2006, p. 169–180; Gradinskaitė Vilma, Modernaus meno galerija Kaune, *ArbitBlatas (1908–1999)*, sud. I. Mažeikienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2019, p. 203–212.

²³⁴ Jankevičiūtė Giedrė, Žydų dailininkai tarpukario Lietuvos meninėje kultūroje, *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*, sud. J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 69–102.

²³⁵ *Lietuviškoji enciklopedija*, T. 1, Kaunas: Spaudos fondas, 1933.

²³⁶ *L'art Lithuanien*, ed. John Kroon, Malmö: A.-B. Malmö Ljustrycksanstalt, 1934.

manymu, Arbitblatas yra ir pačios *Ars* grupuotės idėjos vienas autorių, pasiūlęs bendraminčiams lietuviams susiburti prancūzų modernistų pavyzdžiu²³⁷.

Arbitblatas gimė 1908 m. lapkričio 19 d. Kaune, rusakalbių žydų šeimoje. Jo tėvas Ilja Arbitblatas buvo pasiturintis muzikos instrumentų pardavėjas, tarpukariu turėjęs parduotuvę Laisvės alėjoje Kaune. Laimingą Neemijos vaikystę sudrumstė prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas – kaip didžioji dauguma sėslumo zonos pakraštyje gyvenančių žydų, Arbitblatai turėjo trauktis į Rusijos imperijos gilumą. Šeima atsidūrė Ukrainoje. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, jie grįžo į Kauną. Arbitblatas pradėjo lankyti žydų realinę gimnaziją, kur jo piešimo mokytoju buvo tapytojas ir grafikas Jokūbas Mesenbliumas. Remiamas šeimos ir, greičiausiai, lydimas savo piešimo mokytojo, 1924 m. Arbitblatas išvyko į Berlyną. Trumpai studijavo dailės akademijoje (*Reichsakademie*), vėliau, aplankęs Dresdeną ir Miuncheną, apie 1926 m. pagaliau pasiekė savo pagrindinį tikslą – Paryžių.

1929–1931 m. Arbitblatas aktyviai reiškėsi lietuviškoje periodinėje spaudoje. Žurnale *Naujas žodis* išspausdinti keli jo parašyti straipsniai apie Paryžiaus gyvenimą²³⁸, iliustruoti Adomo Smetonos ir paties autoriaus karikatūromis. Taip pat Arbitblatas reiškėsi kaip meno kritikas ir parašė keletą apžvalginio pobūdžio kultūrinių tekstų: žurnale *Bangos* apie Maksą Bandą²³⁹, laikraštyje *Diena* – apie pirmą lietuvišką operą Paryžiuje²⁴⁰, žurnale *Naujoji Romuva* – dailininko I. Kulvianskio parodos recenziją²⁴¹. 1929 m. laikraščio *Naujas žodis* redakcijai nupirkus satyrinį žurnalą *Vėpla* ir pervadinus jį *Vapsva*, buvo imtasi ambicingų žurnalo populiarinimo priemonių – karikatūras piešti buvo kviečiami žymiausi dailininkai. Taigi 1929 m. numeriuose galima aptikti A. Varno, P. Kalpoko, R. Kalpoko, T. Kulakausko, J. Martinaičio, M. Ginsburgo, H. Naruševičiūtės, B. Jermolajevio, A. Smetonos, S. Žuko kūrinių. Išspausdinamos ir dvi Arbitblato karikatūros: *Mūsų literatoriams pajaunėti Voronovo nereikia*²⁴² (il. 52) ir *Iš pranašysčių kavinėje*²⁴³ (il. 53). Šios karikatūros gana eskiziškos, bet pasižymi groteskiškumu ir tuometiniams

²³⁷ Jankevičiūtė Giedrė, Žydų dailininkai tarpukario Lietuvos meninėje kultūroje, *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*, sud. J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 69–102.

²³⁸ Montparnase, *Naujas žodis*, 1929, Nr. 22(109), p. 8; Montmartre, *Naujas žodis*, 1930, Nr. 2(113), p. 54; Lotynų kvartale, *Naujas žodis*, 1930, Nr. 6(117), p. 138; Rue Blondel, *Naujas žodis*, Nr. 1(136), 1931, p. 16; Lietuvis filmo novatorius, *Naujas žodis*, Nr. 7(142), 1931, p. 142; Paryžiaus turgavietė naktį, *Naujas žodis*, Nr. 14(125), 1930, p. 292.

²³⁹ Maksas Bandas Lietuvoje, *Bangos*, 1932, Nr. 25, p. 673.

²⁴⁰ Pirmoji lietuviška opera, *Diena*, 1931 02 15, Nr. 7(131), p. 7.

²⁴¹ N. A., Dailin. Kulvianskio paroda, *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 25, p. 595.

²⁴² *Vapsva*, 1929, Nr. 3, p. 3.

²⁴³ *Vapsva*, 1929, Nr. 4, p. 2.

analogams nebūdingu ekspresyvumu. Dėl savo straipsnių Arbitblatas tapo kone Paryžiaus bohemos atašė Lietuvoje.

Ieškant Arbitblato galerijos ištakų, reikėtų pradėti nuo jo studijų *Académie Lhote* Paryžiuje 1927–1928 m. Vienoje populiariausių privačių Paryžiaus meno akademijų tvyrojo avangardinio meno kūrimo atmosfera ir kubisto André Lhote (1885–1962) autoritetas (žinoma, tai buvo priimtina anaip tol ne visiems mokyklos lankytojams; pavyzdžiui, Antanas Gudaitis šioje akademijoje, greičiausiai Arbitblatui pasiūlius, pasimokė kelis mėnesius, bet nusivylęs išėjo, nes, pasak jo, „Lotas visus savo mokinius vertė juo sekti“, o mokymas esąs „kažkoks kubistinis akademizmas, o nėra gamtos studijos, nei dailininko individualybės formavimas“²⁴⁴). Akademijos ideologija ir mokymo principai vis dėlto traukė studentus, todėl jos koridoriuose galima buvo sutikti ambicingų avangardinio meno sekėjų iš įvairių pasaulio kampelių, visų žemynų ir kalbančių skirtingomis kalbomis. Užsimezergusios draugystės, sujungtos modernaus meno kūrimo idėjomis, peraugdavo ir į realius projektus. Vienas tokių – dviejų žydų išeivių N. Arbitblato ir Samuelio Greenburgo (1905–1980) bičiulystė.

Ukrainos Umanės mieste gimusio S. Greenburgo šeima į Jungtines Amerikos Valstijas emigravo apie 1910 m. Daile jis studijavo Čikagos universitete ir Bezalelio meno mokykloje Jeruzalėje. Dirbo karikatūristu Egipto, Palestinos, vėliau Čikagos laikraščiuose. 1928 m. rugsėjo 4–16 d. Kaune, darbo biržos salėje, šie du dailininkai surengė bendrą parodą. Realizuoti šią idėją greičiausiai paskatino ne tik profesinės menininkų ambicijos, bet ir asmeninio gyvenimo aplinkybės (Greenburgas su kauniete Sorbonos universiteto filologijos studente Lėja Rozalskyte (Leah Rozalsky) susituokė Paryžiuje 1928 m. vasarą, tad į Kauną važiavo kaip į uošviją). Lhote įtaka matoma jau parodos plakate (il. 54). Gali būti, kad Greenburgo sukurtoje kompozicijoje abstrahuotas dailininko portretas derinamas su menininko įrankiais – teptukais. Dinamiškas, aštrių geometrinių formų, juodos ir raudonos spalvų plakato stilius perteikė ambicingą autorių nusiteikimą parodyti modernią kūrybą. Šias intencijas pastebi ir iliustruoto savaitinio literatūros, meno ir visuomenės žurnalo *Mūsų dienos* redaktorius Kazys Binkis, apžvelgdamas jaunųjų žydų menininkų pasirodymą. Maištingasis literatūrinio proveržio „Keturi vėjai“ vedlys išliko neabejingas moderniems ir ambicingiems užmojams ir savo žurnalo puslapiuose daugiausia iš visų to meto lietuviškų periodinių leidinių skyrė dėmesio šiai parodai ir jos menininkams (dienraštis *Di jidiše štime* taip pat atidžiai sekė dviejų jaunų žydų dailininkų pasirodymą²⁴⁵, publikavo keletą

²⁴⁴ Sakalauskas Tomas, *Antanas Gudaitis. Septyni vakarai su dailininku*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 42–43.

²⁴⁵ Oisštelung fun idiše kinstler, *Di jidiše štime*, 1928, Nr. 211, p. 7.

kūrinių²⁴⁶). Pirmiausia minėtinas žurnalo *Mūsų dienos* 1928 m. liepos 1 d. numerio viršelį, kuriame reprodukuotas Arbitblato darbas *Paroda* (il. 55). Tikėtina, kad šis futurizmo ir konstruktyvizmo įtakas atspindintis kūrinys, likus keliems mėnesiams iki oficialaus parodos atidarymo atspausdintas periodinio leidinio viršelyje, turėjo atlikti parodos reklamos funkciją, sudominti būsimus lankytojus Kaune neįprasta menine stilistika ir ikonografija. Daugiasluoksniame vakarėjančio didmiesčio vaizde išsiskiria vėliavomis puoštas šviesus įėjimas į parodos paviljoną ir į jį žengiančių trijų vyrų siluetai. Detalėse naudojami modernistiniai automobilio, telegrafo bokšto, krumpliaračio (su jaučio galva viduje) fragmentai ir žaibas, kaip elektros simbolis, nurodo į pramoninį parodos pobūdį (panašių industrinių motyvų galima aptikti ir Greenburgo kūryboje, pavyzdžiui, linoraižinyje *Upės krantinė* matomas dinamiškas Čikagos peizažas su visais didmiesčio pramoninį gyvenimą atspindinčiais atributais: dangoraižiais, pakeliamu tiltu, plaukiančiais kranais, traukinių eilėmis, fabrikų kaminais ir t. t. Vėliau žurnale išspausdintas ir dailininkų parodą pristatantis straipsnis su kūrinių reprodukcijomis ir abiejų jos dalyvių nuotraukomis²⁴⁷ (il. 56–58). Draugišką žurnalo ir šių kūrėjų santykį galima įžvelgti ir Greenburgo sukurtuose K. Binkio (il. 59) ir Antano Rimydžio (il. 60) šaržuose (dar vienas, aktoriaus Henriko Kačinsko, šaržas publikuotas žurnale *Naujasis žodis*²⁴⁸). Karikatūrų ir šaržų buvo galima išvysti ir parodoje. Kritiškai paroda recenzuota literatūros, mokslo, visuomenės ir akademinio gyvenimo mėnesiniame žurnale *Židinys*; pasak recenzento A. V., Greenburgo kūryba „nieko ypatingu žiūrėjo dėmesio neatraukia“, o Arbitblatas „pakrypo mat į kubizmą ir davė tokių nesąmonių, kaip pav. Tilvyčio vienaakis portretas, Tysliavos portretas“²⁴⁹. Būtent portretai dominavo parodoje²⁵⁰, buvo eksponuotos ir kelios daugiafigūrės kompozicijos, peizažai, naturmortai. Visoje abiejų menininkų kūryboje buvo justi stipri Lhote'o įtaka. Pristatydamas savo kūrybą 1932 m. parengtame Čikagos modernių dailininkų sąvade, Greenburgas teigė: „Aš vengiau teorijų ir mokyklų, laikiausi tik principų. Mano tikslas tapyti savo reakcijas į aplinką“.²⁵¹ Prie didžiausią įtaką padariusių menininkų išskirti – El Greco, Modigliani, Soutine'as, Kokoshka. Nuolatinę deformacijos naudojimą savo kūryboje Greenburgas aiškina, kaip būdą „išryškinti kitus aspektus“²⁵².

²⁴⁶ Fun der oisštelung fun di junge jidiše kinstler in Kovne, *Di jidiše štime*, 1928, Nr. 207, p. 8.

²⁴⁷ N. Arbitblato ir S. Greenburgo paveikslų paroda, *Mūsų dienos*, 1928, Nr. 16, p. 6.

²⁴⁸ *Naujasis žodis*, 1928, Nr. 15, p. 10.

²⁴⁹ A. V., Apžvalga. Menas, *Židinys*, 1928, Nr. 8–9, p. 162–163.

²⁵⁰ *N. Arbitblato ir S. Greenburgo paveikslų parodos katalogas*, Kaunas, 1928.

²⁵¹ Jacobsen J. Z., *Art of Today: Chicago, 1933*. Chicago: L. M. Stein, 1932, p. 68.

²⁵² Ten pat.

Po parodos jaunųjų dailininkų keliai išsiskyrė – Arbitblatas liko Paryžiuje, o Greenburgas apie 1929 m. grįžo į Čikagą. Tačiau sutapo kitas abiejų menininkų karjeros žingsnis – modernų meną pristatančios galerijos steigimas. 1931 m. vasarą pačiame Čikagos centre esančiame *Auditorium Tower* pastate duris atvėrė *The Little Gallery* (*Mažoji galerija*). Ją įkūrė S. Greenburgas, vėliau prie vadovavimo prisijungė taip pat modernus Čikagos dailininkas Alexanderis Raymondas (Sandor) Katzas (1895–1974). Sunkiais Didžiosios depresijos metais įsteigta nedidelė meno galerija turėjo rasti savo nišą gana aktyviame Čikagos parodų gyvenime. Galerija reprezentavo jaunus, modernizmo stilistikoje kuriančius dailininkus, dažnai tapdama pirmųjų parodų vieta. Greenburgas kaip vieną pagrindinių įstaigos tikslų įvardijo siekį „Supažindinti publiką su tais Čikagos menininkais, kurie vengdami „karališko“ priimtinių formulių kelio, rado daug kam neprieinamus takus“²⁵³. Norint palengvinti žiūrovams modernių menininkų kūrybos suvokimą, buvo organizuojamos nemokamos paskaitos, kuriose kalbėdavo arba patys menininkai, arba meno žinovai. Galerija savo darbą pradėjo Čikagoje žinomo Fredo Bieselio (1893–1954) tapytojo paroda, o iki 1933 m. rugpjūčio, kai buvo uždaryta, dar buvo surengtos kelios parodos: 1931 m. Belle Goldschlager Baranceanu (1902–1988) tapybos, 1932 m. – George'o Groszo litografijos, S. Greenburgo piešinių, Herberto Lewiso akvarelių, 1933-iaisiais – grupinė Gertrude Abercrombie, Fritzi Brod, Paul Kelpo, Helen Mann paroda „Heads“ („Galvos“). Savo darbą galerija užbaigė Enrico Glicenstein'o eskizų paroda. 1933 m. Greenburgas galerijos direktoriaus pareigas perleido kolegai A. R. Katzui, ir pranešusiam apie uždarymą²⁵⁴.

Reikia pažymėti, kad ne tik Arbitblatas ir Greenburgas puoselėjo viltis savo galerijose skleisti modernias meno tendencijas. *Andre Lhote* akademijoje taip pat apie 1928–1929 m. studijavusi australė Dorothea Foster (Dorrit) Black (1891–1951), grįžusi į Sidnėjų, 1931 m. įkūrė Modernaus meno centrą (*Modern Art Centre*) – pirmąją tik moderniam menui skirtą meno galeriją Australijoje. Iki 1933 m. veikęs centras turėjo didelę įtaką moderniosios Australijos dailės formavimuisi. Sunku įvardyti priežastis, pastūmėjusias visus tris jaunus menininkus beveik tuo pačiu metu skirtinguose pasaulio kampeliuose steigti tokiu pačiu idėjiniu turiniu paremtas galerijas. Gal diskutuojant akademijos auditorijose ar Paryžiaus kavinėse gimusios idėjos sujungė bendram modernaus meno populiarinimo planui? Gal faktas, kad didelė menininkų konkurencija Paryžiuje

²⁵³ Jewett Eleanor, New Chicago Art Gallery to Show Work of Local Artists, *Chicago Sunday Tribune* (*Chicago Tribune* sekmadienio priedas), 1931 09 06, p. 7.

²⁵⁴ Jewett Eleanor, Announces Closing of Little Gallery, *Chicago Sunday Tribune*, 1933 08 20, p. 4.

neleis tapti žinomiems skatino imtis iniciatyvos patiems? O gal noras skleisti modernaus meno idėjas, kuriomis jaunieji menininkai gyveno, savo gimtuose kraštuose tiesiog pasirodė prasmingas?

Ne vienam studijuoti į Paryžių išvykusiam lietuviui Kaune užmegzti ryšiai su Arbitblatu padėjo integruotis ir susiorientuoti. Jau tuomet garsiausiose galerijose ir salonuose rengiamose parodose dalyvaujantis Arbitblatas turėjo autoritetą tarp lietuvių menininkų. Arbitblatas dėl modernios meno galerijos steigimo suvienijo jėgas su bičiuliais lietuvių menininkais Antanu Gudaičiu, Juozu Mikėnu, Vytautu Kazimieru Jonynu, Stasiu Ušinsku ir kt. Planavimas greičiausiai prasidėjo dar Paryžiuje, kur jaunieji menininkai studijavo (Gudaitis atvyko 1929 m.). Nė vienas iš šiame procese dalyvavusių dailininkų nepaliko savo liudijimo apie galerijos įkūrimo peripetijas, periodinė spauda tapo vieninteliu informacijos šaltiniu. Su nekantrumu galerijos organizavimą stebintys Lietuvos laikraščiai nuolat dalijosi šviežiausiomis naujienomis. Galerija organizuota kaip „nuolatinis salonas, kuriame dalyvausią įvairių tautų dailininkai, išstatydami savo kūrinius“²⁵⁵, o jos pagrindinis tikslas – „skleisti modernizmo idėjas mene“²⁵⁶. Norėdamas pasiekti užsibrėžtus rezultatus, Arbitblatas „prie šio darbo kviečia ir eilę žymesnių dailininkų“; skelbiama, kad sutikimą jau esą davę Mstislavas Dobužinskis ir Adomas Galdikas²⁵⁷. Vos po kelių savačių skelbiamas dalyvių sąrašas plečiasi ir netgi teigiama, kad už galeriją „visą atsakomybę imasi dail. Arbitblatas, Galdikas, Gudaitis, Galaunė, Tamošaitis, Vizgirda ir kt.“²⁵⁸, bet „Jaunųjų dailininkų draugija galerijon neprisidėsianti“²⁵⁹ (kalbama apie Nepriklausomųjų dailininkų draugiją)²⁶⁰. Taigi, likus vos pusantros savaitės iki oficialaus meno galerijos atidarymo, darbų organizavimas vyko palyginti sklandžiai, nuolat augo dalyvių sąrašas, nors Nepriklausomųjų dailininkų draugijos nariai nuo Arbitblato aplinkos atsiribojo. Tad skilimas tarp organizatorių atrodo gana netikėtas. Spauda informavo: „Tą meno įstaigą kuriant, turėjo dalyvauti didžiuma mūsų pažangesniųjų menininkų, k. t. J. Mikėnas, A. Gudaitis, P. Galaunė, A. Galdikas, J. Samulevičius [A. Samuolis] ir kiti. Išvardinti asmenys turėjo dalyvauti ir pačios galerijos steigime, bet išryškėjus nuomonių skirtumams galerijos uždavinių supratime, jie pasitraukė ir ten

²⁵⁵ Meno galerėja, *Lietuvos aidas*, 1932 09 02, Nr. 199, p. 6.

²⁵⁶ Moderniško meno galerija, *Dienos naujienos*, 1932 08 25, Nr. 193, p. 3.

²⁵⁷ Dailininkas Arbitblatas steigia privačią galeriją, *Dienos naujienos*, 1932 08 10, Nr. 181, p. 1; Kaune bus atidaryta nuolatinė paveikslų paroda, *Lietuvos keleivis*, 1932 08 11, Nr. 185, p. 2.

²⁵⁸ Moderniško meno galerija, *Dienos naujienos*, 1932 08 25, Nr. 193, p. 3.

²⁵⁹ Dailininkas Arbitblatas steigia privačią galeriją, *Dienos naujienos*, 1932 08 10, Nr. 181, p. 1.

²⁶⁰ Dėl dviejų konfrontuojančių jaunų dailininkų grupių *Ars* ir *Nepriklausomieji* nesutarimų jie negalėjo kartu eksponuotis. Tačiau kai *Ars* pasitraukė, Nepriklausomųjų dailininkų draugijos nariai, supratę, kad Arbitblatas nėra vienas iš „priešininkų stovyklos“, sutiko palaikyti jo veiklą. Pirmoje galerijos parodoje dalyvavo NDD pirmininkas Adolfas Valeška ir narys Mečislovas Bulaka.

nedalyvauja.²⁶¹ Jaunus menininkus siejo bendras permainų ūpas, maišto nuotaikos, bet tikslui pasiekti jie ketino pasitelkti skirtingas priemones, be abejo, turėjo reikšmės asmeniniai santykiai, tarpusavio konkurencija. Arbitblatas galerijos atidarymo nenukėlė, o lietuvių menininkai susibūrė į grupuotę, kuri pasivadino *Ars*²⁶².

Nepaisant visų nesklandumų Meno galerijos veiklos pradžioje, 1932 m. rugsėjo 4 d. Gedimino ir Nepriklausomybės gatvių sankryžoje, buvusiose darbo biržos patalpose, Arbitblatas pristatė pirmąją parodą. Pagrindine Arbitblato užduotimi, iširus pirminei galerijos idėjai, tapo per trumpą laikotarpį surengti modernaus meno parodą, atspindinčią jo tikslus ir modernaus meno įsivaizdavimą. Nesklandi pradžia atsiliepė pirmajai ekspozicijai: „Galerijos“ rengėjui vietoj atsisakiusių teko skubiai kviesti naujus, dargi iš užsienių. Kviečiamieji atsiliepė, bet dėl skubotumo paroda išėjo toli gražu ne tokia, kokia (kad ir toj pačioj ankštoj patalpoj) galėtų būti.²⁶³ Pirmojoje parodoje buvo eksponuoti tapybos, skulptūros ir grafikos kūriniai. Didžioji dalis pirmos parodos dalyvių buvo žydų menininkai. Be paties Arbitblato, pristatyta Bando, Bekerio, Isajos Kulvianskio, Markuso, Černės Percikovičiūtės, Lipšico, Kazlausko, Jezekielio Štreichmano (1906–1993) ir Levinsono dailės kūriniai, taip pat Mošės Ceslerio ir Jofės skulptūros. Pirmojoje parodoje dalyvavo ir keletas lietuvių dailininkų modernistų, kurių nepakvietė prisijungti *Ars*, – S. Ušinskas, A. Valeška ir M. Bulaka. Užsienio dailininkams atstovavo Emanuelis Mane-Katzas, (1894–1962) Rybackas ir keletas neidentifikuotų grafikų: Rene Dufourt, Jose Gorioup ir menininkas iš Italijos Canonicur (ar Canonicus) su keletu ofortų. Iš chaotiško autorių sąrašo sunku išvesti Arbitblato įsivaizduotą modernizmo paralelę. Galerija tapo Arbitblato pažįstamų ir save moderniais laikančių menininkų pasirodymo vieta. Vienintelis iš pirminio organizatorių būrio liko tik Ušinskas. „Jaukų ir kuklų įspūdį“²⁶⁴ padariusi paroda sulaukė gana teigiamo įvertinimo, gal tik keliems kritikams užkliuvo ekspozicijos tvarka. Recenzijose išryškėjo dėmesys keletui autorių. Vienas iš pirmų jaunos, ką tik J. Vienožinskio dailės studiją baigusios, Č. Percikovičiūtės pasirodymas užbūrė kritikus. Apibūdinant jos kūrybą, rašyta, kad parodoje eksponuotas „mistiškai konstruktyvus paveikslas“²⁶⁵ arba kad ji „rodo nepaprastai mistiškus aliejinius paveikslus, kurių forminės

²⁶¹ Vidmantas A., Mūsų meno palėpėse, 7 *meno dienos*, 1932, Nr. 85, p. 11.

²⁶² Daugiau apie galerijos susikūrimo aplinkybes: Jankevičiūtė Giedrė, Žydų dailininkai tarpukario Lietuvos meninėje kultūroje, *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*, sud. J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 69–102.

²⁶³ V. B., Rudens sezono parodos, *Židinys*, 1932, Nr. 8–9, p. 168–169.

²⁶⁴ Atidaryta meno galerija, *Dienos naujienos*, 1932 09 05. Nr. 202, p. 1.

²⁶⁵ Ten pat.

struktūros ir dūminiai spalvų tonai veikia vilioja kiekvieną jautrią akį²⁶⁶. Dažnai minėti „tamsių spalvų, bet šviesios nuotaikos“²⁶⁷ M. Bulakos medžio raižiniai, E. Mane Katzo, I. B. Rybacko, I. Kulvianskio natiurmortai ir peizažai. Straipsniuose vyraujančiu globėjyšku tonu galerija, kaip „kukli bet svarbių užmojų įstaiga“²⁶⁸, motyvuota tolimesnei veiklai, kuri „teikia progos Kauno visuomenei pažinti nūdienę Europos daile, tiesa, kukliose, vis tik pakenčiamose apystovose“²⁶⁹. Parodoje dalyvavęs Bandas, sveikindamas Arbitblatą Meno galerijos atidarymo proga, pabrėžė jos svarbą Lietuvos meno vystymuisi ir būtinybę kontaktuoti su europietiškomis galerijomis, supažindinant lankytojus su meno pasaulio naujienomis²⁷⁰. Nemažas buvo ir lankytojų susidomėjimas, teigta, kad parodoje apsilankė apie 500 žmonių²⁷¹, bet spalio 29 d. atidaryta Ars paroda, sulaukusi 2000 lankytojų, nustelbė iki tol visas tarpukariu rengtas meno parodas.

Po truputį įsisiūbuojanti Meno galerija spalio 8 d. atidarė antrą parodą²⁷². Nors vadinti ją atskira paroda būtų neteisinga – tiesiog prie rugsėjo parodos dalyvių buvo prijungti nauji autoriai. Pagrindinis pasikeitimo akcentas – eksponuojama Latvijos menininkų kūryba. Į parodą pakviesti latviai Aleksandra Beļcova (1892–1981), rodžiusi peizažą ir rašytojos portretą, Romans Suta (1896–1944) su tapyba ant porceliano; Jānis Liepiņš (1894–1964), pateikęs daugeliui įsiminusį autoportretą ir peizažą, Francisks Varslavāns (1899–1949), pristatęs „Rygos padugnių tipus“²⁷³; Isaakas Shermanas (1907–1951), atvežęs Rygos peizažus, garsus saloninių portretų dailininkas Jānis Cielīavs (Cielava, 1890–1965) ir M. Dembo su pora akvarelių. Taip pat ekspozicija papildyta Rimto Kalpoko, Aleksandro Benois, F. Blumbergaitės-Kopman kūriniais (laukto Šagalo²⁷⁴ nebuvo).

Kiek netikėtai trečioje modernistinės galerijos parodoje Arbitblatas nusprendė Lietuvos publikai pristatyti japoniškas graviūras. Paroda, pavadinta „1760“ (nuoroda į vieno iš pagrindinių pristatomų menininkų Katsushikos Hokusai gimimo datą), aziotažą kėlė dar

²⁶⁶ Veisbartas J., Kauno meno gyvenimas, *Vairas*, 1932, Nr. 11, p. 217.

²⁶⁷ Steb., Meno pakilimas Kaune, *Lietuvos žinios*, 1932 09 09, Nr. 205, p. 4.

²⁶⁸ Ten pat.

²⁶⁹ V. B., Rudens sezono parodos, *Židinys*, 1932, Nr. 8–9, p. 169.

²⁷⁰ Макс Банд – первой художественной галерее, *Литовский курьер*, 1932 09 14, Nr. 143, p. 3.

²⁷¹ Meno galeriją aplankė 500 žmonių, *Dienos naujienos*, 1932 10 03, Nr. 225, p. 3.

²⁷² Atidaroma meno paroda, *Lietuvos aidas*, 1932 10 08, Nr. 229, p. 8.

²⁷³ Veisbartas J., Kauno meno gyvenimas, *Vairas*, 1932, Nr. 11, p. 217.

²⁷⁴ Марк Шагал, *Литовский курьер*, 1932 09 30, Nr. 157, p. 3.

neatidaryta²⁷⁵. Lapkričio 12 d.²⁷⁶ žiūrovams pristatyta XVIII–XIX a. Mstislavo Dobužinskio japoniškų spalvotų medžio raižinių kolekcija. Tai buvo ne tik meno ekspozicija, bet kartu ir plačiau su Rytų kultūra supažindinanti paroda. Į ją būriais traukė meno mėgėjai ir profesionalai, moksleiviai ir studentai. Iš publikos ir spaudos reakcijos panašu, kad Kauną užplūdo tikra *japonizmo* banga. Dėl populiarumo parodą teko pratęsti iki gruodžio 12 d.²⁷⁷.

Po tokios sėkmingos parodos Meno galerija vėl atsigręžė į žydų dailininkus ir 1932–uosius užbaigė dviejų Amerikoje gyvenančių žydų dailininkų – Benjamino D. Kopmano (1887–1965) ir F. Blumbergaitės-Kopman – paroda. Gruodžio 18 d. atidarytoje ekspozicijoje buvo apie 90 darbų, du trečdaliai sukurti B. Kopmano. Ir šįkart netrūko pompastikos pristatant menininkus, teigta, kad tai „pasaulinio mąsto dailininkai, Europos kultūros centruos sudominę savo kūriniais meno pasaulį“²⁷⁸, itin akcentuotas menininkų atvykimas iš Jungtinių Amerikos Valstijų bei pasisiekimas Berlyne, Paryžiuje ir Niujorke, tikintis šiais viešųjų ryšių išmėgintais virażais prisivilioti lankytojų, o gal net pirkėjų. B. Kopmanas pristatomas kaip „didelis menininkas“²⁷⁹ „žinomas Paryžiaus meno rateliuose“²⁸⁰, o F. Blumbergaitė-Kopman priklausanti Berlyno „Sensation“ [klaidingas parašytas Secession pavadinimas – E. B.] ir „Sturm“²⁸¹ grupėms ir kad jos „paveikslai Vokietijoje labai populiarūs“²⁸² (nepasidomėję platesne autorių biografija iki parodos, laikraščių reporteriai platino tą pačią F. Blumbergaitę-Kopman kaip vyrą dailininką Blumbergą pristatančią žinutę²⁸³, nors su dviem darbais ji jau dalyvavo Meno galerijos antroje parodoje). Tik spaudoje jidiš kalba minima, kad F. Blumbergaitė-Kopman yra gimusi Kaune²⁸⁴, tad dailininkės ir jos vyro paroda Meno galerijoje nebuvo netikėta. Meno galerijos parodoje Kopmanas eksponavo tušu ir rašalu atliktus groteskiškus piešinius. *Dienos naujienos* korespondentas, pasirašantis slapyvardžiu -us, buvo nusivylęs, kad parodoje „jokios Amerikos nematyti“²⁸⁵. Tikėdamasis išvysti

²⁷⁵ Japonų graviūros paroda Kaune, *Bangos*, 1932 10 19, Nr. 41, p. 1008; Japonų graviūros paroda Kaune, *Dienos naujienos*, 1932 10 31, Nr. 249, p. 3.

²⁷⁶ Įdomi meno paroda, *Lietuvos aidas*, 1932 11 14, Nr. 259, p. 6.

²⁷⁷ Po japonų parodos bus amerikiečių menininkų paroda, *Naujoji Romuva*, 1932 12 11, Nr. 50, p. 1102.

²⁷⁸ Atidaroma amerikiečių meno paroda, *Dienos naujienos*, 1932 12 16, Nr. 287, p. 3.

²⁷⁹ Po japonų parodos bus amerikiečių menininkų paroda, *Dienos naujienos*, 1932 12 02, Nr. 276, p. 2.

²⁸⁰ Copmano ir Blumbergienės meno paroda, *Bangos*, 1932 11 12, Nr. 47, p. 1225.

²⁸¹ Kronika, 7 meno dienos, 1932 12 09, Nr. 88, p. 16.

²⁸² Po japonų parodos bus amerikiečių menininkų paroda, *Dienos naujienos*, 1932 12 02, Nr. 276, p. 2.

²⁸³ Po japonų parodos bus amerikiečių menininkų paroda, *Dienos naujienos*, 1932 12 02, Nr. 276, p. 2; Po japonų parodos bus amerikiečių menininkų paroda, *Naujoji Romuva*, 1932 12 11, Nr. 50, p. 1102.

²⁸⁴ Oisštelung fun F. Blumberg un B. Kopman, *Di jdiše štime*, 1932 12 02, Nr. 277, p. 10; Cu der oisštelung fun B. Kopman, *Di jdiše štime*, 1932 12 16, Nr. 289, p. 11; Of oisštelung Blumberg–Kopman, *Di jidiše štime*, 1932 12 22, Nr. 294, p. 8.

²⁸⁵ -us, Pasidairius po dvi parodas. Plastikos ir fotografijos, *Dienos naujienos*, 1932 12 19, Nr. 289, p. 1.

sunkiai iš dabartinės perspektyvos apibrėžiamą to meto tipiską amerikietišką dailę, konstatavo, kad „Arbitblatas daug rūpesčio įdėdamas pažindina mūsų visuomenę su įvairių šalių meno plastikos darbais, bet šį sykį jam mažiausia nepasisekė dailėje parodyti Amerikos“²⁸⁶. Kopmano kūrybą buvo lyginta su Honoré Daumier, Oskaro Kokoschkos, Georges'o Rouault darbais, Blumergaitės – su Šagalo²⁸⁷. Griežtas šių dviejų autorių parodos turiniui buvo mėnesinio kultūros žurnalo „Vairas“ apžvalgininkas Veisbartas. „Dirbtinis naivumas“ tapo recenzijos leitmotyvu. Monochrominių Kopmano piešinių linijos autoriui paliko „netašytų kuolų išpūdį“²⁸⁸, pasigedusiam elegancijos, originalumo ir išbaigtumo Veisbartui Kopmano kūryba pasirodė kaip „neišplėtotos vaizduotės nerangūs mėginimai“²⁸⁹. Nepriimtina buvo ir F. Blumbergaitės-Kopman kūryba, persunkta „atkakliu palinkimu į pabrėžtą primityvumą“. Kritikas reziūavo, kad „tapytojų pora susijungė radikaliai protestui prieš visa tai, kas meno sferose paprastai traktuojama kaip meniškos kūrybos būtina sąlyga“, taip pat, kad „primityvus menas negali būti atsiektas kaipo stiliaus linkmė“. Paskutiniu teiginiu straipsnio autorius parodo savo santykį su *primityvizmu* kaip stiliumi, kuris naudotas Paulio Gauguino, G. Rouault, Henri Rousseau kūryboje. Kopmano ir Blumbergaitės paroda iš anksto buvo pasmerkta pakliūti į Veisbarto nemalonę.

Į 1933-uosius Meno galerija įžengė (1932 m. gruodžio 31 d.) su latvių dailininko, karikatūristo ir scenografo Michailo Io (tikrasis vardas Meyer Joffe, 1895–1960) paroda. Bene garsiausio to meto latvių žydo dailininko vardas lietuvių auditorijai buvo gana neblogai pažįstamas iš karikatūrų ir šaržų periodinėje spaudoje. Parodoje eksponuoti 65 kūriniai, kurių didžioji dalis – teatro scenografijos eskizai, keletas peizažų ir grafikos darbų. Paroda buvo gausiai lankoma, žiūrovai įsigijo kelis dailininko darbus²⁹⁰. Ypač palankiai parodą sutiko kritikai ir parodų recenzentai²⁹¹. Paskutinėje grupinėje Meno galerijos parodoje, atidarytoje sausio 29 d., buvo eksponuojami tik žydų dailininkų darbai. Be jau rudenį rodytų Arbitblato, M. Bando, Bekerio, M. Ceslerio, J. Kazlauskio, I. Kulvianskio, H. Markaus, J. Štreichmano, kelis darbus po savo ką tik pasibaigusios parodos paliko M. Jo. Iš naujų ir dar nematytų autorių į parodą buvo pakviesta Liuba Kenskytė-Šaltuperienė iš Kauno, Zelmanas Utkes (1892–1944) iš Paryžiaus, Hoppas iš Klaipėdos

²⁸⁶ Ten pat.

²⁸⁷ B. M., Parodos, *Židinys*, 1933, Nr. 1, p. 70.

²⁸⁸ Veisbartas J., Dvi meno parodos Kauno meno galerijoje. Dirbtinis naivumas, *Vairas*, 1933, Nr. 3, p. 351.

²⁸⁹ Ten pat, p. 352.

²⁹⁰ M. Jo paroda turi pasisėkimą, *Dienos naujienos*, 1933 01 13, Nr. 10, p. 3.

²⁹¹ B. M., Parodos, *Židinys*, 1933, Nr. 1, p. 70; Veisbartas J., Dvi meno parodos Kauno meno galerijoje. Meniški bandymai iš žurnalistikos šaltinių, *Vairas*, 1933, Nr. 3, p. 351; Vegn Michail Yo's kinstleršaft, *Di jidiše štime*, 1932 12 12, Nr. 285, p. 4; Kimo M., Mikhail Io, *Di jidiše štime*, 1932 12 30, Nr. 300, p. 3; p. 10.

ir Ericas Goldbergas. Visą vasarį veikusi tapybos, grafikos ir skulptūros paroda lietuviškoje spaudoje praėjo beveik nepastebėta²⁹². Tie patys dalyviai, besikartojantys siužetai jau nebedomino išrankios publikos.

Vasario 26 d. galerija pakvietė į vienos populiariausių Kauno fotostudijos „Zinaida“ savininkės fotografijų parodą²⁹³. 1931 m. įkurtos ateljė, vadovaujamos fotografės Zinaidos Bliumentalienės, „portretavimo stilius išsiskyrė ne tik iki smulkmenų išstobulinta technika, bet ji nebijojo ir drąsesnių eksperimentų, kurie suteikdavo studijai modernumo atspalvį“²⁹⁴. Kauno aukštuomenės sluoksniuose populiarios fotografės parodoje dominavo žymių asmenų – dailininkų, aktorių, literatų – portretai (Albino Herbačiausko, M. Bulakos, Arbitblato, J. Vaičkaus, I. Šlapelio it kt.). Didelio populiarumo sulaukusi paroda buvo pratęsta.

Meno galerijos parodų sezoną vainikavo 1933 m. kovo 19 d.²⁹⁵ atidaryta personalinė Arbitblato kūrybos paroda (literatūroje įsivėlusi klaida, kad tai buvo bendra Arbitblato ir V. Vizgirdos paroda²⁹⁶). Retrospektyvinėje parodoje rodyti įvairių dailininko kūrybos etapų darbai, recenzentams rodantys, kad „Arbitblatas kinta, evoliucionuoja. Jo tapyboj ima ryškėti kontūrai, koncentruojasi formos, įsigali šviesesnės spalvos, linijų apvalumas, grakštumas, minties aiškumas“²⁹⁷. Įvairialypės parodos turinį sudarė 60 kūrinių, daugiausia portretų, keletas peizažų ir naturmortų. Veisbartas išskiria „liaudies tipus ir aktus“²⁹⁸. 1933 m. gegužės 1 d. Arbitblatui išvykus atgal į Paryžių, galerija buvo uždaryta. Nors žinutėse spaudoje ir žadėta²⁹⁹, kad pertrauka daroma iki rudens, jos veikla atnaujinta nebuvo. Iki Antrojo pasaulinio karo Arbitblatas Lietuvoje rengiamose parodose nedalyvavo (pirmą kartą apsilankė tik 1976 m.). Susikoncentravęs į savo asmeninę karjerą, tais pačiais 1933-iaisiais *Galerie Van Leer* surengė pirmą asmeninę parodą Paryžiuje. Laikraščių puslapiuose kartkartėmis buvo spausdinamos žinutės apie jo tarptautinę karjerą, parodas ir pasisėkimą.

²⁹² Sachockis P., Meno galeriją aplankius, *Lietuvos žinios*, 1933 02 14, Nr. 37, p. 6.

²⁹³ Kronika, 7 meno dienos, 1933 02 24, Nr. 92, p. 14.

²⁹⁴ Kaminskas Mindaugas, Kauno komercinė fotografija. 1918–1940, *Iš Panevėžio praeities: fotografijos kontekstas ir paveldas*: Konferencijos pranešimai, sud. Z. Pikelytė, Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2006, p. 64.

²⁹⁵ Apžvalginė dail. Arbitblato darbų paroda, *Lietuvos žinios*, 1933 03 17, Nr. 62, p. 5.

²⁹⁶ Jankevičiūtė Giedrė, Žydų dailininkai tarpukario Lietuvos meninėje kultūroje, *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*, sud. J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 95; *Lietuvos dailininkų žodynas*, T. 3: 1918–1944, sud. L. Šatavičiūtė-Natalevičienė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013, p. 52, 433.

²⁹⁷ P-mė, Meno darbų parodose, *Lietuvos žinios*, 1933 03 20, Nr. 64, p. 6.

²⁹⁸ Veisbartas J., Meno vienašališkumas, *Vairas*, 1933, Nr. 5, p. 78.

²⁹⁹ „Meno galerija“ iki rudens uždaryta, *7 meno dienos*, 1933 05 10, Nr. 95, p. 18.

Per devynis veiklos mėnesius Meno galerijos lankytojai turėjo galimybę iš arčiau pažinti įvairių šalių menininkus, susipažinti su skirtingomis meno formomis ir stiliais. Nuolatos vykstančios parodos įnešė dinamikos į laikinosios sostinės gyvenimą, skatino pasitempti kitų parodų organizatorius. *Lietuvos aidas* skelbė, kad per veikimo laikotarpį galeriją aplankė 6000 žmonių ir buvo parduota 12 kūrinių³⁰⁰. Arbitblato apsisprendimas rodyti skirtingo turinio parodas apeliavo į labai įvairų žiūrovą, deja, moderniam menui puoselėti skirtoje erdvėje didžiausio pasisekimo sulaukė japoniškos graviūros ir „Zinaidos“ fotosalono žymių asmenų nuotraukos. Įtakos tolimesniam Lietuvos meninio gyvenimo vystymuisi trumpai blykstelėjusi galerija nepadarė. Didžioji dalis pristatytų autorių nebuvo nauji ar nė kiek negirdėti ir ne visai pateiktai kūrybai galima buvo taikyti „modernumo“ apibūdinimą. Be žydų dailininkų, parodose buvo vos keli latviai, lietuviai. Gal didžiulėje parodų ir renginių pasiūloje Arbitblato Meno galerija neatlaikė konkurencijos, o gal išseko užsidegimas vykdyti daug laiko, pastangų ir pinigų reikalaujančią veiklą. Tiek Arbitblato, tiek *Ars* ar *Nepriklausomųjų* veikla apeliavo į modernumą ir jo sklaidą. Tokiam nedideliame miestui, kaip Kaunas, aprėpti visą šią įvairovę buvo iššūkis. Publika sudėtingai pratinosi prie naujovių, tad gana greitai neliko ir kitų modernųjų meną puoselėjančių įstaigų (1935 m. savo veiklos nebevykdė nei *Ars*, nei *Nepriklausomųjų* dailininkų draugija).

2.3. Lazario Kagano karikatūros ir šaržai

1918 m. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, ypatingas vaidmuo atiteko tuometinei spaudai, darančiai didelę įtaką visuomenės švietimui, sąmonėjimui. 1918–1940 m. Lietuvoje buvo leidžiamas įspūdingas skaičius laikraščių ir žurnalų – suskaičiuojama beveik 2000 skirtingų pavadinimų spaudinių. Nedidelė leidinių dalis buvo spausdinama ilgiau nei kelerius metus. Didžiausio tiražo dienraščius leido politinės partijos, savo leidinius turėjo ir įvairios draugijos, organizacijos, bendrijos. Taip pat leisti teminiai dienraščiai, savaitraščiai, žurnalai, skirti tam tikrai skaitytojų grupei: kultūriniai, moterų, jaunimo ir t. t. Siauriausia specializuotų periodinių leidinių grupė – profesinė. Savo laikraščius ir žurnalus spausdino mokytojai, medikai, karininkai, teisininkai, verslo ir pramonės darbuotojai ir kt. Tarpukario Lietuvoje gyvenantys rusai, lenkai, žydai taip pat leido savo periodinius spaudinius tiek gimtąja, tiek valstybine kalba. Tarpukario spaudos centru buvo Kaunas. Lietuvos provincija stengėsi neatsilikti – beveik visi regionai ir

³⁰⁰ Meno galerija vasaros metu uždarama, *Lietuvos aidas*, 1933 04 25, Nr. 91, p. 5.

didesni miestai turėjo savo vietinę periodinę spaudą, o kai kurie ir ne po vieną. Norint pritraukti didesnę auditoriją, spaudiniai buvo iliustruojami nuotraukomis, fotomontažais, karikatūromis ir šaržais. Karikatūros ir šaržai buvo itin populiarūs tarpukario Lietuvos kultūroje. Taip pat šis žanras buvo populiarus ir tarp dailininkų kaip vienas iš nedaugelio darbų, atnešančių ir žinomumą ir neblogas pajamas. Karikatūros lietuviškoje spaudoje pirmiausia sietinos su satyriniais, humoristiniais laikraščiais. Pirmas tokio pobūdžio leidinys buvo *Tetutė*, leistas 1891–1893 m. Tilžėje ir Bitėnuose. Laikraščio *Tetutė* puslapiai buvo iliustruojami grafikos darbais, parenkant juos pagal teksto turinį. Pieštos karikatūros periodinėje spaudoje publikuotos satyriniuose, humoristiniuose laikraščiuose, leidžiamuose lietuvių išeivijos atstovų. Tokie leidiniai buvo leidžiami Jungtinėse Amerikos Valstijose (*Dilgėlės* 1906–1916, 1917–1921; *Pipiras* 1908–1910; *Dagis* 1909–1912; *Tarka* 1911–1918; *Dievo rykštė* 1913; *Šakė* 1913–1923; 1926–1928 ir kt.), Didžiojoje Britanijoje (*Rimbais* 1916), Rusijoje (*Varna* 1917), Latvijoje (*Juokdarys* 1906–1907). Pirmas Lietuvoje karikatūromis iliustruotas laikraštis lietuvių kalba buvo Kaune išleistas *Garnys* (1910–1914; 1924–1929), o pirmas nepriklausomoje Lietuvoje – *Ragutis* (1921, Kaunas), jį iliustravo Petras Kalpokas, Kazys Šimonis, Petras Rimša. Daug vėliau naudoti karikatūras pradėjo ir didieji dienraščiai, tokie kaip *Lietuvos aidas* ir *Lietuvos žinios*. Trečiąjį dešimtmetį galima laikyti lietuviškos karikatūros suklestėjimo laikotarpiu.

Su pirmosiomis lietuviškomis karikatūromis sietinas 1922 m. išleistas Adomo Varno profesionaliai atliktų, *art nouveau* stilistikai artimų, 32 rafinuotų politinių šaržų rinkinys *Ant politikos laktų* ir Jaroslavo Rimkaus-Šiliečio mėgėjiškas karikatūrų albumas *Vokiečių okupacija Lietuvoje 1915–1919 m.*. Nemaža dalis tarpukario dailininkų, siekdami uždarbio ir, be abejonės, žinomumo, piešė šaržus ir karikatūras periodiniams leidiniams. Tarpukariu karikatūras piešė Adomas Varnas, Petras Kalpokas, Rimtas Kalpokas, Borisas Jermolajevs, Jonas Martinaitis, Jonas Burba, Telesforas Kulakauskas, Stepas Žukas, Juozas Olinardas Penčyla, Barbora Didžiokienė, Domicelė Tarabildienė, Halina Naruševičiūtė-Žmuidzinienė ir kt. Didžioji dauguma dailininkų karikatūras piešė dėl finansinių priežasčių ir tik maža dalis į tai žvelgė kaip į pagrindinę veiklos sritį. Karikatūrų parodos dėl savo pramoginio pobūdžio buvo labai populiarios ir rengiamos ne tik Kaune, bet ir periferijoje. Personalines karikatūrų ir šaržų parodas surengė B. Didžiokienė (1932), J. O. Penčyla (1932), L. Kaganas (1932, 1933), M. Ginsburgas (1933), kiti dailininkai nevengdavo pateikti savo karikatūrų ir šaržų į kolektyvines parodas. Kaune buvo surengtos ir užsienio karikatūristų parodos: 1931 m. įvyko latvio karikatūristo, plakatų ir reklamos autoriaus Sergejs

Civinskis-Civis (1895–1941), 1932 m. – esto karikatūristo, filmų ir animacinių filmų dailininko Elmar Jaanimägi (1907–1937).

Tarpukario spaudoje reiškėsi ir žydų kilmės dailininkai: karikatūristas Maksas Leiba Ginsburgas, Lazaris Kaganas, kelias karikatūras sukūręs Arbitblatas ir Bekeris, kurio karikatūros 1940–1941 m. spausdinamos kairiųjų pažiūrų humoristiniame žurnale *Šluota*. Ginsburgas, vienas žymiausių ir geriausiai vertinamų 3-iojo dešimtmečio karikatūristų, savo kūrinius spausdino laikraščiuose *Bangos*, *Dienos*, *Dienos naujienos*, *Folksblat*, *Sekmadienis*, *Trimitas*, *Vapsva* ir daugybėje kitų leidinių. Taip pat jis kūrė plakatus, estampus, iliustravo knygas, trumpai pasirodė ir kaip teatro scenografijos ir kostiumų dailininkas. Ginsburgo karikatūros buvo eksponuojamos 1929 m. Lietuvos, 1930–1931 m. Lietuvos ir Latvijos žydų dailininkų parodose Kaune, 1932 m. – Lietuvos ir Latvijos žydų dailininkų parodoje Rygoje. 1933 m. surengta personalinė Ginsburgo paroda Nepriklausomųjų dailininkų draugijos salone Kaune išgarsėjo neeiliniu skandalu – dvi joje eksponuotos karikatūros (*Fašizmas* ir *Kova su drakonu*) buvo pašalintos dėl įžeidžiamo turinio. Ginsburgo karikatūros aštriai kritikuodavo valdžią, iliustruodavo politinius Lietuvos ir pasaulio įvykius. Kaip teigia jo kūrybą plačiau nagrinėjusi Vilma Gradinskaitė, „Ginsburgo karikatūroms būdinga vokiškojo ekspresionizmo, kartais su kubizmo užuominomis, vaizdavimo maniera, kontrastingas šviesos ir šešėlio žaismas, išraiškinga, tačiau tvirta, net kiek kietoka linija. Dailininkas mažai žaidžia štrichu, daugiau dėmesio skiria šviesių ir tamsių dėmių santykiui. Karikatūros – puikiai sukomponuotos. Pasakojamos istorijos pagrindinė mintis dažnai atskleidžiama pasitelkus kontrasto principą...“³⁰¹

Kitą asimiliacijos kelią pasirinko nepriklausomos Lietuvos karikatūrų ir šaržų dailininkas Kaganas, kuris, kaip ir Levinsonas-Benari, buvo transnacionalinio lygio veikėjas, ką liudija ir apsisprendimas įsilieti į tautiškumo ribų nesaistomą modernią visuomenę. Jo karikatūros nebuvo tokios drąsios ir aštrios, kaip Ginsburgo, savo populiarumo jis pasiekė kurdamas šaržus. Tyrinėjant L. Kagano biografiją ir kūrybą, daugiausia informacijos aptikta 1929–1937 m. lietuvių ir latvių periodinėje spaudoje, kito pobūdžio to meto leidiniuose (kataloguose), archyvuose (Kauno regiono valstybės archyve, Lietuvos centriniam valstybės archyve, Literatūros ir meno archyve). Literatūroje šis dailininkas nušviestas menkai. Kaganas minimas leidinyje *XX a. Lietuvių dailės istorija*³⁰². 1983 m. išleistoje monografijoje satyrinės grafikos istorijoje pagrindinis dėmesys

³⁰¹Gradinskaitė Vilma, Novatoriška Makso Ginsburgo karikatūra tarpukario Lietuvoje, *Rytai–vakarai: komparatyvistinės studijos*, XII, Vilnius, 2012, p. 511.

³⁰²*XX a. lietuvių dailės istorija*, T. 2, ats. red. I. Korsakaitė, Vilnius: Vaga, 1983.

skiriamas žurnalui *Šluota* ir „buržuazinės valdžios“ ydas pašiepiančioms karikatūroms ir jų autoriams. Kaganas pristatomas kaip karikatūristas ir šaržų autorius, jo paroda vertinama kaip „mažiau reikšminga“ nei M. Ginsburgo. Kaganas įvardijamas kaip vienas autorių, dalyvavusių 1933 m. tarptautinėje karikatūrų parodoje Stokholme. Irina Nikitina leidinyje, skirtame tarpukario Lietuvos žydų dailininkų personalijoms³⁰³, pirmoji pristatė šiek tiek išsamesnę Kagano biografiją. Apie Kaganą užsimenama kitiems tarpukario karikatūristams skirtuose tekstuose³⁰⁴. Daugiausia informacijos apie šį dailininką galima surasti „Lietuvos dailininkų žodyno“ trečiajame tome³⁰⁵.

Kagano kūrybinio palikimo analizė susideda iš jo darbų spaudoje ir parodų veiklos aptarimo. Atliekant disertacijos tyrimą, rasta naujų L. Kagano biografijos detalių (gimimo vieta, šeima), aptariant kūrybinį palikimą, pateikiama naujų faktų apie jo parodas ir publikacijas spaudoje, taip pat pirmą kartą pristatomas Danijoje išleistas 100 žymių skandinavų šaržų albumas³⁰⁶.

Lazaris Kaganas³⁰⁷ gimė 1910 m. gegužės 4 d. Sedoje, Mažeikių rajone, vaistininko Heinricho (g. 1876) ir Rivkos (g. 1881) Kaganų šeimoje³⁰⁸. L. Kaganas turėjo vyresnį brolį Evsiejų (g. 1908) ir jaunesnę seserį Oną (Anną) (g. 1912). Lazariui Kaganui buvo suteiktas senelio iš motinos pusės vardas. L. Kagano motina buvo kilusi iš Liepojos, o tėvas iš Sedos. Kaip ir didelė dalis Lietuvos žydų, Kaganų šeima, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, turėjo trauktis į Rusijos gilumą. Kaganai buvo apsistoję Sankt Peterburge³⁰⁹. Į Lietuvą šeima sugrįžo 1921 m.³¹⁰, o 1927 m. gyveno Kaune³¹¹. Galima teigti, kad Heinrichas ir Rivka Kaganai buvo pasiturintys ir tais laikais modernūs tėvai, nevaržantys savo vaikų kūrybinio potencialo ir leidžiantys puoselėti meninius įgūdžius: Lazaris tapo dailininku, o jo brolis Evsiejus buvo muzikantas ir daug metų griežė smuiku septintojo pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butgeidžio pulko orkestre³¹².

³⁰³ *Kauno dailininkų žydų kūryba ir likimas. Art and fate of Jewish painters from Kaunas*, sud. I. Nikitina, Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2007.

³⁰⁴ Apie Joną Martinaitį: Dobrovolskaitė Irena, Šeduvos krašto sūnus, *Radviliškio kraštas*, 2008, Nr. 1 (8), p. 22; apie Maksą Ginsburgą: Gradinskaitė Vilma, Novatoriška Makso Ginsburgo karikatūra tarpukario Lietuvoje, *Rytai–vakarai: komparatyvistinės studijos*, XII, Vilnius, 2012, p. 511; apie Juozą Olinardą Penčylą: Šniukas Domas, *Juozas Olinardas Penčyla: šaržų karalius*, Vilnius: Margi raštai, 2004.

³⁰⁵ *Lietuvos dailininkų žodynas*, T. 3: 1918–1944, sud. L. Šatavičiūtė-Natalevičienė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013.

³⁰⁶ *100 skandinav. Tegnet af L. Kaganas*, København: Steen Hasselbalchs forlag, [1939].

³⁰⁷ Įvairiuose leidiniuose randamos vardo variacijos: Lazeris, Leizeris, Leo, Leonas.

³⁰⁸ KRVA, f. 66, ap. 1, b. 930.

³⁰⁹ LCVA, f. 402, ap. 10, b. 30.

³¹⁰ Ten pat.

³¹¹ KRVA, f. 66, ap. 1, b. 930.

³¹² LCVA, f. 930, ap. 8, b. 741, l. 283.

Būsimasis karikatūristas 1928 m. buvo pradėjęs studijas Kauno meno mokykloje, bet joje neužsibuvo ir 1929 m. mokslų nebetęsė³¹³. Daugiau žinių apie bandymus tobulintis specializuotoje dailės mokykloje nėra išlikę. Apie 1929–1930 m. Kaganas tarnavo Lietuvos kariuomenėje, bet gana greitai dėl sveikatos buvo perkeltas į rezervą³¹⁴. Tuo pačiu laikotarpiu prasideda ir Kagano karikatūristo karjera periodikoje.

Bulvarinį savaitraštį *Sekmadienis* galima laikyti Kagano debiutu spaudoje. 1929 m. spaudoje pasirodė pirmosios Kagano karikatūros. Daugiausia buvo su sporto pasauliu susijusių asmenų šaržų ir karikatūrų³¹⁵. Publikuotos kelios bendro pobūdžio tų dienų aktualijų karikatūros³¹⁶ ir serija piešinių iš teismo salės³¹⁷. Laikraščio *Sekmadienis* kalėdiniame numeryje pasirodė grupinė Lietuvos politikos, visuomenės ir kultūros veikėjų karikatūra – šaržas „Liaudies Kalėdų pramogos“³¹⁸, kurioje iliustruoti savaitraščio redakcijos linkėjimai žymiesiems asmenims. Karikatūra atlikta dviejų autorių – L. Kagano ir nežinomo dailininko, pasirašiusio „Jur. irins“ slapyvardžiu. 1929 m. Kagano karikatūros gana mėgėjiškos, atliktos dar neįgudusia ranka, pasižymi monotoniška, neišraiškinga linija. Šaržai ir asmenų portretai schematiški, tik truputį panašūs į portretuojamuosius.

Apie 1930–1932 m. Kaganas gyveno Latvijoje, kur daug dirbo ir kūrė sporto atstovų šaržus³¹⁹. Tuo metu lietuviškoje spaudoje jo karikatūrų beveik nebuvo. Lūžis Kagano karjeroje įvyko 1931 m. rugsėjo mėnesį, kai jis Latvijos olimpinio komiteto narių šaržų konkurse Rygoje laimėjo pirmąją premiją, aplenkdamas antrą vietą užėmusį žymų latvių karikatūristą S. Civinską-Civį. Su šiuo dailininku Kaganas darbavosi savaitraštyje *Sekmadienis* ir karjeros pradžioje su juo buvo nuolatos lyginamas, ypač po S. Civinsko-Civio parodos Kaune 1931 m. Sėkmė karikatūrų konkurse lėmė Kagano, kaip šaržisto, karjeros dinamiką. Nuo 1931 m. Kagano kūrinius pradėjo spausdinti vis daugiau lietuviškų ir Lietuvoje leidžiamų periodinių leidinių: *7 meno dienos*, *ABC*, *Akademikas*, *Di jidiše štime*, *Diena*, *Dienos naujienos*, *Lietuvos aidas*, *Kuntaplis*, *Meno dienos*, *Mūsų sportas*, *Naujas žodis*, *Sekmadienis*, *Studentų balsas*, *Vapsva* ir kt. Nuo 1931 m. antrosios

³¹³ Ramonienė Dalia, *Kauno meno mokyklos mokinių sąvadas*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006.

³¹⁴ LVCA, F. 402, ap. 7, b. 1385.

³¹⁵ „Kas kam gali pavydėti. Mūsų futbolistai ir cirko jūrų liūtai“ (*Sekmadienis*, 1929, Nr. 33, p. 4); „Sportininko Galinio šaržas“ (1929, Nr. 38, p. 4); „Futbolininko Lingio šaržas“ (1929, Nr. 39, p. 4); „Futbolo vartininko Ambrazo šaržas“ (1929, Nr. 41, p. 4); „Futbolisto Čeriko šaržas“ (1929, Nr. 42, p. 6); „LFLS forvardo Stasiukonio šaržas“ (1929, Nr. 43, p. 6).

³¹⁶ „Stropūs stebėtojai“ (*Sekmadienis*, 1929, Nr. 33, p. 5); „Intensyviausias sportas“ (1929, Nr. 38, p. 1).

³¹⁷ („Lašinių“ byla atvaizduos“ (*Sekmadienis*, 1929, Nr. 42, p. 1); „Lašinių byla atvaizduos: Teisėjai, ekspertai, kaltinamieji ir gynėjai“ (1929, Nr. 43, p. 1).

³¹⁸ *Sekmadienis*, 1929, Nr. 51, p. 2.

³¹⁹ Kaganas paėmė pirmą prizą, *Lietuvos aidas*, 1931 09 30, Nr. 220(1298), p. 6.

pusės Kagano karikatūros buvo dažnos ir latviškoje spaudoje: *Dienas Lapa*, *Atpūta*, *Latvijas Kareivis*, *Pēdējā Brīdī*, *Сегодня* ir kt. Po 1934 m. Kagano parodos Estijoje jo karikatūros buvo spausdinamos ir estiškoje spaudoje. Aktyviu parodų laikotarpiu 1932–1934 m. Kaganas spausdino savo darbus periodikoje, siūsdavo provincijoje darytus šaržus. Iki sėkmės šaržų konkurse Kaganas piešdavo daugiau karikatūrų, pašiepdamas politines, socialines ir buitines realijas, jas spausdino laikraščiai *Sekmadienis*³²⁰, *Dienos naujienos*³²¹, *Vapsva*³²², *7 meno dienos*³²³ (il. 61). Nuo 1933 m. Kagano karikatūrų spaudoje nėra – publikuojami tik šaržai, siunčiami iš Lietuvos provincijos miestų, kuriuose jis rengdavo savo parodas.

Pradėjęs kaip spaudos karikatūristas Kaganas, paskatintas sėkmės Latvijos olimpinio komiteto šaržų konkurse, susikoncentravo į šaržus. Lietuvoje nuolatinio apmokamo, ne pedagoginio, darbo pasiūla profesionaliems dailininkams nebuvo didelė ir daugiausia telkėsi teatro ir spaudos srityse. Pamatęs dar neišnaudotą potencialą šaržų piešimo srityje, Kaganas nusprendė specializuotis šiame žanre ir pasižiūrėjo į jį kaip į verslą – dvejus metus (1932–1933) važinėjo po Lietuvą eksponuodamas šaržus, kūrė iškilesnių vietos gyventojų portretus, kuriuos eksponuodavo kartu su žymiausių valstybės veikėjų šaržais. Kaganas piešdavo ir užsukusius į parodą lankytojus. Žmonės dailininko kūrinius galėdavo įsigyti, norinčiųjų buvo daug. Šaržai ir karikatūros visuomet buvo populiariūs dėl pramoginio pobūdžio. Karikatūrų ir šaržų nuolat buvo galima pamatyti periodinių leidinių puslapiuose, o spauda buvo svarbiausias tarpukario informacijos šaltinis. Ne mažiau reikšminga šaržų populiarumui buvo galimybė išvysti puikiai žinomus asmenis kitu amplua, valdžios atstovų šaržai sulaukdavo didžiausios reakcijos. Žurnalas *Vapsva* savireklamos tikslais skelbė, kad „„Vapsva“ duoda puikiausias karikatūras, kurių prasmę ir beraštis suprasti gali“³²⁴. Kaganas kūrė draugiškus šaržus – be intencijos pasityčioti. Techniškai puikiai atlikti šaržai turėjo visus šiam žanrui būdingus elementus: portreto simplifikaciją, utiruotus būdingiausius

³²⁰ „Skubos“ keliu“ (*Sekmadienis*, 1931, Nr. 18, p. 1); „Vargšų laidotuvės“ (1931, Nr. 25, p. 1); „Savivaldybės opera“ (1931, Nr. 26, p. 1); „Išperėjo“ (1931, Nr. 27, p. 1); „Paskutinis susirėmimas“ (1931, Nr. 41, p. 1); „Pasibaigė darbas – valio atostogos“ (1932, Nr. 24, p. 1); „Važiuojam“ (1932, Nr. 25, p. 7); „Principų moteris“ (1932, Nr. 46, p. 1).

³²¹ „Elektriškas cirkas Kaune“ (*Dienos naujienos*, 1931, Nr. 20, p. 1); „Prancūzų svečiai Kaune“ (1931, Nr. 44, p. 1); „Vaizdas iš vakar pasibaigusios savivaldybių rinkimų lenktynių tarybos narių vietoms laimėti“ (1931, Nr. 60, p. 1); „Negrai Kaune“ (1931, Nr. 62, p. 1).

³²² „Svaros savaitės atgarsiai“ (*Vapsva*, 1931, Nr. 5, p. 13); „Darnus trio“ (1931, Nr. 11, p. 2); „Tuščios pastangos“ (*Vapsva*, 1932, Nr. 1, p. 1); „Melžimo konkursai“ (1932, Nr. 1, p. 7); „Pasklido gandai“ (1932, Nr. 1, p. 11).

³²³ „M. Lipčius teatro chirurgo rolėje“, *7 meno dienos*, 1932, Nr. 82, p. 14.

³²⁴ *Vapsva* visi 1932 m. numeriai.

šaržuojamojo veido bruožus, deformuojant portretą išlaikytą panašumą, keliomis eskiziškomis linijomis formuojamą siluetą³²⁵.

Pirmoji Kaganas personalinė paroda atidaryta per kurortinį sezoną 1932 m. liepos 28 d. Palangos mokyklos salėje. Paroda buvo gana aktyviai reklamuojama, o autorius apibūdinamas kaip jaunas 22 metų savamokslis, tarptautiniuose konkursuose laimintis talentingas karikatūristas³²⁶. Didele parodos sėkmės dalimi tapo jos atidaryme dalyvavęs operos solistas Kipras Petrauskas (il. 62). Remiantis Palangos parodai išleistu katalogu, galima išskirti pagrindines šaržuojamų asmenų grupes: ministrai, žurnalistai, universiteto profesūra, rašytojai, Valstybės teatro aktoriai, teisininkai, karininkai, įvairaus rango valdininkai, dailininkai³²⁷. Paroda sulaukė didelio pasisekimo, kaip teigia dienraščio *Lietuvos aidas* „pajūrio korespondentas“, parodą per kelias dienas aplankė apie 300 žmonių ir „visi iš jos išėjo skaniai pasijuokę, pakiliai nusiteikę“³²⁸. 1932–1933 m. Kaganas surengė asmeninių šaržų parodų turą po Lietuvą. 1932 m. parodos surengtos: liepą – Palangoje, rugpjūtį – Šiauliuose, rugsėjį – Panevėžyje, lapkritį – Kaune. 1933 m. – Plungėje, Mažeikiuose, Ukmergėje, balandį ir gegužę – Telšiuose³²⁹, gruodį – Biržuose³³⁰. Reikia pažymėti, kad Kaganas nebuvo pirmasis, pradėjęs šaržų parodas vežioti po Lietuvos miestus, – 1932 m. vasario mėnesį Alytuje įvyko J. O. Penčylos šaržų ir karikatūrų paroda, vėliau ji nusikėlė į Marijampolę ir Vilkaviškį. Šių dviejų karikatūristų keliai niekad nesusikirto: Penčyla parodas eksponavo Suvalkijoje, o Kaganas buvo apėmęs Vakarų ir Šiaurės Lietuvą. Parodos periferijoje visada vykdavo panašiu principu – savaitę ar daugiau prieš parodą į miestą atvykęs dailininkas piešdavo vietinių politikų, visuomenininkų ir kitų rajono žinomų žmonių šaržus. Nauji piešiniai eksponuoti kartu su pagrindinių valstybės veikėjų šaržais. Tokiu būdu buvo pritraukiami vietiniai lankytojai, o tokios karikatūrų ir šaržų parodos buvo gausiai ir noriai lankomos. Puikiai šių parodų sukeltą ažiotažą iliustruoja laikraštyje *Mūsų Balsas* išspausdintas pseudonimu *Pelėda* prisidengusio autoriaus feljetonas, skirtas parodai Telšiuose „Mes – karikatūroje“: „Tik Jums mūsų mieste pasirodžius, jau mačiau pas modininkę – skribėlių dirbtuvėje cielą turgų ponių – voaletes (čydrus) pirkto, kad nuo Tamstos žvilgsnio ir veidmainingo pieštuko veidelius prisidengti.

³²⁵ Gombrich Ernst; Kris Ernst, *The Principles of Caricature*, *British Journal of Medical Psychology*, Vol. 17, 1938, p. 319–42. [<http://gombrich.co.uk/papers-and-articles>].

³²⁶ Dėl L. Kaganas šaržų ir karikatūrų parodos Palangoje, *Lietuvos Aidas*, 1932 07 27, Nr. 168, p. 6.

³²⁷ *Karikatūristo L. Kaganas šaržų ir karikatūrų paroda Palangoje*, katalogas, [Palanga]: 1932.

³²⁸ Parodos ir lenktynės, *Lietuvos aidas*, 1932 08 05, Nr. 176 (1551), p. 5.

³²⁹ Karikatūristas L. Kaganas Telšiuose, *Mūsų balsas*, 1933 04 23, Nr. 16, p. 2; *Mūsų balsas*, 1933 04 30 p. 2.

³³⁰ Kor., Šaržų paroda, *Biržų žinios*, 1933 12 10, p. 2.

Apgailestauk tokiam amatui talentą turįs!“³³¹ Ne visuomet mažesnių, nuo sostinės nutolusių, miestelių gyventojai drąsiai leisdavosi šaržuojami. Kartais Kaganui tekdavo nusileisti publikos pageidavimams ir piešti nuosaikesnius portretus. Pats karikatūristas apie tokią situaciją Telšiuose teigė: „jei būčiau šaržavęs taip, kaip kauniečius, būtų reikėję bėgti iš Telšių.“³³² Siekdamas didesnio žmonių sambūrio, Kaganas pasinaudodavo didesniais renginiais, pavyzdžiui, 1932 m. rugpjūtį Šiauliuose ir rugsėjį Panevėžyje – tuo metu miestuose šurmuliavo Žemės ūkio parodos. Per parodas Kaganas šaržuodavo tuos norinčiuosius, kurie galėdavo savo portretus įsigyti. Lankydami Žemės ūkio parodas, į karikatūrų parodas užsukdavo ir aukšto rango pareigūnai, pavyzdžiui, Šiauliuose parodą aplankė ir užsienio reikalų ministras Dovas Zaunius, o per parodos atidarymą kalbėjęs diplomatas, įgaliotasis ministras Didžiojoje Britanijoje Vaclovas Sidzikauskas pasidžiaugė, kad „atsirado tokių gabių žmonių, kurie garsina Lietuvos vardą ir svetur“³³³. Panevėžyje parodą turėjo atidaryti miesto burmistras T. Chadakauskas³³⁴. Mažesnių miestelių publikai Kagano kūryba palikdavo didelį įspūdį, Biržuose pasakota, kad „Kai kurie šaržai tikrai meniškai buvo padaryti, žiūrovai negalėjo atsigerėti jų dailumu“³³⁵. Pirmoji Kagano „201 šaržo“ paroda atidaryta 1932 m. gruodžio 4 d. Kaune Nepriklausomųjų dailininkų draugijos meno salone. Ekspozicija sulaukė didelio visuomenės dėmesio. Parodoje eksponuoti žymiausių Lietuvos politikos, kultūros ir visuomenės veikėjų šaržai (il. 63–65). Kritikų nuomonės dėl parodos išsiskyrė. V. Bičiūnas apie parodą atsiliepė palankiai: „Aprašomaj šaržų parodoj bent 60 % visų piešinių dailiai atlikti ir turi aiškaus charakteringumo bei sąmojaus. Savo šaržuose L. Kaganas pasirodė neabejotino ir nemažo talento menininku. [...] Bendras parodos įspūdis – teigiamas, o mūsų karikatūrų meno srity – net išskirtinas.“³³⁶ O štai *Naujoji Romuva* pateikė kritiškesnę recenziją, kurioje Kagano darbai vertinami kaip aktualūs, todėl efemeriški – neturintys išliekamosios vertės³³⁷. Kritikuotas ir Kagano profesionalumas, kandžiai primenant, kad dailininkas Kauno meno mokykloje mokėsi tik metus, kas, recenzento nuomone, lėmė netikslias linijas ir formas, spalvų ir „stiliaus vieningumo“³³⁸ stoką. Recenzijoje teigiama, kad Kagano manieringumas – tai „Estų šaržisto įtaka“³³⁹ (greičiausiai kalbama apie 1932 m. Kaune surengtą E.

³³¹ Pelėda, Mes – karikatūroje, *Mūsų balsas*, 1933 04 30, p. 3.

³³² V., Laisvos pastabos, *Žemaičių prietelius*, 1933 05 14, Nr. 19, p. 8.

³³³ Žiūrovai, L. Kagano šaržų parodą aplankius, *Mūsų momentas*, 1932 08 21, Nr.33(126), p. 3.

³³⁴ Karikatūristo L. Kagano šaržų ir karikatūrų paroda Panevėžyje, *Lietuvos aidas*, 1932 09 06, Nr. 202(1577), p. 4.

³³⁵ Kor., Šaržų paroda, *Biržų žinios*, 1933 12 10, p. 2.

³³⁶ V. B., L. Kagano 201 šaržo paroda, *Židinys*, 1932, Nr. 12, p. 472.

³³⁷ A., L. Kagano šaržų paroda, *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 105, p. 21.

³³⁸ Ten pat.

³³⁹ Ten pat.

Jaanimāgi karikatūrų parodą). Reziūnuojant prieita prie išvados, kad „Kaganas permaža kreipia dėmesio į vaizduojamųjų asmenų charakteringus ir individualius bruožus, o pasitenkina vien formos iškraipymu ir panašumo sugavimu. Jo darbai todėl daugiau panašėja į atspindį kreivuose veidrodžiuose, negu į šaržus“³⁴⁰. Tačiau recenzijoje kritikuotas ne tik Kaganas, bet ir pačios karikatūros parodos, rengiamos „daugiau bizniškais sumetimais“³⁴¹. Vis dėlto toks griežtas parodos vertinimas neturėjo įtakos nei dailininko, nei parodos populiarumui – joje eksponuotus šaržus ir toliau spausdino įvairūs žurnalai ir laikraščiai (*Studentų balsas, Židinys, Lietuvos aidas, 7 meno dienos, ABC* ir kt.).

1933 m. Stokholmo Liljevalcho meno galerijoje vyko tarptautinė karikatūrų paroda, kurioje Lietuvai 11 darbų pristatė L. Kaganas, J. Martinaitis, A. Varnas ir T. Kulakauskas³⁴². Apie lietuvių pasirodymą šioje parodoje liudijimų beveik neišliko, žinoma, kad J. Martinaitis eksponavo 7 savo darbus³⁴³. Kagano dalyvavimas šioje parodoje yra didelis jo pasiekimų įvertinimas. Nors Kaganas reprezentavo Lietuvą tarptautiniuose renginiuose, kolektyvinėse Lietuvos žydų, Lietuvos ir Latvijos žydų parodose jis nedalyvavo, taip pat nedalyvavo jokiose kitose Lietuvoje rengiamose grupinėse parodose. Tiek L. Kagano, tiek M. Ginsburgo personalinės parodos vyko Nepriklausomų dailininkų draugijos salone.

1934 m. Kaganas suorganizavo savo asmenines parodas Estijoje ir Latvijoje. Apie 1934 m. pradžioje įvykusią parodą Estijoje žinoma tik iš žinučių latvių periodikoje. Paroda, vykusi Rygoje, patalpose, esančiose Zigfrido Mejerovičiaus bulvaro 4 numeriu pažymėtame name, sulaukė didelio vietinės publikos ir žiniasklaidos dėmesio. Apie parodą rašė latvių spauda, dienraščiuose *Сегодня*³⁴⁴ ir *Атпūта*³⁴⁵ buvo išspausdinti keli šaržai ir karikatūra „Lietuvių baleto artistai keliauja į futbolo varžybas Rygoje“³⁴⁶ (il. 66). Parodos atidaryme dalyvavo tuo metu Rygoje rezidavęs Lietuvos ambasadorius Juozas Urbšys su žmona Marija Mašiotaitė-Urbšiene (il. 67), ekspozicija sudomino ir kitus politikus bei žymius visuomenės veikėjus. Latvių spaudoje publikuotame Kagano parodai skirtame straipsnyje pateiktas trumpas interviu su dailininku, kuriame jis pasakoja apie savo kūrybos principus ir prioritetus: „Mane domina charakteringas

³⁴⁰ Ten pat.

³⁴¹ Ten pat.

³⁴² 11 karikatūrų iš Lietuvos tarptautinėj parodoj, kurioj viso yra 1,317 kūrinių, *Dienos naujienos*, 1933 03 09, Nr. 55(575), p. 1.

³⁴³ Dobrovolskaitė Irena, Šeduvos krašto sūnus, *Radviliškio kraštas*, 2008, Nr. 1(8), p. 22.

³⁴⁴ L. Ekiso šaržas (*Сегодня*, 1934, Nr. 67, p. 8); K. Piatso ir P. de Reitesverdo (1934, Nr. 110–111, p. 10); K. Ulmanio ir J. Tubelio (1934, Nr. 120, p. 8); V. Nemčinovos ir N. Obuchovo (1934, Nr. 319, p. 6).

³⁴⁵ Hererto Cukurso šaržas, *Атпūта*, 1934, Nr. 502, p. 28.

³⁴⁶ *Сегодня*, 1934, Nr. 205, p. 3.

veidas, – sako L. Kaganas-Kassa, – ir aš siekiu keliomis linijomis nepikto šaržavimo būdu, perduoti, galbūt primityviais metodais ir remdamasis žinomais dailei utriravimo principais, būdingiausius bruožus tų, kurie yra politikos ir meno gyvenimo akiratyje. Savo parodoje Rygoje ketinu parodyti apie 200 Lietuvos, Latvijos ir Estijos atstovų šaržų. Daugelis šių šalių užsienio diplomatų maloniai sutiko skirti savo brangų laiką pozavimui.“³⁴⁷

Pasibaigus aktyviam parodų laikotarpiui, 1934–1937 m. Kaganas ir toliau dirbo spaudoje ir piešė šaržus. 1934–1936 m. dirbo savaitraštyje *Sekmadienis*, kur daugiausia spausdinti žinomų žmonių šaržai, bet vis dažniau pateikiamos šaržų galerijos, kuriose įamžinami vienos įstaigos ar profesijos asmenys³⁴⁸ (il. 68), toliau populiarūs išliko „reportažai“ iš teismo salių³⁴⁹. Dailininkas vėl pradėjo daugiau dėmesio skirti karikatūroms. Karikatūrų temos tampa aštresnės, dažniau pristatomos Lietuvos ir pasaulio politinės aktualijos³⁵⁰. Nuo 1937 m. Kagano šaržai išnyksta iš laikraščių puslapių.

1937 m. Kaganas su žmona persikėlė gyventi į Stokholmą. Švedijoje dailininkas kūrė aktorių, sportininkų, visuomenės veikėjų šaržus. Jo karikatūras spausdino didžiausias švedų dienraštis *Svenska Dagbladet*. Lietuviškoje spaudoje teigta, kad 1938 m. vasarį „švedų karališkosios operos direktoriaus pastangomis Stokholme yra surengta L. Kagano operos artistų šaržų paroda, kurioje yra išstatyta 50 spalvotų šaržų“³⁵¹. Greičiausiai dar 1933 m. dalyvaudamas jau minėtoje karikatūrų parodoje Stokholme Kaganas praplėtė pažinčių ratą ir užmezgė ryšių su vietiniais leidėjais. Gali būti, kad dėl šių ryšių 1939 m. Danijoje Kaganui pavyko išleisti šimto garsių Skandinavijos veikėjų karikatūrų albumą³⁵². Tokie patys albumai buvo išleisti Norvegijoje

³⁴⁷ Kvik, L. Kagano-Kasso šaržų paroda, *Сегодня*, 1934 04 24, Nr. 112, p. 4–5. [Vertimas iš rusų kalbos E. B].

³⁴⁸ „Vyriausių Kauno teisėjų galerija“ (*Sekmadienis*, 1934, Nr. 40, p. 2), „Lietuvos Temidės sargybiniai“ (1934, Nr. 42, p. 2), „Iš mūsų advokatų galerijos“ (1935, Nr. 1, p. 9), „Kauno medicinos pasaulio galerija“ (1935, Nr. 4, p. 9), „Lietuvos medicinos pasaulio galerija“ (1935, Nr. 6, p. 9), „Baltijos konferencijos vadai“ (1935, Nr. 15, p. 2), „Amerikos atstovybė Lietuvoje šaržuose“ (1935, Nr. 46, p. 2), „Britų pasiuntinybė Lietuvoje šaržuose“ (1935, Nr. 48, p. 2), „Lietūkis“ šaržuose“ (1935, Nr. 50, p. 2), „Iš Kauno inžinierių galerijos“ (1936, Nr. 11, p. 9), „Žemės ūkio rūmai šaržuose“ (1936, Nr. 22, p. 11), „Veterinarijos departamentas šaržuose“ (1936, Nr. 39, p. 11), „Kauno teismo antstoliai šaržuose“ (1936, Nr. 40, p. 11), „Telšių apygardos seimo atstovai šaržuose“ (1936, Nr. 43, p. 2).

³⁴⁹ „Pašto ženklų bylos kaltinamieji“ (*Sekmadienis*, 1935, Nr. 8, p. 2), „Bankrutavęs bankas – kaltinamųjų suole“ (1936, Nr. 8, p. 2), „Iš Kauno tardytojų galerijos“ (1936, Nr. 12, p. 2), „Iš „Maisto“ bylos Šiauliuose“ (1936, Nr. 14, p. 2), „Iš Suvalkių neramumų bylos“ (1936, Nr. 40, p. 2), „Iš Juknaičių bylos“ (1936, Nr. 41, p. 4), „Iš buvusio „Radiofono“ tarnautojų bylos“ (1936, Nr. 44, p. 2), „Iš svarstomos vokiečių banko bylos“ (1936, Nr. 49, p. 2).

³⁵⁰ „Goebelso metamorfozė“ (*Sekmadienis*, 1934, Nr. 39, p. 9); „Visas miestas yra tarybos narių rankose, o tarybos nariai yra mano rankose...“ (1934, Nr. 47, p. 1); „Su šventėm vaikeliai...“ (1934, Nr. 51, p. 1); „Kartais ir istorija pasikartoja“ (1935, Nr. 4, p. 1).

³⁵¹ L. Kagano karikatūrų paroda Švedijoje, *Lietuvos aidas*, 1938 02 07, Nr. 59(3868), p. 1.

³⁵² *100 skandinaver. Tegnet af L. Kaganas*, København: Steen Hasselbalchs forlag, [1939].

ir Švedijoje³⁵³. Albume piešti žymūs to meto regiono politikai (Danijos ministras pirmininkas Thorvaldas Stauningas, Norvegijos – Johanas Nygaardsvoldas, Švedijos – Peras Albinas Hanssonas; įvairūs ministrai, miestų merai, valdininkai), visuomenės veikėjai (norvegų žurnalistas, teatro kritikas Axelis Otto Normannas, norvegų aktorius, teatro režisierius Halfdanas Christensenas, švedų restauratorius, architektūros profesorius Sigurdas Curmanas, švedų architektas Ragneris Östbergas), mokslininkai (danų fizikas Nielsas Bohras, švedų ekonomikos ir statistikos profesorius Eli Heckscheris) ir kt. Visi portretuojamieji pavaizduoti profiliu. Greičiausiai Kaganas tokio albumo idėją pasiskolino iš savo kolegos, su kuriuo keliai dažnai susikirsdavo įvairių leidinių redakcijose, S. Civinsko-Civio, 1939 m. išleidusio šimto latvių politikų šaržų albumą³⁵⁴. Albume Kaganas beveik nenaudoja įprastos šaržų manieros. Portretai santūrūs ir nuosaikūs, kai kurie labiau primena tiesiog perpieštas nuotraukas, juose liko tik nedidelė dalis šaržų stilistikos (kai kur raiškesnė linija, utriuotos veido proporcijos), bet nė trupučio ironijos ar grotesko. Išlikusios žinios³⁵⁵, kad 1940 m. Daniją okupavus naciams, L. Kaganas bandė patekti į kaimyninę Švediją. Tolesnis menininko likimas nežinomas.

Kagano šaržai pasižymi šiais piešinių rūšiais tarpukariu būdinga stilistika: veržlia, dekoratyvia linija, *art deco* elementais. Kaganas dažniausiai šaržuojamus asmenis vaizduoja profiliu, retai pasitaiko visafigūrių kompozicijų. Vyrauja monochromiški piešiniai tušu, parodose būta ir akvarele tapytų šaržų. L. Kagano kūrinių yra Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejuje, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, Lietuvos nacionaliniame muziejuje, Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje, Žemaičių „Alkos“ muziejuje, privačiuose rinkiniuose (A. Miškinio, Lietuvos meno pažinimo centro „Tartle“ ir kt. kolekcijose). Daugelis darbų po parodų būdavo nuperkami, todėl didelė dalis Kagano palikimo išliko privačiuose rinkiniuose, regioninėse bibliotekose ir krašto muziejuose.

Kagano atvejo studija parodo, kaip masinės, pramoginės kultūros populiarumas padėjo žydų dailininkui įsilieti į tarpukario Lietuvos gyvenimą, komentuoti ir vertinti visuomenės, politikos, sporto, teisėsaugos įvykius ir asmenybes. Kaganas užėmė itin sėkmingą komercinio meno nišą, jo veikla neapsiribojo Lietuva, apėmė ir kaimynines Baltijos šalis bei Skandinavijos kraštus, paversdama dailininką tarptautine, etnines ribas peržengiančia meno figūra.

³⁵³ *100 skandinaver. Tagnet af L. Kaganas*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, [1939]; *100 skandinaver. Tagnet af L. Kaganas*, Oslo: J. W. Cappelens forlag, [1939].

³⁵⁴ Civi-s, *Augstais 100: deputatu šarži*. Ryga, 1929.

³⁵⁵ *Kauno dailininkų žydų kūryba ir likimas. Art and fate of Jewish painters from Kaunas*, sud. I. Nikitina, Vilnius, 2007.

2.4. Makso Farbmano Lietuvos nepriklausomybės paminklas (1930)

Lietuvos dailės gyvenime žydų dailininkų integracija ir asimiliacija pasireiškė įvairiomis formomis. Visiems atvirose ir prieinamose Lietuvos miestų ir miestelių viešosiose erdvėse žydų kultūrą reprezentavo architektūra. Pagrindiniai žydų bendruomenės simboliai buvo sinagogos, kurių architektūros specifika nulėmė judaizmo liturgija ir funkciniai reikalavimai³⁵⁶. Profesionalių žydų dailininkų kūrybos pavyzdžių sinagogų puošyboje reta, daugiausia jas dekoruodavo vietiniai amatininkai. Galima išskirti tik uteniškio skulptoriaus Izaoko Jofės, studijavusio KMM, sukurtą Utenos didžiosios sinagogos, buvusios Rinkos aikštėje, rytinio frontono augalinį ornamentą stiuko (*stucco*) technika³⁵⁷ (il. 69). Vienintelis tarpukario Lietuvoje viešojoje erdvėje įgyvendintas žydų skulptoriaus kūrinys – Makso Farbmano nepriklausomybei dedikuotas paminklas Salako miestelyje. (il. 70). Jis buvo pastatytas, iškilmingai atidengtas ir pašventintas 1930-aisias, Vytauto Didžiojo metais. Tais metais šalyje nuvilnijo paminklų Vytautui Didžiajam ir nepriklausomybei statymo banga. Bendras paminklų skaičius viršijo šimtą³⁵⁸. Šioje gausoje Farbmano kūrinys išsiskiria ir ikonografija, ir stilistika.

Garsaus Vienos skulptoriaus Makso (Mordechajaus) Farbmano sukurto paminklo Salake atsiradimas nėra mįslingas ar netikėtas – menininkas 1886 m. gimė šiame miestelyje. Apie 1906 m. jis išvyko studijuoti į Vienos dailės akademiją, kurią baigęs sėkmingai pradėjo skulptoriaus karjerą. XX a. 2–3 dešimtmetyje Vienos meno scena išgyveno kontrastingą lūžį tarp modernumo ir akademiškumo, kitaip tariant, tradicionalumo. Farbmano kūrybą galima priskirti nuosaikiam akademiniam stiliui, vertinančiam klasikinės formas. Skulptorius buvo įvaldęs ne vieną techniką, dirbo su bronzą, medžiu, akmeniu, dramblio kaulu ir marmuru. Populiarumo Farbmanas sulaukė kurdamas portretus, jo kūrybą mėgo aukšti Austrijos pareigūnai, žinomi asmenys. Šalia portretinio žanro galima išskirti judaistinę religinę (*Mozė, Gedintis Jeremijas, Toros džiaugsmas* ar bareljefas vaizduojantis sceną sinagogoje) ir alegorinę (kompozicijos *Skausmas, Vienatvė* ar *Pasaulio našta*) temas. Finansinė sėkmė suteikė galimybę menininkui įkurti

³⁵⁶ *Synagogues in Lithuania: a catalogue*, [Vol. 1], A–M, red. A. Cohen-Mushlin, S. Kravtsov, V. Levin, G. Mickūnaitė, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Vilnius Academy of Arts Press, 2010; *Synagogues in Lithuania: a catalogue*, [Vol. 2], N–Ž, red. A. Cohen-Mushlin, S. Kravtsov, V. Levin, G. Mickūnaitė, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Vilnius Academy of Arts Press, 2012;

³⁵⁷ J. N., K. K., M. R., S. K., V. L., Utena, *Synagogues in Lithuania. A catalogue*, vol. 2: N–Ž, ed. G. Mickūnaitė, V. Levin, Vilnius: Vilnius Academy of Arts Press, 2012, p. 218.

³⁵⁸ *Nukentėję paminklai*, sud. M. Skirmantienė, J. Varanauskas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

Vienoje savo ateljė. 1933 m. Vokietijoje įsigalėjus nacistiniam režimui, Farbmanas persikėlė gyventi į Tel Avivą, kur, be kūrybos, užsiėmė ir pedagoginiu darbu. Izraelyje jis gyveno iki mirties 1950 m. Didžioji Farbmano kūrybos palikimo dalis saugoma Vienos ir Izraelio muziejuose ir dar nėra išsamiau išnagrinėta. Kol dar rezidavo Vienoje, pasitaikius progai, skulptorius grįždavo į Lietuvą, dažnai vasarodavo gimtajame Salake. 1930 m. jo vizitas gimtinėje pastebėtas ir periodinėje spaudoje, *Lietuvos aidas* birželio 10 d. numerio kronikoje skelbia, kad „Žymus Austrijos skulptorius Lietuvoje“³⁵⁹. Vietiniai entuziastai nepraleido tokios galimybės ir būtent per šį vizitą buvo sukurtas paminklas. Lietuviškoje spaudoje minima, kad skulptoriaus „mėgstamiausieji darbai yra Lietuvos miestelių tipai“³⁶⁰, nors įrodyti šį teiginį žvelgiant į skulptoriaus kūrybą sudėtinga.

Nėra žinoma ar dėl paminklo sukūrimo su Farbmanu buvo tartasi iš anksto, nėra tai galinčio paliudyti susirašinėjimo ar kitų duomenų. Stebina monumento atsiradimo tempai - projektas buvo parengtas per savaitę, o įgyvendintas per tris mėnesius. Vienintelis šaltinis padėjęs susipažinti su monumento atsiradimu - paminklo statybai sukurtas komiteto protokolai³⁶¹. Specialiai visų darbų organizavimui buvo sukurtas atskiras „Žuvusiems už Lietuvos Nepriklausomybę paminklui statyti Salake“ komitetas, kuris prižiūrėjo paminklo statymą. Jo pirmininku buvo paskirtas mokytojas Stasys Jauniškis, taip pat jam priklausė kunigas Gasparas Spudas, B. Vaickus, P. Šiaudinis, F. Vaitkevičius, Ralbė, A. Pumputis, N. Vitėnas, A. Stasiūnas ir A. Mačius. Paminklo statybas inspiravo ne vien jau minėta Vytauto Didžiojo sukaktis, bet ir 1918-1920 metų Lietuvos nepriklausomybės kovų minėjimas, o taip pat Šaulių judėjimo dešimtmetis. Būtent pastarieji ir inicijavo monumento statybą, rinko lėšas. Pirmasis oficialus naujai suburto komiteto ir visuomenės įstaigų ir organizacijų atstovų susitikimas buvo surengtas 1930 m. birželio 15 d. t. y. praėjus penkioms dienoms po spaudoje pranešto skulptoriaus atvykimo į Lietuvą. Jau pačiame pirmame posėdyje buvo nuspręsta paskirti M. Farbmaną projekto autoriumi. Gelžbetoninio paminklo statyboms paskirtas 1500 litų biudžetas. Antrojo posėdžio, kuris įvyko birželio 23 d., metu projektas, su nedidelėmis pataisomis, buvo patvirtintas. Buvo nuspręsta paminklą statyti sudegusios bažnyčios šventoriaus vietoje esančiame sklype. Minėtos posėdžio metu priimtos ir skulptūros išvaizdą koreguojančios pataisos nurodė uždengti atviras berniuko kūno vietas ir kompozicijoje įmontuoti kryžių. Iš vėlesnių posėdžių protokolų sužinome, kad paminklo gamybai

³⁵⁹ Ten pat.

³⁶⁰ Žymus Austrijos skulptorius Lietuvoje, *Lietuvos aidas*, 1930 06 10, Nr. 129, p. 6.

³⁶¹ LCVA, f.1116, ap. 1, b.202.

buvo pritaikytas prie Farbmano buto esantis sandėlis ir paskirti menininkui talkinę darbininkai Mykolas Traigys, Petras Jasinavičius ir kt. Rengiant loterijas ir koncertus buvo renkamos lėšos paminklo statybai, priimamos žmonių aukos. Vieninteliai nesklandumai ir nepasitenkinimas paminklo klausimu kilo iš bažnyčios atstovo komitete kunigo Spudo. Birželio 26 d. protokole pažymėta, kad: „Salako parapijos klebonas kun. Spudas komiteto pirmininkui pareiškė, kad projektas visuomenės atstovams yra primestas, jame nėra tikybinės dvasios ir todėl abejojęs ar bažnyčios turtų valdymo Taryba leis paminklą statyti ant buvusio šventoriaus plečiaus“³⁶². Tad nebuvo didelio netikėtumo sekančią dieną sulaukus Bažnyčios turtų valdymo tarybos rašto teigiančio, kad leis statyti paminklą tik „jeigu šis bus ir tikybinio turinio, atitiks krikščioniškumo doroviškumo taisyklėmis ir tikybiniais ženklais, t.y. kryžius su kančia bus patalpintas dominuojančioje paminklo vietoje“³⁶³. Komitetui bažnyčios pretenzijos pasirodė nepagrįstos ir vykdyti jų nurodymų niekas neketino, todėl pradėta ieškoti kito sklypo miesto centre. Nors bažnyčios reikalavimams komitetas nepritarė, tačiau tame pačiame protokole nustatytos dar kelios paminklo iš komiteto pusės pasiūlytos pataisos: „1. skydas su Vytimi pakelti aukščiau taip, kad uždengtų nuogumą vaiko ir kad skydas nebūtų žemėn atsirėmęs. 2. Vietoje, kur buvo numatytas kryžius, padaromas reljefu Kristaus paveikslas iš pavyzdžio Šv. Veronikos skarelės su nukankintu Kristaus veidu su erškėčiu vainiku. 3. Obeliskas papuošiamas iš vienos pusės Gedimino stulpais iš kitos Vytauto ženklu. 4. Pageidaujama pritaikinti tautiniai ornamentai visur, kur numatyta reikalas“³⁶⁴. Protokolai parodo, kad visas lietuviškas patriotinis simbolinis turinys atsirado tik paminklo statymo komiteto pageidavimu. Daugiau iki pat skulptūros atidengimo rugsėjo mėnesį jokių nesklandumų neužfiksuota. Faktas, kad originalus skulptūros projektas apsiribojo alegorine skulptūrine kompozicija, leidžia manyti, kad projektas nebuvo specialiai sukurtas Salakui. Galiausiai monumente dominuojantis obeliskas buvo gausiai dekoruotas simboliniais elementais: visų trijų kraštinių apačioje yra Gediminaičių stulpai, dešinėje pusėje virš moters galvos yra Vytauto Didžiojo ženklai – kalavijas sukryžiuotas su ieties antgaliu ir virš jų esanti raidė „V“. Kairėje pusėje virš berniuko galvos yra dvigubas Jogailaičių arba Vyčio kryžius, kurį sudaro dvi vienodo ilgio sijos statmenai kertančios vieną vertikale.

1930 m. rugsėjo 28 d. grojant Zarasų pasienio policijos orkestrui paminklas žuvusiems už Lietuvos Nepriklausomybę buvo iškilmingai atidengtas ir pašventintas. Didžiulė

³⁶² LCVA, f. 1116, ap. 1, b. 202, l. 4.

³⁶³ Ten pat, l. 5.

³⁶⁴ Ten pat, l. 4-4 a.

minia suplaukė pasižiūrėti naujo statinio, prie šventinės dienos iškilmių buvo priderintas ir žemės ūkio parodos atidarymas – tai tik padidino apsilankiusių skaičių. Paminklo atidengimo šventėje kalbas sakė: Zarasų apskrities viršininkas Raščius, Salako Šaulių būrio pirmininkas Jauniškis, Zarasų Vytauto Didžiojo komiteto atstovas Steponavičius ir paminklo autorius Farbmanas. Paminklą pašventino kunigas Spudas, tai rodo kad komiteto ir bažnyčios kivirčas išsisprendė. Pagrindinis šalies dienraštis *Lietuvos aidas* lakoniška žinute pranešė apie paminklo atidengimą, tekste daugiau dėmesio skirta sunkiam lėšų rinkimų procesui, o apie paminklą pasakyta tik, kad jo „išvaizda atrodo gana meniška“³⁶⁵. Lietuvos Šaulių laikraštis *Trimitas* plačiau nušvietė įvykusį renginį, o taip pat teigė, kad: „Nusimanantieji sako, kad Salako paminklas yra vienas iš retesnių provincijoje savo išvaizda ir minties reiškimu“³⁶⁶. Tik šiuose dviejuose laikraščiuose buvo pristatytos iškilmės Salake (tuo metu Utenos ir Zarasų regionuose nebuvo leidžiamas joks vietinis laikraštis). Greičiausiai didesnio dėmesio Salako paminklo atsiradimas nesusilaukė dėl renginių gausos. Jis susiliejo su kitomis iškilmėmis ir tapo vieno didelio paminėjimo dalimi.

Pasibaigus šventiniam šurmuliui skulptorius Farbmanas išvyko atgal į Vieną, komitetas savo veiklą nutraukė, o paminklo priežiūra buvo perduota vietiniam Šaulių būriui. Universali simbolių kalba padėjo paminklui išlikti iki mūsų dienų. 1950 m. sovietų valdžia nuo paminklo pašalino lietuviškus istorinius ir patriotinius simbolius ir šalia įrengė Antro Pasaulinio karo sovietų karių palaidojimo vietą. Taip, pakeitus kontekstą, skulptūra buvo įgalinta reprezentuoti visiškai kitą įvykį. Buvo pakeistas ir žiūros taškas – nebenaudojamas pagrindinis priėjimas prie monumento, kurį žymėjo ir du šalia įėjimo į paminklo zoną pasodinti ąžuolai – *Vilniaus medis* ir *Tautos vado ąžuolas* (išlikęs tik *Vilniaus medis*), o buvo žiūrima iš aikštės pusės ir paminklas buvo tik kaip karių palaidojimo vietos iliustracija.

Paminklo išskirtinumas išryškėja Lietuvos provincijos dailės gyvenimo, bendrame tarpukario Lietuvos žydų dailininkų kūrybos ir Lietuvos monumentų kontekstuose.

Farbmano atvejis svarbus, nes kalbama ne apie Kauno, bet apie provincijos dailės gyvenimą. Provincijoje žydų dailininkų veikla daugiausia buvo susijusi su jų pedagoginiu darbu: tapytojas Akimas Josimas gyveno ir kūrė Raseiniuose, dirbo dailės mokytoju vietinėje žydų gimnazijoje, rengė moksleivių ir dailės darbų parodas³⁶⁷. Keletas žydų dailininkų aktyviau reiškėsi ir kultūrinėje veikloje, pavyzdžiui, 1932 m. sausio 3 d. Panevėžio mokytojų seminarijoje buvo

³⁶⁵ Paminklo šventinimo iškilmės Salake, *Lietuvos aidas*, 1930 10 01, Nr. 223, p. 7.

³⁶⁶ Paminklas kritusiems kovose Salake, *Trimitas*, 1930 10 09, Nr. 41, p. 852.

³⁶⁷ Raseiniai. Dvi parodos, *Lietuvos žinios*, 1933 06 10, Nr. 130, p. 4.

surengta paroda, kurioje kūrinius pristatė ir lietuvių, ir žydų dailės pedagogai: skulptorius Bernardas Bučas, valdžios gimnazijos dailės mokytojai Kaminskas ir Vaicekavičius ir „paišytojais megėjais“ pristatyti Šolomas Feigenzonas ir Šerenzonas³⁶⁸. Tačiau dideliais pasiekimais ar įvertinimu vietiniai dailininkai didžiuotis negalėjo.

Lietuviška patriotinė simbolika dekoruota moterį ir berniuką šalia obelisko vaizduojanti alegorinė skulptūra išsiskiria nedidelio miestelio panoramoje. Alegorinių siužetų vaizdavimas paminklinėse skulptūrose tarpukario Lietuvoje nėra dažnas ir įvairus. Dažniausiai naudota sparnuotos pergalės deivės Nikės arba angelo, kaip laisvės ir nepriklausomybės simbolio, personifikacija³⁶⁹. Lyginant Salake esantį monumentą su kitais analogais, išsiskiria jo klasikinis akademinis stilius, būdingesnis Vakarų Europos meno mokykloms. Tokia stilistika nekūrė nė vienas tuometinis Lietuvos skulptorius, nors nemaža dalis turėjo mokymosi užsienyje patirties³⁷⁰. Šio paminklo sukūrimą galima laikyti dailininko integracijos į Lietuvos meninį kontekstą apraiška, nors tai ir buvo vienietinis proginis projektas, vėliau dailininkas čia savo kūrybinės veiklos nebevystė. Farbmano sukurtas monumentas – duoklė gimtajam kraštui, liudijanti autoriaus idėjinės nuostatos, Lietuvos valstybingumo, jos istorijos įamžinimo palaikymą. Farbmanas sukūręs paminklą Lietuvos nepriklausomybei Salake pasirodo kaip Lietuvos patriotas, nors jau ilgai gyvena kitoje šalyje. Iš lietuvių pusės tai daugiau pragmatinės aplinkybės, suteikusios progą pasinaudoti nesudėtingai pasiekiamomis profesionalaus skulptoriaus paslaugomis.

³⁶⁸ Panevėžys. Dailės darbų paroda, *Lietuvos žinios*, 1932 01 09, Nr. 6, p. 4.

³⁶⁹ Alytuje *Laisvės angelas*, 1928 (aut. A. Aleksandravičius), Kaune *Laisvė*, 1928 (aut. Juozas Zikaras), Meškuičiuose *Laisvės paminklas*, 1930 (aut. P. Janavičius ir Domas Rumbinas), Plungėje *Laisvės paminklas*, 1928 (aut. nežinomas), Siesikuose *Laisvės paminklas*, 1928 (aut. nežinomas), Žiežmariuose *Laisvės paminklas*, 1932 (aut. A. Jakševičius(?)).

³⁷⁰ R. Antinis, V. Grybas J. Mikėnas P. Rimša ir kt. mokėsi Paryžiuje, B. Bučas – Italijoje ir Belgijoje, M. Menčinskas – Ispanijoje ir t. t.

3. 1934–1940 m.: žydų dailės integracija į Lietuvos dailės gyvenimą

Nuo 4-ojo dešimtmečio vidurio į žydų dailininkų gretas įsilieja nauja dailininkų, užaugusių ir susiformavusių jau nepriklausomoje Lietuvoje, karta. Anot, L. Truskos, didesnę 4-ojo dešimtmečio žydų integraciją į Lietuvos visuomeninį ir kultūrinį lauką lėmė, tai, kad „jaunoji žydų karta, baigusi gimnazijas, tarnavusi Lietuvos armijoje, laisvai kalbėjo lietuviškai, buvo susipažinusi su lietuvių istorija, literatūra, krašto geografija“³⁷¹. Jaunosios kartos identitetas nesisiejo tik su etnine kilme.

Teigti, kad žydų menininkams pavyko sėkmingai integruotis į Lietuvos meno lauką, reikėtų su išlygomis. Vienu progresyvaus tolerantiško požiūrio iš lietuvių pusės akcentu laikomas didelis žydų studentų skaičius Kauno meno mokykloje (KMM). Iš per dvidešimt mokyklos egzistavimo metų besimokiusių 738 mokinių 60 buvo žydai³⁷². Tačiau iš KMM į užsienį stažuotis buvo išvykę tik Jokūbas Kazlauskas, kurio patirtis nebuvo paprasta ar sklandi. 1923 m. Kazlauskas, baigęs dvejus metus trukusią piešimo kursų programą KMM, nusprendė stoti į Specialųjį tapybos skyrių Florencijos Karališkojoje meno akademijoje. Sėkmingai išlaikęs stojamuosius egzaminus, jis buvo priimtas tikruoju klausytoju³⁷³. Apie į šią įstaigą įstojusiam paskirtą Švietimo ministerijos stipendiją Kazlauskas sužinojo prabėgus vieniems studijų metams. Nenorėdamas praleisti galimybės gauti finansavimą, dailininkas išsiuntė laišką su prašymu ministerijai. Tuometis aukštesniojo mokslo tarėjas (prieš tai buvęs Komercijos mokyklos direktorius) Liudvikas Volodka pažadėjo suteikti stipendiją, bet šiek tiek vėliau. 1925 m., taip ir nesulaukęs žadėtosios paramos ir neturėdamas lėšų išsilaikyti, Kazlauskas paliko Italiją ir išvyko į Tel Avivą³⁷⁴. 1925 m. Paryžiuje jis įstojo į Nacionalinės dailės mokyklos (*École Nationale des beaux-arts*) Tapybos skyrių, kur studijavo savo lėšomis ir sėkmingai baigė 1928–1929 m. Žinoma, visi išvykę susidūrė su vienais ar kitais iššūkiais – finansiniais, profesiniais ar emociniais. Likę

³⁷¹ Truska Liudas, *Lietuva ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: antisemitizmo Lietuvoje raida*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005, p. 118.

³⁷² Ramonienė Dalia, *Kauno meno mokyklos mokinių sąvadas*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, p. 8.

³⁷³ Jokūbo Kazlausko laiškas Liudui Girai, 1929, LNMMB RS, f. 7, vnt. 348.

³⁷⁴ <http://www.mallorca.nom.es/jkoslowsky/biografia.htm>.

žydų menininkai nusprendė semtis patirties užsienyje savarankiškai, neprašydami paramos. Vienu ar kitu laikotarpiu užsienyje mokėsi Arbitblatas, Bandas, Goršenaitė, Kulvianskis, Levinsonas-Benari, Markus, Štreichmanas ir kt.

Žydų dailininkų galimybės įsidarbinti pagal specialybę arba bent artimame kultūros lauke buvo ribotos, tuo jie nesiskyrė nuo lietuvių dailininkų. KMM diplomą suteikdavo ir pedagoginį laipsnį, todėl daugelio dailininkų pagrindinis darbas buvo dailės disciplinų dėstymas įvairiose žydų ugdymo sistemos įstaigose: Josimas ir Fainšteinas mokytojavo Raseinių žydų gimnazijoje, Feigenzonas – Panevėžio žydų vidurinėje mokykloje ir Panevėžio žydų mergaičių *Javne* gimnazijoje, Kaganas – Jonavos žydų gimnazijoje, Epšteinaitė – Kauno žydų mergaičių realinėje *Javne* gimnazijoje, Bekeris – Kauno žydų draugijos ORT amatų mokykloje ir Kauno žydų realinėje gimnazijoje, Mesenbliumas – Kauno realinėje žydų gimnazijoje. Iš lietuviškų valstybinių įstaigų, kuriose dirbo dailininkai žydai, galima paminėti tik Valstybės teatrą, kuriame dekoratoriaus pagalbininku dirbo Zelmanavičius, spektakliui *Mignon* 1926–1927 m. scenografiją sukūrė Levinsonas-Benari. Žydų dailininkai visu tarpukario laikotarpiu neturėjo jokių valstybinių užsakymų, nedalyvavo konkursuose, nedirbo lietuviškose leidyklose. Plačiausią kūrybinę reprezentaciją pasiekė karikatūristai Ginsburgas ir Kaganas, kurių darbai buvo spausdinami laikraščiuose ir žurnaluose. Iki 1933 m. įtakinga Lietuvos dailės gyvenimo figūra buvo Arbitblatas.

3.1. Žydų dailės gyvenimo tąsa

1934–1940 m. Lietuvos žydų parodų gyvenime daugiausia vyko vietinių ir atvykusių iš užsienio menininkų asmeninės parodos. 1934-ieji prasidėjo atsisveikinimu su 1933 m. mirusiu Jokūbu Mesenbliumu. Jo pomirtinė paroda surengta buvusio kino teatro „Oaza“ salėje, kurią galerijai pritaikė Nepriklausomųjų dailininkų draugija. Tais pačiais metais visuomenės dėmesį į žydų dailę atkreipė ir jaunosios kartos dailininkė Černė Percikovičiūtė: VDU įvyko jos ir skulptoriaus Vlodo Norkevičiaus paroda³⁷⁵. 1934 m. Kaune surengta ir žydų išeivių šeimoje Jungtinėse Amerikos Valstijose gimusio ir augusio Sidney Gelfando paroda. Be atsivežtų kūrinių, tapytojas parodoje eksponavo per kelis mėnesius Lietuvoje sukurtus darbus. Parodą sudarė lietuviški peizažai, portretai, tarp jų ir dailininko Antano Gudaičio portretas, natūrmortai ir žanrinės kompozicijos. Estera Eljaševaitė-Veisbartienė išsamioje parodos recenzijoje teigia, kad

³⁷⁵ Vl. Norkevičiaus ir Č. Percikovičiūtės skulptūros ir tapybos pardos katalogas, Kaunas, 1934.

Gelfando kūrybą formuojantys faktoriai yra: „1) jo sąryšis su Lietuva ir sugebėjimas sugauti jos charakteringus bruožus, 2) jo žydiškumas, mokąs jį visur ieškoti nenutrūkstamo žmogaus ir aplinkos sąryšio ir 3) jo amerikoniškumas, išmokęs jį nepaisyti tradicijų ir saviškai operuoti pagrindinėmis dailės priemonėmis.“³⁷⁶ Straipsnyje dailininko stilistika apibūdinama kaip modernus primitivizmas.

Ryškiausias ir garsiausias šio laikotarpio svečias – 1937 m. parodą surengęs iš Ukrainos kilęs ir Paryžiuje išgarsėjęs dailininkas Emmanuelis Mané-Katzas, *École de Paris* narys, tapęs paveikslus štetlo, tradicinės žydų gyvensenos motyvais. Paroda buvo surengta Lietuvių ir prancūzų draugijos salėje. Per trumpą vizitą Kaune nutapė keletą Kauno apylinkių peizažų³⁷⁷. Žydų studentų valgykloje su menininku buvo surengtas susitikimas, kur pasisakė ir vietiniai kultūros atstovai: dailininkas Zalė Bekeris, profesorius Simonas Beliackinas, žurnalistas Ruvenas Rubinšteinas ir kt. Pats Mané-Katzas dalijosi mintimis apie tautinę žydų dailę ir dailininkus. Dailininkas teigė, kad jis tiesiog norėjo atvykti į „kraštą, kur vyksta intensyvus žydų gyvenimas, pabūti truputį žydų tarpe, pavažinėti po miesčiukus, pasižiūrėti į žydų gyvenimą“³⁷⁸. Toliau dailininko kelionė turėjo tęstis į Latviją ir Lenkiją.

Aktyviausiai šiuo laikotarpiu reiškėsi tapytojas Bekeris – 1935 ir 1937 m. buvo surengtos net dvi jo asmeninės parodos³⁷⁹. 1929 m. baigęs Kauno meno mokyklą Bekeris sėkmingai integravosi į lietuvių dailės gyvenimą ir 4-ajame dešimtmetyje buvo aktyviausias žydų dailininkas. 1935 m. rugpjūčio 31 d. Žydų gimnazijoje (Kęstučio g. 59) atidaryta Bekerio paroda³⁸⁰, kurioje eksponuoti nauji kūriniai: kompozicijos iš žydų gyvenimo, Lietuvos kraštovaizdžiai ir kt. 1937-aisiais parodą surengė jau Lietuvos dailininkų sąjunga.

1938 m. Zacharijaus Margolino „Mokslo“ knygyne buvo eksponuota Lenkijos žydo grafiko Fiszelio Zber-Zylberbergo keliais ofortais papildyta 35 medžio raižinių kilnojamoji paroda „Žydų grafinis menas“. Paroda keliavo per didžiuosius Baltijos regiono valstybių ir Rytų Europos miestus. Taip prisistatyti savo kūrybą jaunas lenkų grafikas, tuo metu reziduodamas Paryžiuje, nutarė paskatintas bendravimo su iš šio regiono kilusiais šviesuoliais. Mikalojus Vorobjovas

³⁷⁶ Dr. E. Veisbartienė, Funkcionalizmas mene (apie Sidnėjaus Gelflando parodą), *Vairas*, 1934, Nr. 12, p. 558.

³⁷⁷ Atidaryta Manės Kaco paveikslų paroda, *Apžvalga*, 1937 04 23, Nr. 15(87), p. 6.

³⁷⁸ Manė Kac pasakoja apie savo kūrybinį kelią (iš pasikalbėjimo su dailininku), *Apžvalga*, 1937 04 23, Nr. 15(87), p. 4.

³⁷⁹ Z. Bekerio tapybos paroda (Katalogas), Kaunas, Lietuvos dailininkų sąjunga, 1937; Leikovičius Ch., Bekerio paveikslų paroda, *Apžvalga*, 1937 11 28, Nr. 43(115), p. 5–6.

³⁸⁰ Z. Bekerio meno paroda, *Apžvalga*, 1935 09 01, Nr. 12, p. 7.

recenzijoje Zber-Zyberbergo grafiką lygino su anglų grafiko Thomaso Bewicko kūryba: „toks pat intymus lyrizmas gamtos nuotaikas perduodant.“³⁸¹

Apie būtinybę plačiau supažindinti šalies visuomenę su žydų menine kūryba mąstė ir kalbėjo jaunoji Lietuvos žydų menininkų karta. 1936 m. lapkričio 28 d. Kauno žydų realinėje gimnazijoje surengtame Lietuvos žydų literatų, menininkų, muzikų ir artistų vakare skambiai išsakytus ambicingus tikslus referavo didieji lietuviški dienraščiai: „Lietuvių pažangiajai visuomenei Lietuvos žydų kūrybinis gyvenimas beveik *terra incongnita*. O toks gyvenimas yra. Intensyvinti jį, praplėsti jo horizontus, teikti liaudžiai dvasios peną, iškelti jaunuosius liaudies talentus, sueiti į kontaktą su lietuvių liaudies kultūros atstovais, – šito ėmėsi minėto vakaro rengėjai“³⁸². Pagrindiniai vakare pasirodę literatai buvo Jošua Lacmanas (1906–1984), Dovydas Umru (1910–1941), Chaimas Jelinas (1912–1942), Jokūbas Josadė (1911–1995), Gutmanas Šmerkovičius (1912–1998); prie jų jungėsi teatro artistai Mesenbliumienė, Jakovas Glezeris, Gurevičius ir muzikai Jelinaitė, Abelevaitė, Šapirienė, Glazas. Dailininkų atstovas grafikas Chaimas Mejeris Fainšteinas salę dekoravo „beveik visų“ Lietuvos žydų dailininkų tapybos darbais: Aizino, Arbitblato, Bekerio, Lipšico, Markuso, Mesenbliumo, Šeinbergo ir Štreichmano ir, žinoma, savo³⁸³. Jaunoji karta, išugdyta jau nepriklausomoje Lietuvoje, turėjo ambicijų derinti dalyvavimą bendrajame šalies kultūros vyksme ir puoselėti atskirą žydų diasporos kultūrinį gyvenimą.

Minėto vakaro metu subrandintos idėjos paskatino steigti Žydų teatrui ir menui remti draugiją. Draugija buvo oficialiai įregistruota 1936 gruodžio 14 d.³⁸⁴, pagrindinis jos tikslas – supažindinti žydus su teatru ir kitomis meno šakomis. Draugija taip pat užsibrėžė įsteigti klubus, skaityklas, bibliotekas, dramos ir dainavimo studijas, orkestrą, rengė paskaitas, parodas, vakarus, teatro vaidinimus, koncertus. Draugijos iniciatyva 1937 m. išleistas literatūros ir meno almanachas *Brikn (Tiltai)*. Po 1937 m. draugijos veikla apmirė. Tikslai draugijos likvidavimo data nėra žinoma.

Vienas pirmųjų Lietuvos žydų teatrui ir menui remti draugijos darbų – literatūros ir meno almanacho *Brikn (Tiltai)* leidyba. 1937 m. išleisto rinkinio literatūrinę dalį sudarė ne tik žydų rašytojų Lacmano, Umru, Jelino, Josadės, Lėjos Rudnickytės, L. Veberio tekstai, į almanachą įtrauktas ir Petro Cvirkos novelės *Paukščiai skrenda* vertimas į jidiš kalbą³⁸⁵. Rinkinyje

³⁸¹ Dr. M. Vorobjovas, F. Zber-Zylberbergo grafika, *Naujoji Romuva*, 1938 05 29, Nr. 21(383), p. 501.

³⁸² O. K., „Literatūra ir menas – gyvenimui!“, *Lietuvos žinios*, 1936 12 12, Nr. 255(5256), p. 5.

³⁸³ Ten pat.

³⁸⁴ Žydų teatrui ir menui remti draugija, 1936, LCVA, f. 1141. ap. 1. b. 12.

³⁸⁵ *Brikn: oisgabe far literatur un kunst*, Kaunas: Žydų teatrui ir menui remti draugija, 1937.

išspausdintos Mesenbliumo, Bekerio, Lipšico, Fainšteino, D. Kagano ir Štreichmano darbų reprodukcijos. Apie leidinį informavo ir lietuviška spauda³⁸⁶. Paskelbta, kad draugija 1937 m. rudenį ketina ruošti antrą rinkinį³⁸⁷, bet šis planas nebuvo įgyvendintas. Vėlesnius draugijos susirinkimus spaudoje skambiai įvardydavo literatūrinėmis-meninėmis akademijomis³⁸⁸. Po 1937 m. draugijos pėdsakų neaptinkama.

Viena pagrindinių Lietuvos žydų teatrui ir menui remti draugijos interesų sričių – teatras. Prie draugijos buvo įsteigta „dramos sekcija“, tapusi Kaune susikūrusios naujos teatro grupės „Jaunasis teatras“ („Jung teater grupe“) veiklos ištakomis. 1937 m. Kaune veikė net keturios jidiš teatro trupės: Žydų teatras Lietuvoje, Žydų mažumų teatras, Kauno žydų teatras ir grupė „Jaunasis teatras“. *Lietuvos žinios* skelbė, kad „pagaliau šiomis dienomis pasirodė publikai gan ilgai besiruošusi taip vadinama „Jaunoji teatro grupė“, kurią sudaro čia pat Lietuvoje išaugusios jaunos žydų teatro meno jėgos. Šiai grupei vadovauja scenos mene jau seniai veikiąs Glezeris, kilęs iš Utenos“³⁸⁹. Žydų teatro tyrimuose pateikta itin mažai žinių apie šią teatro grupę ir jos veiklą³⁹⁰. Neidentifikuotas buvo pirmasis ir vienintelis žinomas šios grupės spektaklis. 1937 m. spektaklis buvo pastatytas pagal žydų rašytojo klasiko Izaoko Leibušo Pereco (1851–1915) apysaką *Fartuk* (*Prijuostė*, 1937 m. pavadinimas lietuvių kalba verstas kaip *Žiurstas*). Nėra žinoma spektaklio premjeros vieta ir data, bet išliko Lietuvos žydų teatrui ir menui remti draugijos išleista programa³⁹¹. J. Glezerio režisuota 5 veiksmų dramos siužete tradicinio žydų gyvenimo šetle motyvai susipina su folkloro ir mistikos elementais. Už judesį ir choreografiją buvo atsakingas M. Kotik, muzikinei daliai vadovavo G. Šapiro. Kostiumus ir scenografiją spektakliui kūrė Fainšteinas, labiausiai iš visų Lietuvos žydų dailininkų įsitraukęs į draugijos veiklą. Programoje išspausdinti dvylikos skirtingų personažų eskizai (il. 71–73), nugarėlėje – scenovaizdis, vaizduojantis tradicinio šetlo aplinką (il. 74). Apatiniame dešiniame raižinio kampe matoma autoriaus signatūra ir 1936 m. data. Nugarėlėje išspausdinta ir „Jaunojo teatro“ grupės emblema, kurios autorystė galbūt taip pat priklauso Fainšteinui (il. 75). Teatro grupė gyvavo trumpai ir, nespėjusi deramai pradėti darbo, iš Kauno teatro scenos išnyko.

³⁸⁶ L–s., „Brikn“ (–, Tiltai“), *Lietuvos žinios*, 1937 06 12, Nr. 130(5399), p. 5.

³⁸⁷ Ten pat.

³⁸⁸ Groiser derfalg fun literatūriš-kinster. Akademie, *Di jidiše štime*, 1937 01 18, Nr. 14(5563), p. 8.

³⁸⁹ (b), Kauno žydų teatrai, *Lietuvos žinios*, 1937 01 15, Nr. 11(5280), p. 5.

³⁹⁰ Pukelytė Ina, *Žydų teatras tarpukario Lietuvoje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2017, p. 106–107.

³⁹¹ *Programa. «Žiurstas»*, Kaunas: Lietuvos žydų teatrui ir menui remti draugija, 1937.

Aktyviai į Lietuvos žydų teatrui ir menui remti draugijos veiklą įsijungęs grafikas Fainšteinas – vienas žymiausių tarpukario Lietuvos žydų dailininkų. Jo kūrybą vertino ir amžininkai. 1932 m. baigęs Kauno meno mokyklos Grafikos studiją, Fainšteinas sėkmingai įsiliejo tiek į lietuvių, tiek į žydų dailės gyvenimą.

1934 m. naujas iliustruotas, savaitraštis *Naujas pasaulio veidrodis* (*Najer Velt Špigl*), skirtas aptarti viso pasaulio naujienoms, trijų numerių pirmuose puslapiuose išspausdino Fainšteino kūrinius *Der denker* (*Mąstytojas*)³⁹², *Iš Kauno paplūdimio* (*Oifn Kovner Pliaž*)³⁹³ ir Adolfą Hitlerį pašėpiančią karikatūrą³⁹⁴ (il. 76). 1935 m. Fainšteinas pradėjo kurti Vytauto Didžiojo universiteto profesorių portretų ciklą „12 iš universiteto“. Ciklas ir kiti sukurti portretai – geriausiai lietuvių dailėtyroje žinomi Fainšteino kūriniai. Grafiko pripažinimas siejamas ir su faktu, kad tais pačiais 1935 m. jo darbai pateko į Lietuvos grafikos parodą Košicės Rytų Slovakijos muziejuje.

Fainšteinas buvo 4-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje savosios diasporos reikmėms taikomosios grafikos srityje daugiausia pasireiškęs žydų dailininkas (šioje srityje taip pat dirbo karikatūristas Ginsburgas, tapytojas Lipšicas iliustravo mokyklinius vadovėlius). 1935 m. Fainšteinas sukūrė gana chaotišką kompoziciją Amatininkų darbo draugijos ORT³⁹⁵ Lietuvoje 15 metų sukakčiai skirto leidinio viršeliui (il. 77)³⁹⁶. Jame pavaizduotas ir mokyklos pastatas, ir scena su darbininkais, iliustruojanti pagrindinę draugijos veiklos kryptį, taip pat daug vietos kompozicijoje užima skirtingomis kryptimis užrašyti tekstai. 1936 m. Fainšteinas iliustravo Zacharijaus Margolino (slapyvardžiu Bi-Ba-Bo) satyrą *Pasaka apie auksinę žuvelę* (*A maise mir a fišer un mit goldernem fišele*). Knyga jau amžininkų buvo pripažinta bibliografinė vertybe ir šiuolaikinių tyrinėtojų įtraukta į Lietuvos grafikos aukso fondą³⁹⁷. Didžiausias Fainšteino palikimas – žydų rašytojų knygų meninis apipavidalinimas. D. Umru knygoms: 1936 m. *Žaver* (*Rūdys*) ir 1939 m. apsakymui *Derner* (*Erškėčiai*), Ari Glazmano (1912–1941) 1938 m. novelių rinkiniui *A fencter cu der velt* (*Langas į pasaulį*)³⁹⁸, 1939 m. – B. Škliaro romanui *Oif falše vegn* (*Klaidingais*

³⁹² *Der denker*, *Najer Velt Špigl*, 1934 07 13, Nr. 5, p. 1.

³⁹³ *Oifn Kovner Pliaž*, *Najer Velt Špigl*, 1934 07 20, Nr. 5, p. 1.

³⁹⁴ *Najer Velt Špigl*, 1934 08 17, Nr. 9, p. 1.

³⁹⁵ 1880 m. Rusijoje įkurtos draugijos visas pavadinimas „Draugija amatui ir žemės ūkiui žydų tarpe skleisti“ (ORT – rusų k. „Общество ремесленного и земледельческого труда“). Draugijos pagrindinė misija buvo padėti neturtingiems žydų vaikams įgyti profesiją, tam buvo steigiamos amatų mokyklos 1909–1941 m. Draugijai vadovavo Kaune gimęs Rusijos dūmos deputatas Leonas Bramsonas. Kaune filialas atidarytas 1921 m.

³⁹⁶ *Cum oifkum druk arbet. Almanach „ORT“ in Lite 1920–1935*, Kaunas: „Ort“ draugijos leidinys, 1935.

³⁹⁷ Jankevičiūtė Giedrė, *Lietuvos grafika 1918–1940*, Vilnius: E. Karpavičiaus spaustuvė, 2008.

³⁹⁸ Glazman Ari, *A fencter cu der velt*, Kaunas: „Jidiše štime“ spaustuvė, 1938.

keliais)³⁹⁹ (il. 78). Rašytojai, su kuriais Fainšteinas bendravo Lietuvos žydų teatrui ir menui remti draugijoje, ir vėliau, kurdamas jų knygų viršelius 4-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje, pasižymėjo polinkiu į politinę kairę. Grafiko kūryboje pasireiškia socialinės kritikos motyvai, būdinga ekspresionistinė maniera. Tai tik dar labiau sustiprina Giedrės Jankevičiūtės iškeltą hipotezę dėl Fainšteino ryšių su kairiųjų pažiūrų Lietuvos kultūros veikėjais⁴⁰⁰.

Paskutinė žydų dailininkų tarptautinė paroda, kurioje dalyvavo ir Lietuvos atstovas, – 1938 m. Estijos žydų tautinės mažumos Kultūros skyriaus surengta žydų grafikos paroda Tartu ir Taline. 1939 m. paroda buvo perkelta į Rygą ir Liepoją. Žinomo Estijos meno istoriko, kritiko ir kolekcininko, žydų meno proteguotojo Juliuso Gensso surengta paroda turėjo keliauti ir toliau, bet, prasidėjus karui, J. Genssas nusprendė nerizikuoti dviejuose lagaminuose vežamais meno kūriniiais⁴⁰¹. Parodai savo kūrinius paskolino žymiausi žydų grafikai Natanas Altmanas, J. Budko, Šagalas, I. Friedländeris, Josefas Israelis, Maxas Liebermannas, M. E. Lilienas, Josefas Oppenheimeris, Lasaris Segallas ir daugelis kitų. Buvo eksponuoti menininkų iš Palestinos, JAV, Paryžiaus, Lenkijos, Sovietų Sąjungos, Čekoslovakijos, Austrijos ir kt. Lietuvai šioje parodoje su 7 medžio raižiniais atstovavo Fainšteinas. Buvo eksponuoti K. Rubinšteino, M. Romerio, V. Biržiškos ir P. Galaunės portretai iš 1934–1936 m. sukurto universiteto dėstytojų portretų ciklo, taip pat trijų darbų ciklas *Senamiestis*⁴⁰². Parodoms buvo parengti katalogai estų ir latvių⁴⁰³ kalbomis. Gražinti kūrinių autoriams Genssas nebespėjo. Po 1941 m. jo evakuacijos į Taškentą visa biblioteka ir įspūdinga meno kūrinių ir judaikos kolekcija buvo konfiskuota ir išvežta į Vokietiją, didžioji dalis dokumentų, fotografijų, rankraščių sunaikinti. Dalis Gensso palikimo išliko, o per laimingą atsitiktinumą išsaugota ir didžioji dalis grafikos darbų iš minėtos parodos. Šios kolekcijos fragmentai Lietuvoje buvo eksponuoti 1988 m. parodoje „Lietuvos žydų dailė XVII–XX a.“⁴⁰⁴.

Naują impulsą Lietuvos žydų dailininkų gyvenime trumpam suteikė Vilniaus gražinimas 1939-aisiais. Vilniaus ir Kauno žydų literatai ir menininkai entuziastingai suvienijo jėgas naujiems darbams. 1939 m. buvo išleistas literatūros ir meno almanachas *Naje bleter*

³⁹⁹ Škliar B., *Oif falše vegn*, Kaunas: Progres, 1939.

⁴⁰⁰ Jankevičiūtė Giedrė, Žydų dailininkai tarpukario Lietuvos meninėje kultūroje, *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*, sud. J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 86.

⁴⁰¹ Genss Leo, Julius Genss – Investigator and Propagator of Jewish Art/[<http://restaurator-muenchen.com/julius-genss-investigator-and-propagator-of-jewish-art/>].

⁴⁰² *Juudi Graafika. Katalog*, Tallinn, 1938.

⁴⁰³ *Židu grafiķu izstāde. Katalogs*, Rīga, 1939; *Židu mākslinieku – grafiķu darbu izstāde Liepājā. Katalogs*, Rīga, 1939.

⁴⁰⁴ *Lietuvos žydų dailė XVII–XX a.*, katalogas, atsakinga už leidinį L. Čiornaja, Vilnius, 1988.

(*Naujieji lapai*). Rašytojas ir žurnalistas Ch. Jelinas pristatė pagrindinius to meto Lietuvos žydų dailininkus⁴⁰⁵. Ne tik jau žinomus Bekerį, Lipšicą, Percikovičiūtę ir Fainšteiną, bet ir jaunuosius kolegas E. Kaplaną, L. Kenskytę-Šaltuperienę, G. Lurjytę, C. Epšteinaitę, M. Aiziną, Samuelį Šeinkerį, I. Jofę, R. Jofę-Kacienę, A. Perelį ir savamokslį skulptorių Josifą Lancevickį. Apie almanacho išleidimą ir didelį populiarumą skelbta ir lietuviškoje periodinėje spaudoje⁴⁰⁶.

3.2. Žydų dailininkai Lietuvos dailės parodose ir dailininkų organizacijose

Didžiausias šio periodo pokytis – žydų dailininkų įsitraukimas į Lietuvoje veikiančias dailininkų organizacijas ir jų veiklą. Dar 3-iajame dešimtmetyje žydų dailininkai dalyvaudavo bendrose lietuvių parodose ir lietuvių draugijų veikloje. Nors, sprendžiant iš pavadinimų – Lietuvių dailės draugija, Lietuvių meno kūrėjų draugija, jos kurtos tautiniu, o ne pilietiniu pagrindu, jų parodose pasirodė vienas kitas žydų dailininkas. Pirmasis 1921 m. Lietuvių meno kūrėjų draugijos surengtoje meno parodoje dalyvavo Jokūbas Mesenbliumas, o 1923 m. – LMKD Plastikos sekcijos parodoje. Lietuvių dailės draugijos parodose 1926–1928 m. dalyvavo Neemija Arbitblatas (1926 m. Lietuvių dailininkų pavasario paroda; 1927 m. Lietuvos dailininkų kūrinių pavasario paroda; 1928 m. Jubiliejinė Lietuvos dailininkų kūrinių paroda), Hiršas Markus (1926 m. Pavasario paroda) ir Šolomas Zelmanavičius (1927 m. Lietuvos dailininkų kūrinių pavasario paroda; 1927–1928 m. Lietuvių dailininkų paveikslų paroda; 1928 m. Lietuvos dailininkų kūrinių paroda Rygoje; 1933 m. Lietuvos dailininkų draugijos paroda). Į Nepriklausomųjų dailininkų draugijos veiklą buvo įsitraukę Akimas Josimas, Markus, draugija 1932–1933 m. taip pat surengė Makso Ginsburgo ir Lazario Kagano karikatūrų parodas. Vis dėlto tai daugiau vienetiniai atvejai nei tikslinis dalyvavimas veikloje, kaip nutiko 4-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje.

Jau nuo pirmos LDS parodos, vykusios 1935 m. gruodžio 15 d.–1936 m. vasario 2 d. Vytauto Didžiojo muziejuje, buvo matyti, kad tautinė dalyvių sudėtis proporcingai atspindėjo bendrą Lietuvos dailės gyvenimą. Parodoje iš 60 menininkų – 10 žydų tautybės⁴⁰⁷. Tai pirmas kartas, kai tokiu santykiu žydų menininkai reprezentuojami bendroje parodoje Lietuvoje. Aktyviai įsitraukė įvairių kartų žydų dailininkai, vyresniems galima priskirti Bekerį, Kazlauską, panevėžietį

⁴⁰⁵ Jelin Kh., *Di jidiše kinstler-plastiker in Lite, Naje bleter, zamlbuch far literatur un kunst*, Kaunas, 1939, p. 114–116.

⁴⁰⁶ Basevas L., „Nauji lapai“ – pirmasis Vilniaus ir Kauno žydų literatūros rinkinys, *Lietuvos žinios*, 1939 09 30, Nr. 222(6086), p. 5–6.

⁴⁰⁷ *I-oji Rudens dailės paroda* [katalogas], Kaunas, 1935.

Feigenzoną, jaunajai kartai atstovavo Fainšteinas ir Percikovičiūtė, taip pat – rečiau matomi Mozė Aizinas, Markus, Štreichmanas. Parodoje rodyti ir penki Mesenbliumo, mirusio 1933 m., paveikslai (jie buvo eksponuoti ir dar keliose parodose: 1936 m. Lietuvos dailininkų sąjungos Vasaros dailės parodoje Kaune ir 1937 m. Lietuvių dailės parodoje Taline). Žurnale *Vairas* išsamias parodos recenzijas pateikė ir Vienožinskis⁴⁰⁸, ir Eliaševaitė-Veisbartienė⁴⁰⁹, jų tekstuose galima išskirti du skirtingus žvilgsnius į žydų dailininkus – lietuvišką ir žydišką. Vienožinskis parodą apžvelgė techniškai, iš dailininko pozicijos, trumpai ir lakoniškai aptardamas didžiąją daugumą dailininkų. Štreichmaną, Markusą ir Mesenbliumą kartu su Gudaičiu priskyrė prancūziškos tapybos mokyklos įtakos paveiktų tapytojų grupei ir tarp eilučių rekomendavo kuo greičiau ieškoti individualybės ir atsikratyti stilistikos, kuri „pačioje Prancūzijoje laikoma pasenusi“. Panašią įtaką kritikas įžvelgė ir Bekerio kūryboje. Gerų savybių Vienožinskis įžvelgė savo mokinės Percikovičiūtės darbuose, o Kazlauskas įvertintas kaip „įdomus, nors ir nevisai savitas“. Griežtesnio žodžio sulaukė Aizinas ir Feigenzonas. Vienintelio Fainšteino kūryba buvo analizuota detaliau. Jo linoraižiniams recenzentas nepagailėjo kritikos, sutelkdamas dėmesį į, jo nuomone, kūriniuose vyraujančią manieringumą, pretenzingumą ir rusų grafikų įtaką. Iš techninės pusės buvo pasigesta spalvingumu, šviesotamsos dermės ir nuoširdumo. Apskritai recenzijoje visiems menininkams skirtas vienas kitas pastebėjimas, bet didžiausio dėmesio sulaukė ilgamečiai kolegos – vyresnės kartos tapytojai. Visiškai kitaip parodos analizę konstravo Eliaševaitė-Veisbartienė. Pozityvi ir diplomatiška analizė, neskubant apžvelgiama kiekvieno pasirinkto autoriaus parodoje eksponuojama kūryba. Žydų dailininkams recenzentė skyrė šiek tiek daugiau dėmesio. Prie jau minėtų dailininkų tolimesnėje LDS veikloje 1936–1940 m. prisidėjo J. Lipšicas, Jofė, Liuba Kenskytė-Šaltuperienė, Gitel Lurjytė, A. Josimas, J. Peras, Elijas Kaplanas (1912–?), Gdalija Kreingelis.

Paskutinis nepriklausomoje Lietuvoje pirmą savo asmeninę parodą surengė tapytojas Jakovas (Jokūbas) Lipšicas⁴¹⁰. 1940 m. vasarį LDS narys parodoje Kaune eksponavo apie tris dešimtis kūrinių, daugiausia paveikslų ir keletą iliustracijų iš knygų. Mokėsi KMM iki 1929 m., pašalintas po studentų streiko. Aktyviai dalyvavo žydų dailininkų veikloje 1929–1932 m. Dirbo piešimo mokytoju įvairiose žydų mokyklose Virbalyje, Vilkaviškyje ir Kaune. Parodoje dominavo portretai ir Lietuvos peizažai.

⁴⁰⁸ V. J., I-ji rudens dailės paroda, *Vairas*, 1936, Nr. 1, p. 67–71.

⁴⁰⁹ Eliaševaitė-Veisbartienė E., Naujieji Lietuvos meno keliai, *Vairas*, 1936, Nr. 2, p. 200–205.

⁴¹⁰ Eljašev Ester, Leckovičius Ch., Apie Jakovo Lifšico paveikslų parodą, *Apžvalga*, 1940 02 08, Nr. 6(214), p. 6.

Ryškiai šiuo laikotarpiu atsiskleidžia žydų dailininkės, aktyviai įsitraukusios ne tik bendras dailės organizacijas, bet labiausiai į Moterų dailininkių draugijos veiklą. 1937 m. Pirmoje Lietuvos moterų dailės parodoje dalyvavo Percikovičiūtė, L. Kenskytė-Šaltuperienė, G. Lurjytė⁴¹¹. Išskirtinai teigiamai priimta Percikovičiūtės kūryba, po parodos jos paveikslą *Draugė Judita* įsigijo Vytauto Didžiojo kultūros muziejus (dab. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus)⁴¹². Prie 1938 m. įsikūrusios Lietuvos moterų dailininkių draugijos, be minėtų kūrėjų, prisijungė ir Cilė Epšteinaitė⁴¹³. 1940 m. sausį įvykusioje LMDD parodoje dalyvių sąrašą papildė Mina Karnienė ir Estera Lurjė⁴¹⁴. Latvijoje gimusi E. Lurjė (1913–1993) į Kauną atvyko aplankyti giminių, bet pasiliko ilgesniui laikui. 1939–1940 m. LDS surengė asmeninę dailininkės parodą Valstybės teatre⁴¹⁵.

Integracijos į Lietuvos dailės gyvenimą pavyzdžiu laikomas ir žydų dailininkų įtraukimas į tarptautinius, Lietuvą reprezentuojančius projektus. 1933 m. Stokholme vykusioje tarptautinėje karikatūrų parodoje Lietuvai kartu su J. Martinaičiu, A. Varnu, T. Kulakausku, P. Kalpoku atstovavo ir L. Kaganas, o pirmojoje Lietuvos modernios dailės parodoje užsienyje, Košicėje (Slovakija), 1935 m. surengtoje grafikos apžvalgoje buvo pristatyti jauno grafiko Ch. M. Fainšteino darbai, 1936 m. Čikagoje jaunųjų Lietuvos dailininkų parodoje dalyvavo Percikovičiūtė⁴¹⁶. Visi šie pavyzdžiai iš 4-ojo dešimtmečio, o jų dalyviai – jaunesnė, jau didžiąja dalimi nepriklausomoje Lietuvoje susiformavusių menininkų karta.

3.3. Antisemitizmo ekscesas Kauno parodų gyvenime

Antrajai 4-ojo dešimtmečio pusei būdinga sėkminga žydų dailininkų integracija į Lietuvos meninį gyvenimą, dalyvavimas parodose, įsitraukimas į dailininkų institucijų veiklą. Vis dėlto padėtis nebuvo tokia vienareikšmiška. 4-ajame dešimtmetyje valstybėje stiprėjantis

⁴¹¹ *Pirmosios Lietuvos moterų dailininkių meno parodos katalogas*, Kaunas, 1937.

⁴¹² Burbaitė Ieva, *Lietuvos moterų dailininkių draugijos (1938–1940) veikla ir jos kontekstai*. Daktaro disertacija. Vilniaus dailės akademija, 2016, p. 70.

⁴¹³ Cilė Epšteinaitė (1903–1941) gimė Aukštadvaryje. 1920 m. buvo pirmoje įstojusioje į Meno mokyklą grupėje. 1923 m. baigė mokyklą, mokslus tęsė Tapybos skyriuje iki 1927 m. Nuo 1926 m. dirbo Kauno žydų mergaičių realinėje „Javne“ gimnazijoje. Pirmą ir vienintelį kartą darbus eksponavo LMDD 1940 m. parodoje.

⁴¹⁴ *Pirmosios Lietuvos moterų dailininkių draugijos dailės parodos katalogas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo kultūros muziejus, 1940.

⁴¹⁵ *Esther Lurie. Tapyba ir akvarelė. Paroda. Katalogas*, Kaunas, 1939.

⁴¹⁶ *Art Exhibit of Young Lithuanian Professional and Amateur Artists: Popular, Practical and Fine Arts*: May 23 – June 6, 1936, Mandel Bros. Galleries 9th Floor, State and Madison Streets Chicago, Illinois, Chicago (Ill.): [s. n.], 1936.

nacionalizmas ir dažnėjančios antisemitizmo apraiškos palietė ir dailės gyvenimą. Vienintelis žinomas etninis konfliktas trumpai atspindėtas platesniame antisemitizmo raidos kontekste⁴¹⁷ – dailininkų konfliktas dėl 1935 m. Pasaulio lietuvių kongreso proga vykusios Lietuvių meno apžvalginės parodos.

Nacionalistinės ir antisemitinės apraiškos koncentravosi politinėje, ekonominėje, socialinėje sferoje. 4-ajame dešimtmetyje prasidėjusios antisemitizmo bangos pradžia susijusi su 1930 m. įkurta Lietuvių prekybininkų, pramoninkų ir amatininkų sąjunga (vėliau Verslininkų sąjunga). Vienu pagrindinių tik lietuvius priimančios organizacijos tikslų buvo lietuvių prekybininkų išvadavimas iš „svetimtaučių pirklių vergijos“⁴¹⁸. Antisemitizmo židiniu tapo sąjungos leidžiamas laikraštis *Verslas*. Nuo 4-ojo dešimtmečio vidurio Lietuvoje užfiksuota ir smurto, nukreipto prie žydus, atvejų: 1936 m. Varnių miestelio turguje užpulti ir sumušti keliolika žydų, išdaužyti namų langai. Reikia pastebėti, kad visi antisemitiniai išsišokimai aukščiausios valdžios atstovų buvo smerkiami ir kritikuojami. 1931 m. buvo priimtas įstatymas, leidžiantis nubausti asmenis, užsiimančius tautinių grupių kiršinimu. Antisemitinio turinio nevengiančių laikraščių, pavyzdžiui, *Tėvų žemė*, *Tautos balsas*, *Tautos žodis* ir kt., veikla buvo stabdoma, konfiskuojami laikraščių numeriai. Aštriai prieš antisemitines nuostatas pasisakė ir Lietuvos Respublikos prezidentas Antanas Smetona.

Nepasitenkinimo nuotaikos kartais atskriedavo iš provincijos. Pavyzdžiui, Lietuvos krikščionių demokratų partijos politikos, ekonomikos ir kultūros dienraščio *Rytas* puslapiuose išspausdinto nedidelio straipsnelio autorius, keliaudamas po Lietuvos regionus, atkreipė dėmesį į vasarą tvarkomas, remontuojamas ir perdažomas bažnyčias. Tačiau prie keleto iš bažnyčių dirbantys žydų kilmės amatininkai autoriui pasirodė „nemalonūs reiškinys“⁴¹⁹. Autorius teigia, kad „bedekoruojuant atsitinka, kad reikia kur nors sienoje nutepti ir paveikslą“⁴²⁰, o tokie darbuotojai darbą atlieka primityviai ir naiviai. Situaciją siūloma spręsti aktyviau į bažnyčių dekoravimo darbus įtraukiant pradedančius menininkus ir meno mokyklos studentus. Galima būtų sakyti, kad straipsnio autorius nori akcentuoti darbų atlikimo profesionalumą ir pabrėžia, kad nėra antisemitas, bet jam keista, kad „žydai puošia katalikų šventnamį“⁴²¹. Vargu ar rašiusiajam būtų patikę ir

⁴¹⁷ Truska Liudas, *Lietuva ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: antisemitizmo Lietuvoje raida*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005, p. 120.

⁴¹⁸ Truska Liudas, Vareikis Vygantas, *Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje*, Vilnius: Margi raštai, p. 54.

⁴¹⁹ J. K., Bažnyčių dekoravimo reikalai, *Rytas*, 1933 08 14, Nr. 183, p. 4.

⁴²⁰ Ten pat.

⁴²¹ Ten pat.

profesionalaus Kauno meno mokyklą baigusio tapytojo Akimo Josimo dalyvavimas dekoruojant „keletą bažnyčių“⁴²².

Arčiausiai antisemitinio eksceso dailės gyvenime priskirtinas pasaulio lietuvių suvažiavimui skirtos parodos organizatorių sprendimas kviesti dalyvauti parodoje vien lietuvių dailininkus. 1935 m. rugpjūčio 12–rugsėjo 12 d. Vytauto Didžiojo muziejaus rūmuose pirmojo Pasaulio lietuvių kongreso proga vykusios parodos organizatoriais buvo Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamento Meno komisija, kuriai pirmininkavo M. K. Čiurlionio galerijos direktorius Paulius Galaunė (1890–1988). Organizatorių sprendimas sukėlė žydų dailininkų pasipiktinimą. Parodai jau einant į pabaigą, Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės kovose, leidžiamame savaitraštyje lietuvių kalba *Apžvalga* buvo išspausdintas žydų dailininkų grupės *Atviras laiškas*⁴²³. Viešą kreipimąsi pasirašę dailininkai M. Bandas, Z. Bekeris, H. Markusas ir J. Štreichmanas teigia, kad, iš spaudos sužinoję apie rengiamą visos Lietuvos meno parodą Kaune, kreipėsi į organizatorius dėl dalyvavimo parodoje sąlygų, bet jiems buvo atsakyta, kad „paroda yra grynai lietuviška, kad ji rengiama pasaulio lietuvių suvažiavimo proga ir kad todėl rengėjai nori, kad lietuviškas menas būtų reprezentuojamas vien lietuvių“⁴²⁴. Toks elgesys dailininkus įžeidė ir jie nusprendė viešai adresuoti keletą klausimų P. Galaunei ir likusiems parodos rengėjams:

1. Ar Jūs manote, kad užsienio lietuviai, kuriems Jūs norite demonstruoti savo pasiekimus meno srityje, bus užgauti ar negalės kaip reikiant įvertinti Jūsų kūrinių, jei parodoje dalyvaus ir žydų menininkai? 2. Ar Jūs manote, kad užsienio lietuviams, kurie atstovauja aukštai kultūringai lietuvių tautos daliai, taip pat išsklaidytai atskiromis mažumomis tarp kitų tautų, ir kuriems kultūringas sugyvenimas su kitomis tautomis yra savaime suprantamas dalykas, imponuos toks pasielgimas Lietuvoje gyvenančios mažumos atžvilgiu? 3. Koks būtų Jūsų nusistatymas, jei pavyzdžiui, Amerikos vyriausybė, rengdama visos Amerikos meno parodą valstybės lėšomis, pasielgtų Amerikos lietuvių menininkų atžvilgiu taip kaip Jūs, kad pasielgėte Lietuvos žydų menininkų atžvilgiu? 4. Pagaliau ar Jūs taip pat neleidot dalyvauti parodoje lenkų, vokiečių ir rusų menininkams? Ar Jūs iš viso reikalavote metrių iš menininko apie jo lietuvišką kilmę? Kiek mums žinoma ir kiek matyti iš katalogo, jos nebuvo reikalaujama. Kaip tad gali būti paaiškintas Jūsų

⁴²² LNDM archyvas, f. B–3, b. 22, l. 1. 1936 m. autobiografijoje dailininkas neįvardija konkrečių bažnyčių. Nuo 1931 m. A. Josimas, gyvendamas Raseiniuose, galėjo prisidėti prie Raseinių Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios ar atstatomos Betygalos Šv. Mikalojaus bažnyčios dekoravimo darbų.

⁴²³ Bekeris, G. Markusas, Streichmanas, Max Band, Atviras laiškas, *Apžvalga*, 1935 09 08, Nr. 13, p. 2.

⁴²⁴ Ten pat.

*ypatingas nusistatymas atžvilgiu menininkų tos tautos, kurią pastaraisiais laikais įėjo į madą persekioti, bet kuri, ar šiaip ar taip nėra žemesniame dvasinės kultūros laipsnyje? Menininkai visuomet kovojo dėl naujų formų ne tik meno, bet ir visuomenės santykių atžvilgiu. Todėl dar daugiau nesuprantama, jog kaip tik menininkai, kurie turi eiti pažangos ir tolerancijos pavyzdžiu, pirmieji pradėjo tokį darbą, kuris negali būti pavadintas nei kultūringu nei pažangiu.*⁴²⁵

Atsakymo laukti ilgai nereikėjo, jau po dviejų savaitių to paties laikraščio *Apžvalga* 15-ame numeryje išspausdintas Meno komisijos pirmininko Galaunės ir sekretoriaus Antano Tamošaičio laiškas, kuriame jis visą atsakomybę perkelia Pirmojo pasaulinio lietuvių kongreso proga parodą organizavusiai Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamento Meno komisijai. Tiksliau, Draugijai užsienio lietuviams remti, kuri buvo parodos rėmėja ir iniciatorė. Be to, anot atsakovų, tai buvo „Lietuvių (ne Lietuvos) meno apžvalginė paroda“⁴²⁶, ir jie mano, kad „tikrai lietuvių meno apžvalginę parodą turėjome pilniausią teisę rengti“⁴²⁷. Galiausiai įsižeidę liko ir parodos koordinatoriai: „Nemaloniai esame nustebinti visai nepamatuotomis ir arogantiškai pareikštomis žydų menininkų pretenzijomis.“⁴²⁸ Žinoma, ne visas žydų dailininkų pretenzijas galima laikyti argumentuotomis, bet teigdami, kad parodoje dalyvavo kitataučių kūrėjų, jie neklydo. Parodos kataloge pateiktame dalyvių sąrašė išsiskiria rusės O. Dubeneckienės-Kalpokenės ir vokiečių kilmės Povilo Kaufmano pavardės⁴²⁹.

Šis nutikimas P. Galaunei galėjo priminti ne tokį seną susirašinėjimą (1933) su Lietuvos atstovu Švedijoje Jurgiu Savickiu (1890–1952), rengiant Lietuvos dailę reprezentuojančią knygą *L'art Lithuanien*. Ši knyga – tai papildyta 1931 m. švedų kalba išleisto⁴³⁰ leidinio prancūziška versija. Galaunė, kaip knygos sudarytojas ir pagrindinio teksto autorius, ir Savickis, rūpinęsis leidinio finansiniais ir leidybiniais aspektais, pradėję derinti naujos knygos detales, susidūrė su idėjiniais skirtumais dėl leidinio turinio. Iš Galaunės gavęs pirmą dalį knygai siūlomų iliustracijų, 1933 m. balandžio 3 d. datuotame laiške Savickis teiraujasi: „Bet ar nedėsime: Dobužinskio ir Kairiūkščio. Dėl pirmo, regis pats man sakei – nėra tipiškas lietuvių tapytojas, bet antrasis juk vilniškis. Gal brauktelėti paveikslą, kitą. Ar Bandas ne lietuvis? Ar Braks [kalbama apie Mažosios Lietuvos dailininką Adomą Braką – E. B.] – netapo nieko? O gal Klaipėdoje koks

⁴²⁵ Ten pat.

⁴²⁶ P. Galaunė, A. Tamošaitis, Laiškas redakcijai, *Apžvalga*, 1935 09 22, Nr. 15, p. 8.

⁴²⁷ Ten pat.

⁴²⁸ Ten pat.

⁴²⁹ *Lietuvių meno apžvalginė paroda*, [katalogas], Kaunas, 1935.

⁴³⁰ *Litauens Konst*, text av P. Galaunė ach J. Vienožinskis, Malmö: A.-B. Malmö Ljustrycksanstalt, 1931.

rimtesnis? Žodžiu, įsivėliau su tavim į tarptautinę politiką.“⁴³¹ Savickis ir toliau spaudė savo kolegą laiškais: „Metus į šalį Dobužinskį, Andriolli ir Vielioniškį užsiimti tik pačiais naujaisiais ir naujais“⁴³², primygtinai reikalaudamas ir Bando darbų reprodukcijų, nes „Jis yra, regis, daugiausia užsiangažavęs Lietuvai. Jei žodis užsiangažavęs būtų per stiprus, tai – pasirodęs Lietuvoje, L. Alėja imtinai“⁴³³, ir vėl ragindamas: „Jei dėl kolekcijos reikalingas būtų dar kitas Lietuvoje augęs žydas – tapytojas – dėk.“⁴³⁴ Tolimesniu laiško tonu projektuojama galima reakcija Lietuvoje: „Nesijaučiu savyje tiek gryo arijo kraujo, kad bodėčiau, ką žmonės Lietuvoje parodys įdėję dvejetą žydų į mūsų prancūzišką Konstą.“⁴³⁵ Griežtą Savickio nusistatymą bet kokiomis priemonėmis įtraukti Lietuvos žydų dailininkų kūrybą apibendrina paskutinis laiško sakiny: „Pagaliau atsakomybę už jų iliustracijų įdėjimą pasiimčiau sau. Basta.“⁴³⁶ Aštrus Savickio reagavimas susijęs ir su jo diplomatine tarnyba, su radikaliomis iš Vokietijos sklindančiomis idėjomis jis buvo geriau susipažinęs. Neabejotinai tokią poziciją veikė ir asmeninės aplinkybės – jo žmona buvo iš Peterburgo žydų šeimos kilusi medikė Ida Trakiner (1894–1941).

Galiausiai į knygą buvo įtraukti Arbitblato, Bando ir Zelmanavičiaus kūriniai. Galaunė kreipėsi į Arbitblatą prašydamas jo ir Bando iliustracijų, kartu šių autorių kūrinių reprodukcijomis rūpinosi ir pats Savickis⁴³⁷. Jau gavęs Galaunės knygai parengtą įžanginį tekstą, Savickis dar bandė įvesti keletą korektūrų dėl įžangos struktūros ir sudėliotų akcentų. Pasiuntinys domėjosi, kodėl „nors ir dedami Bando, Arbitblato, Zelmanavičiaus paveikslai, bet apie juos nė vieno žodžio Tamstos monografijoje. Gal Tamsta atsiųstum nors ir kelių eilučių jų meniškos veiklos apibūdinimą“⁴³⁸. Galutiniame leidinyje į šias pastabas atsižvelgta nebuvo⁴³⁹. Diskusija rekonstruota remiantis tik Savickio laiškais, nėra likusių Galaunės atsakymų. Galaunės požiūris į lietuvių dailės reprezentaciją tik kaip į tautinę, išryškėjęs šiuose pavyzdžiuose, niekaip neatsispaudė jo, kaip M. K. Čiurlionio galerijos direktoriaus, veikloje. Jie greičiau liudija nesusipratimą ar nepalankiai susiklosčiusias aplinkybes, juk būtent jam vadovaujant M. K.

⁴³¹ 1933 04 03 J. Savickio laiškas P. Galaunei iš Stokholmo į Kauną, in: Žėkaitė Janina, *Jurgis Savickis*, Vilnius: LLTI, 1994, p. 140–141.

⁴³² 1933 08 28 J. Savickio laiškas P. Galaunei iš Stokholmo į Kauną, in: Žėkaitė Janina, *Jurgis Savickis*, Vilnius: LLTI, 1994, p. 141.

⁴³³ Ten pat.

⁴³⁴ Ten pat.

⁴³⁵ Ten pat.

⁴³⁶ Ten pat.

⁴³⁷ J. Savickio laiškas P. Galaunei iš Stokholmo į Kauną 1933 12 12, NČDM, GP-5041, in: Janina Žėkaitė, *Jurgis Savickis*, Vilnius: LLTI, 1994, p. 141.

⁴³⁸ Ten pat, p. 141–142.

⁴³⁹ *L'art Lithuanien*, ed. John Kroon, Malmö: A.-B. Malmö Ljustrycksanstalt, 1934.

Čiurlionio galerijai, o vėliau Vytauto Didžiojo Kultūros muziejui į kolekciją buvo įtraukti tapytojų Bando ir Percikovičiūtės, grafiko Ch. M. Fainšteino kūriniai. Pastarojo kūrinius 1935 m. Galaunė įtraukė į modernios Lietuvos grafikos parodą Košicės Rytų Slovakijos muziejuje. Minimos korespondencijos fragmentai pasitelkiami kaip pavyzdys, iliustruojantis tiek modernios Lietuvos dailės reprezentaciją⁴⁴⁰, tiek žydų dailininkų integracijos į lietuviškos dailės visumą⁴⁴¹. Neabejotinai galutinis knygos rezultatas toks ir yra. Tačiau akivaizdu, kad žydų dailininkų reprodukcijos Lietuvos dailę reprezentuojančiame leidinyje – visų pirma Savickio įkyraus raginimo ir užsispyrimo nuopelnas.

Dėl parodos kilęs kivrčas periodinėje spaudoje nesulaukė didelių reakcijų. Apie susiklosčiusią nemalonią situaciją mintimis pasidalijo Žydų karių sąjungos pirmininkas advokatas Jokūbas (Jakovas) Goldbergas (1898–?). Jis teigė, kad abiejų tautų atstovai, kalbėdami apie bendradarbiavimą, daugiausia adresuoja šį klausimą ekonomikos sferai, bet neužsimena apie visuomeninį gyvenimą ar kultūrą: „Mums nesuprantama, kodėl žydas – Lietuvos pilietis beveik visiškai nepageidaujamas viešame krašto politiniame ir kultūriniame gyvenime, kai ne tik Anglijoje, Prancūzijoje ar Italijoje, bet ir tikrai antisemitiškojoje Lenkijoje daugelis piliečių žydų aktyviai dalyvauja viešame krašto kultūriniame bei politiniame gyvenime, kur jų veikla didžiai įvertinama.“⁴⁴² Sunku pasverti, kiek šis kivrčas galėjo turėti įtakos besikuriančiai Lietuvos dailininkų sąjungai, kuri 1935 m. rugsėjo 19 d. oficialiai įregistruotuose įstatuose tikraisiais nariais įvardija visus, kurie yra „pasireiškę plastinio meno šakų ir srovių dailininkai ir meno teoretikai, Lietuvos piliečiai“⁴⁴³. LDS daugiakultūriškumą akcentavo ir Vienožinskis⁴⁴⁴. Šis aptartas dailės gyvenimo reiškinys – išimtis Lietuvos dailės gyvenime, bet jis visgi liudija apie tam tikrą įtampą tarp dailininkų nacionaliniu pagrindu. Kita vertus, sunkumų dėl nelietuviškos kilmės turėjo ir kitų tautybių dailininkai, ne vien žydai.

Į 4-ojo dešimtmečio pabaigą stiprėjantis antisemitizmas daugiau dailės gyvenime nepasireiškė. Radikaliais pasisakymais visais, taip pat ir kultūros, klausimais išsišokdavo Antanas Maceina, teigdamas, kad „Valstybė, būdama tautos objektyvacija, negali vienodai traktuoti

⁴⁴⁰ Jankevičiūtė Giedrė, *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas: NCDM, 2003, p. 57.

⁴⁴¹ Jankevičiūtė Giedrė, Žydų dailininkai tarpukario Lietuvos meninėje kultūroje, *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*, sud. J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 69–102.

⁴⁴² Sidabrinis J., Bendras likimas mus riša. Pasikalbėjimas su adv. Goldbergu žydų – lietuvių santykiu reikalu, *Apžvalga*, 1935 09 08, Nr. 13, p. 1; 8.

⁴⁴³ *Lietuvos dailininkų sąjungos įstatai*, Kaunas, 1935, p. 5.

⁴⁴⁴ Vienožinskis J., Dailės paroda, *Lietuvos žinios*, 1936 01 04, Nr. 3 (4984), p. 5.

tautiečius ir svetimų tautybių piliečius, arba vad. tautinės mažumas. Tautiečiai yra tikri naujosios valstybės nariai, o visi kiti yra tikrai valstybės gyventojai. Jie gali naudotis visomis tautiečių teisėmis, bet negali turėti tų pačių privilegijų kaip tautiečiai. Jų dalyvavimas tautinės kultūros gyvenime, moksle, mene, visuomenės institucijose yra nepageidaujamas, o kai kuriais atvejais net neleistinas. Mažumos tautinėje valstybėje visados yra svetimas kūnas, kuris niekad nesutaps su tautos kūnu ir neišsijungs į jos organizmą⁴⁴⁵. Tačiau tokie pasisakymai įtakos iki pat 1940 m. žydų dailininkų veiklai neturėjo.

Kitų Europos valstybių kontekste Lietuvos žydų dailininkų padėtis buvo nepalyginti geresnė. 1933 m. Vokietijoje į valdžią atėjus naciams, žydų kilmės asmenis pradėti tikslingai stumti iš valstybinių kultūros įstaigų. Iš universitetų, teatrų, orkestrų, leidyklų ir muziejų atleisti kultūros atstovai savo kūrybą galėjo eksponuoti tik specialiose Žydų kultūros federacijos (*Jüdischer Kulturbund* (Kubu)⁴⁴⁶) organizuojamuose renginiuose. 1933 m. Vokietijoje įkurta organizacija, kuriai egzistuoti buvo leista norint paslėpti nacių agresiją, nukreiptą prieš žydų tautą. Organizacija po kelerių metų vienijo 50 tūkst. narių. Nuo įkūrimo 1933 m. iki Krištolinės nakties pogromo 1938 m. (po jo organizacijos veikla beveik nevyko ir galutinai nutrūko 1941 m.) buvo surengta per 8 tūkst. koncertų, spektaklių, paskaitų, dailės parodų ir kt. Taip pat Lietuvos žydų dailininkai nepatyrė tokio sukrėtimo, kaip jų kolegos Latvijoje, kur 1934 m., po Karlio Ulmanio (1877–1940) perversmo, nuo 1927 m. veikusi „Žydų vaizduojamojo meno draugija“, turinti savo patalpas ir vienijanti apie 30 narių, buvo likviduota kaip „politiškai nepageidaujama“⁴⁴⁷.

Sovietams 1940 m. birželį okupavus Lietuvą, prie naujos santvarkos sėkmingai prisitaikė keletas žydų dailininkų. Kol kiti kolegos nerimastingai stebėjo visą Europą apimančią karą ir antisemitizmą ar emigravo, vienas aktyviausių žydų dailininkų Bekeris ir jaunas Kauno meno mokyklos absolventas Aronas Perelis (1912–1941) priėmė sovietinį gyvenimą. Bekeris aktyviai įsiliejo į žurnalo *Šluota* veiklą, nuo 1940 m. rugpjūčio iki 1941 m. birželio piešė karikatūras. A. Perelis kūrė iliustracijas vaikų žurnalui *Genys*⁴⁴⁸ ir dirbo LTSR Valstybinėje leidykloje (išlikęs tik vienas leidinys su nurodyta Perelio pavarde, tai Jurgio Ambraškos *Skaitymo ir rašymo pradžia*

⁴⁴⁵ Dr. A. Maceina, Tauta ir valstybė, *Naujoji Romuva*, 1939 03 19, Nr. 11 (425), p. 229.

⁴⁴⁶ 1933 m. įkurta organizacija iš pradžių vadinta Vokietijos žydų kultūros federacija (*Kulturbund Deutscher Juden*), bet 1935 m. iš pavadinimo buvo priversta pašalinti Vokietijos pavadinimą.

⁴⁴⁷ Parodos *Žydų dailininkai tarpukario Rytų ir Centrinėje Europoje* anotacija, kuratoriai N. Jevsejeva (Romano Sutos ir Aleksandro Belcovos muziejus, Ryga), I. Lenskis (Muziejus „Žydai Latvijoje“, Ryga), Chaimo Frenkelio vila Šiauliai, 2020 m. rugsėjo 5 d.–lapkričio 1 d.

⁴⁴⁸ A. Perelio iliustracijos žurnale *Genys*: 1941 01 31, Nr. 1–2 viršelis ir nugarėlė; 1941 06 15, Nr. 11 viršelis.

*suaugusiems*⁴⁴⁹. Vadovėlį kartu iliustravo ir Domicelė Tarabildienė (1912–1985), nors gal greičiau perėmė Perelio pradėtą darbą). Žydiška veikla Lietuvoje tęsėsi, bet jau buvo pradėta varžyti. 1941 m. birželį Lietuvą okupavus vokiečiams, žydų pasaulis buvo sudaužytas į šipulius, kurių iki galo surinkti nepavyksta iki šiol. Šoa pasiglemžė daugelio Kauno dailės gyvenimo dalyvių gyvybes, karo pabaigos sulaukė tik Sara Goršenaitė ir Estera Lurjė. Po karo kūrybinį kelią užsienyje tęsė, iš Lietuvos 3-4 deš. pasitraukę, žydų dailininkai Arbitblatas, Bandas, Kazlauskas, Levinsonas-Benari, Markus, Štreichmanas.

⁴⁴⁹ Ambraška Jurgis, *Skaitymo rašymo pradžia suaugusiems*. Kaunas: LTSR valstybinė leidykla, 1941.

IŠVADOS

1. Tarpukario Lietuvos žydų meninės kultūros raida turi aiškius etapus, nulemtus politinių ir istorinių aplinkybių. Etapus žymi aiškos ribos, pagrindiniai veikėjai ir dominuojančios stilistinės kryptys. Pirmas – Žydų politinės, tautinės ir kultūrinės autonomijos laikotarpis 1919–1924 m. pasižymėjo plačiu žydų meninės veiklos sričių spektru: parodos, taikomoji grafika (knygų dizainas, plakatai ir kt.) ir meno gyvenimo dalyvių įvairovė. Šiuo periodu aktyvūs kūrėjai susiformavo karo metais ir atėjo iš dviejų skirtingų meninių aplinkų – Vokietijos ir Rusijos / Ukrainos. Atvykę į Lietuvą, menininkai rėmėsi karo metu juos veikusia menine patirtimi ir studijomis, kur vyravo naujos, avangardinės dailės ieškojimai, kubistinės, kubofuturistinės, ekspresionistinės stilizacijos. Svarbus aspektas – tuo periodu Kaune susitelkė iš Vilniaus dėl antisemitinių išpuolių pasitraukę vilniečiai B. Cukermanas, Zelmanavičius, J. Mesenbliumas, Levinsonas Benari, M. Kodkine, sustiprindami žydų menines pajėgas Lietuvos respublikoje. Dar vienas svarbus šio laikotarpio žydų meninio gyvenimo bruožas – moterų dailininkų įtraukimas į žydų menininkų ratą. S. Goršenaitės ir F. Blumbergaitės įvertinimas instituciniu lygmeniu – progresyvus modernios bendruomenės ženklas.
2. Žydų politinės, tautinės ir kultūrinės autonomijos laikotarpio meninio gyvenimo orientaciją į vokiškąją tradiciją formavo meno organizavimu užsiimanti Žydų tautos tarybos Kultūros sekcija, kurios vadovas Leo Deutchlanderis, remdamasis asmeninėmis pažintimis, tęsė Pirmojo pasaulinio karo metais užmegztus ryšius su vokiečių žydų menininkais. Kryptį į Berlyną diktavo ir tuometinėje Veimaro Respublikos sostinėje susiformavęs modernios žydų kultūros židinys, kurį sudarė žydai iš Rytų Europos. Šio laikotarpio žydų menininkų laikysena Lietuvoje buvo gana uždara, koncentravosi diasporos aplinkoje ir nedaug komunikavo su lietuvių bendruomene.
3. Antrąjį laikotarpį, apimantį 1929–1933 m. Lietuvos žydų dailės gyvenimą, apibrėžia aktyvi dailininkų veikla: nuo pirmosios žydų dailininkų parodos 1929 m. iki Arbitblato galerijos uždarymo 1933-iaisiais. 1929–1933 m. – produktyviausias Lietuvos žydų menininkų veiklos laikotarpis, pasižymintis kultūrinių veiklų gausa ir įvairove, pastangomis sutelkti ir prisistatyti. Šiuo laikotarpiu dailės kritikoje susiformavo žydų dailės, kaip modernios dailės, traktavimas. Žydų dailininkai sėkmingai integravosi į Lietuvos masinės pramoginės kultūros

barus, Kaganas ir Ginsburgas išgarsėjo kaip karikatūrų, šaržų kūrėjai ne tik Lietuvoje, bet ir Baltijos kaštuose bei Skandinavijos šalyse.

4. 4-ojo dešimtmečio žydų dailės gyvenime dominuoja jau nepriklausomoje Lietuvoje susiformavusi žydų menininkų kartos integracija į Lietuvos dailininkų draugijas, jų parodas. Žydų dailės gyvenimo diferenciaciją paveikė ir pasirinktos ideologinės pozicijos, kas lėmė jų pasirinktas kūrybos sritis ir stilistiką. Pavyzdžiui, Chaimo Mejerio Fainšteino ir Zalės Bekerio polinkis į politinę kairę atspindėjo ir jų veikloje bei kūryboje.
5. Žydų dailininkai tarpukariu buvo nusiteikę veikti bendrai, nors ir nesukūrė oficialios savo organizacijos. Tyrimo metu išryškėjo trys Lietuvos žydų dailininkų kolektyvinio sambūrio atvejai: instituciniu lygmeniu vykdoma kultūros politika, kurią 1920–1924 m. stengėsi įgyvendinti Žydų tautos tarybos Kultūros sekcija; visuomeniniu pagrindu susibūrę menininkai ir kultūros veikėjai, siekiantys reprezentuoti tautiniu identitetu paremtą kūrybą; ir Neemijos Arbitblato iniciatyva įsteigta Meno galerija. Pirmu atveju siekta pristatyti Lietuvos žydų menininkų kūrybą užsienyje, antruoju – koncentruotis į bendruomenės ratą šalies viduje, o trečiuoju – galerijos veikimo principas rėmėsi stilistine ir menine orientacija ir tikslo vienyti žydų menininkus neturėjo.
6. Ryški autonominė žydiškosios dailės sritis – knygų ir kitų leidinių apipavidalinimas, iliustravimas. Tyrimo metu atsiskleidė daug platesnis ir išsamesnis Lietuvos žydų dailininkų įsitraukimo į šią sritį mastas, nei fiksuota iki šiol. Artimo literatų ir dailininkų bendradarbiavimo rezultatas – serija knygų, taikomosios grafikos užsakymai, dailininkus pasiekdavę daugiausia iš tautiečių pusės. Menininkų paslaugomis kuriant leidinių estetinį vaizdą naudojosi įvairios leidyklos („Licht“, „Jidiš“, „Kultur“, „Mir alein“ ir kt.) ar organizacijos (*Kultur Lige*, Žydų istorijos ir etnografijos draugija, Žydų švietimo draugija Lietuvoje). Tarpukariu žydų dailininkų Lietuvoje sukurtas knygų menas tapo modernios jidiš kultūros dalimi.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Archyvinių dokumentų šaltiniai, fondai

Byla apie svetimšalius, prašymai ir susirašinėjimai iš 1921 metų, *LCVA*, f. 402, ap. 1 svet. sk., b. 6.

Kauno Kultūrinės lygos byla, *LCVA*, f. 402, ap. 4, b. 18.

Knygyno „Licht“ byla, *LCVA*, f. 402, ap. 8, b. 286.

Marijos Urbšienės-Mašiotaitės atsiminimai, *LNMMB RRS*, f. 14, vnt. 470.

S. Goršenaitės autobiografija siųsta Otto Schneidui 1931 m., *TFRBL–UT*, dėžė 58 "Correspondence", ap. 13.

Smithsonian instituto Amerikos meno archyvas, Eva Lee galerijos fondas, 1 dėžė, 34 aplankas [prieiga internetu: <https://www.aaa.si.edu/collections/eva-lee-gallery-records-8866/1/box-1-folder-34>].

Vytauto Bičiūno fondas, *LMAVB RS*, f. 189, b. 248, 249.

Žydų tautos tarybos ir Seimo žydų frakcijos fondas, *LCVA*, f. 620, ap. 1.

Žydų teatrui ir menui remti draugijos byla, *LCVA*, f. 1141, ap. 1, b. 12.

Publikuoti šaltiniai

Andriušis Pulgis, *Septinton įleidus*, Kaunas: Spindulys, 1992.

Chagall Marc, *Mano gyvenimas*, Vilnius: Versus Aureus, 2011.

Civi-s, *Augstais 100: deputatu šarži*, Riga: 1929.

Der Idišer nacional-rot in Lite. Barikht vegn zeyn tetikayt 1920–1922, Kovne, 1922.

Galaunė Paulius, *Dailės ir kultūros baruose: straipsnių rinkinys*. Vilnius: Vaga, 1970.

Garfunkelis Levas, *Žydų tautinė autonomija Lietuvoje*, Kaunas: Žydų Tautos taryba, 1920.

Justinas Vienožinskis: straipsniai, dokumentai, laiškai, amžininkų atsiminimai, parengė Irena Kostkevičiūtė, Vilnius: Vaga, 1970.

Венгерова П., *Воспоминания бабушки: очерки культурной истории евреев России в XIX в.*, Иерусалим: Гешарим, Москва: Мосты культуры, 2017.

Vizualiniai šaltiniai

100 skandinaver, Tegnet af L. Kaganas, København: Steen Hasselbalchs forlag, [1939].

100 skandinaver, Tegnet af L. Kaganas, Oslo: J. W. Cappelens forlag, [1939].

100 skandinaver, Tegnet af L. Kaganas, Stockholm: Wahlström & Widstrand, [1939].

Ambraška Jurgis, *Skaitymo rašymo pradžia suaugusiems*, Kaunas: LTSR valstybinė leidykla, 1941.

Brikn: oisgabe far literatur un kunst, Kaunas: Žydų teatrui ir menui remti draugija, 1937.

Cum oifkum druk arbet. Almanach „ORT“ in Lite 1920-1935 (Per darbą pakils..., Ort“ almanachas). Kaunas: „Ort“ draugijos leidinys, 1935.

Der Idišer nacional-rat in Lite. Baricht vegn zein tetikait 1920–1922, Kovne, 1922.

Glazman Ari, *A fencter cu der velt*, Kaunas: „Jidiše štime“ spaustuvė, 1938.

Goldblat Aron, *Varclen*, Kovne: Mir alein, 1927.

Gotlib Jankev, *Gald un blut*, Kovne: Mir alein, 1931.

Gotlib N. I, *Bloje gnod*, Kovne: Mir alein, 1927.

Gotlib N. I, *Gang*, Kovne: Mir alein, 1929.

Jofe Mordechai, *On a zayt*, Kovne: Mir alein, 1927.

Jor ein – jor ois, Jorbuch – kalendar, red. Natanas Jonasevičius, Kaunas: Žydų Istorijos-Etnografijos draugija Lietuvoje, 1939.

Programa. «Žiurstas», Kaunas: Lietuvos žydų teatrui ir menui remti draugija, 1937.

Škliar B., *Oif falše vegn*, Kaunas: Progres, 1939.

Škliaras Eugenijus, *Lietuva–vardas auksinis*, Kaunas: Spaudos fondas, 1931.

Šliachn, zamlbuch far literatur, Kovne, 1932.

Zingman Kalman, *Ven dos harc iz jung...* Kovne: Jidiš, 1921.

Žydų vaidybos studija/Jidiše teatrale studie, redaktorius M. Mėlėris, Kaunas: Žydų kultūrinė lyge Lietuvoje, 1923.

Leidyklos Licht knygų sąrašas

Kinder bibliotek

Andersens Maiselech. Nr. 1. Dos zilberne matbeiele. Der šnek un der roizn-kust, Kovne: Licht, 1922.

Andersens Maiselech. Nr. 2. Der mist-žuk, Kovne: Licht, 1922.

Andersens Maiselech. Nr. 3. 1. Der šnei-bok. 2. Dos Tei-kend, Kovne: Licht, 1922.

Andersens Maiselech. Nr. 4. Der letster cholem fun altn demb, Kovne: Licht, 1922.

Teater bibliotek

Bril Hirš, *Šaul. Bibliše drame*, Kovne: Licht. 1922.

Bril Hirš, *Chrub. A dramatišer einakter*, Kovne: Licht. 1923.

Rafalovič Chaim, *Roze, a drame in drai akten*, Kovne: Licht. 1923.

Lernbicher

Mark Judel, *Šul-gramatik in baišpiln un oifgabes*, Kovne: Licht. 1921 ir 1923.

Noje Oisleig-khllim, Kovne: Licht, 1922.

Šulman A., *Litviš. Lernbuch for dervaksene*, Kovne: Licht, 1923.

Oifkler bibliotek

Kalmanovič Zelig, *Unzer šul-frage*, Kovne: Licht, 1922.

Mark Judel, *Eincheitleche folkšul*, Kovne: Licht, 1922.

Bal-Dimien, *Jidiš un jidiše kultur*, Kovne: Licht. 1923.

Grožinė literatūra

Bloštein Hirš, *Oifn Zunentrep*, Kovne: Licht. 1923.

Judika, *Naje jungt*, Kovne: Licht. 1923.

Markus Pesach, *Arum štal*, Kovne: Licht. [1923].

Literatūra

Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai, sud. J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

Andrijauskas Antanas, *Litvakų dailė l'école de Paris aplinkoje*, Vilnius: Meno rinkos agentūra, 2008.

Arbit Blatas. Sugrįžimas į tėvynę, ponios Reginos Resnik Blatas Lietuvos tautai dovanotų kūrinių katalogas, sud. I. Mažeikienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2011.

ArbitBlatas (1908–1999), sud. I. Mažeikienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2019.

Art History of Latvia. V: Period of Classical Modernism and Traditionalism 1915–1940, ed. E. Kļaviņš, Riga: Institute of Art History of the Latvia Academy of Art, 2016, p. 287–288.

Atamukas Solomonas, *Lietuvos žydų kelias: nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos*, Vilnius: Alma littera, 1998, p. 114.

Bendikaitė Eglė, *Sionistinis sąjūdis Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006.

Bliuminas Arkadijus, *Žydų frakcija Lietuvos seimuose 1920–1927 m.*, Vilnius: Sapnų sala, 2003.

Blondel F., *La peinture au musée d'Orsay* [elektroninė knyga], Paris: VisiMuZEditions, 2017.

Bukauskaitė Evelina, Juozapo (Josifo) Levinsono–Benari ir Jokūbo (Jankelio) Kazlauskio kūryba tarpukario Lietuvos meninio gyvenimo aplinkoje, *Žydų kultūros paveldas: Kasdienybės pasaulis*, sud., red. A. Andrijauskas, Vilnius: LKTI, 2013, p. 386–410.

Bukauskaitė Evelina, Lietuvos žydų dailininko Juozapo Levinsono– Benari veikla tarpukariu, *Menotyra*, 2012, T. 19, Nr. 1, p. 47–61.

Central and East European Jews at the crossroads of tradition and modernity, ed. J. Šiaučiunaitė–Verbickienė, L. Lempertienė, Vilnius: The Centre for Studies of the Culture and History of East European Jews, 2006.

Dmitreva Marina, Traces of Transit. Jewish Artists from Eastern Europe in Berlin, *Osteuropa*, 2008, p. 143–156.

Eesti kunsti ajalugu, [T.] 5: 1900–1940, ed. T. Abel, J. Hain, K. Hallas-Murula, A. Hein, M. Kalm, K. Kivimaa, Eha Komissarov, Ene Lamp, Mai Levin, Reet Mark, Peeter Linnap, Mari-Liis Paaver, Heiki Pärdi, Johannes Saar, Ivar Sakk, Elle Vunder, Tallinn, Estonia: Eesti Kunstiakadeemia, 2010.

Fraser James H., *Publishing and book design in Latvia 1919–1940: a Re-discovery*, Riga: Neptuns, 2014.

Fuks L., Fuks R., Yiddish Publishing Activities in the Weimar Republic, 1920-1933, *Leo Baeck Institute Yearbook*, 1988, Nr. 33, p. 417-434.

Galkus Juozas, *Lietuvos plakato istorija*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015.

Genss Leo. Julius Genss – Investigator and Propogator of Jewish Art, <http://restaurator-muenchen.com/julius-genss-investigator-and-propagator-of-jewish-art/>.

Gombrich Ernst. Kris Ernst, *The Principles of Caricature*, British Journal of Medical Psychology, Vol. 17, 1938, p. 319–42. [<http://gombrich.co.uk/papers-and-articles>].

Gradinskaitė Vilma, Dailininko Sidnėjaus Gelfando kelionė nuo Viekšnių iki Amerikos, *Žemaitijos žydų kultūros paveldo atspindžiai*, sud. H. Vitkus, J. Skurdauskienė, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2019, p. 77–94.

Gradinskaitė Vilma, Modernaus meno galerija Kaune, *ArbitBlatas (1908-1999)*, sud. I. Mažeikienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2019, p. 203–212.

Gradinskaitė Vilma, Novatoriška Makso Ginsburgo karikatūra tarpukario Lietuvoje, *Rytai – vakarai: komparatyvistinės studijos*, XII, Vilnius, 2012, p. 511.

Gradinskaitė Vilma, The First Exhibitions of Jewish Artists in Kaunas (1920–1940) from the Art Critic’s Perspective, *IGGUD Selected Essays in Jewish Studies*, 2007, Vol. 3, p. 115–129.

Gradinskaitė Vilma, The Modern Art Gallery of Neemiya Arbit-Blatt in Interwar Kaunas, *Pinkas, Annual of the Culture and History of East European Jewry*, Vol. 1, Vilnius, 2006, p. 168–180.

Gradinskaitė Vilma. Modernusis menas, *Žydai Lietuvoje. Istorija. Kultūra. Paveldas*, sud. L. Lempertienė, J. Šiaučiūnaitė–Verbickienė, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009, p. 245–249.

Gricius Augustinas, *Keliai keleliai (iš atsiminimų)*, Vilnius: Vaga, 1973.

Grigoravičiūtė Akvilė, Yiddish Literary Life in Interwar Kaunas, *Kwartalnik Historii Żydów/Jewish History Quarterly*, 2014, p. 689–704.

Grigoravičiūtė Akvilė, Jidiš literatūra tarpukario Lietuvoje (1918–1940): savasties paieškos, *Colloquia*, 2012, Nr. 29, p. 38–62.

Gudaitis Antanas, Tokį jį prisimenu, *Vakarinės naujienos*, Nr. 270, 1966 11 19, p. 3.

Hoge Kerstin, Andersens Mayselekh and Der Nister's Symbolist Agenda, *Uncovering the Hidden: The Works and Life of Der Nister*, ed. G. Estraiikh, London: Routledge, 2014, p. 41–54.

Yanove oyf di breges fun Vilye; tsum ondenk fun di khorev-gevorene yidishe kehile in Yanove, ed. Sh. Noy, Tel Aviv: Jonava Society, 1972.

J. N., K. K., M. R., S. K., V. L., Utena, *Synagogues in Lithuania. A catalogue*, vol. 2: N–Ž, ed. G. Mickūnaitė, V. Levin, Vilnius: Vilnius Academy of Arts Press, 2012, p. 218.

Jacobsen J. Z., *Art of Today: Chicago, 1933*, Chicago: L. M. Stein, 1932.

Jankevičiūtė Giedrė, *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas: Nacionalinis M.K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003.

Jankevičiūtė Giedrė, *Lietuvos grafika 1918–1940*, Vilnius: E. Karpavičiaus leidykla, 2010.

Jankevičiūtė Giedrė, Lietuvos respublikos stipendininkai užsienio dailės mokyklose 1918–1940, *Lietuvos kultūros tyrinėjimai*, T. 2, Vilnius, 1996, p. 285–321.

Jankevičiūtė Giedrė, Modern and National at the Same Time: The Dilemma of Lithuanian Architecture of the Interwar Period, *Nicht nur Bauhaus. Netzwerke der Moderne in Mitteleuropa. Not just Bauhaus. Networks of Modernity in Central Europe*, sud. B. Störtkuhl, R. Makala, [serija: Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, t. 77], Berlin-Boston: De Gruyter/Oldenburg, 2020, p. 235–259.

Jankevičiūtė Giedrė, *Po raudonąja žvaigžde: Lietuvos dailė 1940–1941 m.*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.

Jankevičiūtė Giedrė, Žydų dailininkai tarpukario Lietuvos meninėje kultūroje, *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*, sud. J. Šiaučiūnaitė–Verbickienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 69–102.

Kaminskas Mindaugas, Kauno komercinė fotografija. 1918–1940, *Iš Panevėžio praeities: fotografijos kontekstas ir paveldas: Konferencijos pranešimai*, sud. Z. Pikelytė, Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2006, p. 64.

Kauno dailininkų žydų kūryba ir likimas. Art and fate of Jewish painters from Kaunas, sud. I. Nikitina, Vilnius, 2007.

Kazovsky H., *The Book Design of Kultur-Lige Artists*. Kiev: Spirit and Letter, 2011.

Koller Sabine, A mayse mit a hon. Dos tsigele: Marc Chagall illustrating Der Nister, *Uncovering the Hidden: The Works and Life of Der Nister*, eds. Gennady Estraiikh, London: Routledge, 2014, p. 55–70.

Kozlovsky Jakob, Jidiše kinstler fun Lite, *Lite*, vol. 2, ed. Ch. Leikowicz, Tel-Aviv: I. L. Peretz Publishing House, 1965, p. 534.

Krištopaitytė Violeta, Dailininkės Černės Percikovičiūtės asmuo ir kūryba, *Kauno istorijos metraštis*, 2014, Nr. 14, p. 19–41.

L'art Lithuanien, ed. John Kroon. Malmö: A.-B. Malmö Ijustrycksanstalt, 1934.

Laučkaitė Laima, *Vilniaus dailė Didžiojo karo metais*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018.

Laučkaitė Laima, *Vilniaus dailė XX a. pradžioje*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2002.

Lempertas Izraelis, *Litvakai*, Vilnius: Versus Aureus, 2005.

Lempertienė Lara, Iliustruota „Lietuvos Jėrozalės“ mitų knyga: apie Zalmano Šneuro ir Hermano Štruko knygą „Vilna“ (Berlin, 1923), *Atrasti Vilnių: skiriama Vladi Drėmai*, sud. G. Jankevičiūtė, Vilnius: VDA leidykla, 2010, p. 153–162.

Levin Dov, *Trumpa žydų istorija Lietuvoje*, Vilnius: Izraelio ambasada, 2000.

Liekis Šarūnas, *A State within a State? Jewish Autonomy in Lithuania 1918–1925*, Vilnius: Versus Aureus, 2003.

Lietuva litvakų kūryboje, sud. V. Gradinskaitė, Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2018.

Lietuviškoji enciklopedija, T. 1, Kaunas: Spaudos fondas, 1933.

Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, T. 1, Kaunas: K. Požėlos spaustuvė, 1976.

Lietuvos dailininkų sąjungos įstatai, Kaunas, 1935.

Lietuvos dailininkų žodynas, T. 1, sud. A. Paliušytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005.

Lietuvos dailininkų žodynas, T. 3, sud. L. Šatavičiūtė-Natalevičienė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013.

Lietuvos dailininkų žodynas, T. 4, sud. M. Žvirblytė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016.

Lietuvos dailininkų žodynas, T.2, sud. J. Širkaitė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012.

Lietuvos gyventojai: pirmojo 1923 m. rugsėjo 23 d. visuotino gyventojų surašymo duomenys. Population de la Lithuanie: données du premier recensement du 17 septembre 1923, Kaunas, 1926.

Lietuvos Komunistų partijos komitete, *Komunistas*, 1988, Nr. 5, p. 3.

Lietuvos žydai: istorinė studija, sud. V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: „Baltų lankų“ leidyba, 2012.

Lietuvos žydų dailė XVII – XX a., katalogas, sud. L. Čiornaja, Vilnius, 1988.

Lietuvos žydų kultūros paveldas: kasdienybės pasaulis [straipsnių rinkinys], sud., red., A. Andrijauskas, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013.

Litauens Konst, text av P. Galaunė ach J. Vienožinskis, Malmö: A.-B. Malmö Ljustrycksanstalt, 1931.

Lite, vol. 2, ed. Ch. Leikowicz, Tel-Aviv: I. L. Peretz Publishing House, 1965.

Lite, vol. 1, ed. M. Sudarsky, U. Katsenelenbogen, I. Kissin etc., New York: Jewish Cultural Society, 1951.

Litvakų dailė privačiose Lietuvos kolekcijose, sud. V. Gradinskaitė, Vilnius: Lewben Art Foundation [etc.], 2015.

Mačiulis Dangiras, *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.

Mokslinės konferencijos „Lietuvos žydų švietimas ir kultūra iki Katastrofos“ medžiaga, sud. I. Lempertas, Vilnius: Lituanus, 1991.

Mukdoni, A., A yor in der Litvisher melukah (A bintl zikhroynes fun a durkhrayzndikn) (A Year in the Lithuanian State (Reminiscences of a Wayfarer)), *Lite*, Vol. 1, ed., M. Sudarsky, U. Katsenelenbogen, I. Kissin, etc., New York: Jewish Cultural Society, 1951, col. 1071–1098.

Mulevičiūtė Jolita, *Modernizmo link: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2001.

Niunkaitė-Račiūnienė Aistė, *Lietuvos žydų tradicinio meno ir simbolių pasaulis: atvaizdai, vaizdiniai ir tekstai*, Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono muziejus, 2011.

Nukentėję paminklai, sud. M. Skirmantienė, J. Varanauskas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

Paleckis Justas, *Dviejuose pasauliuose*, Vilnius: Vaga, 1983.

Pažadėtoji žemė – Lietuva: Lietuvos žydai kuriant valstybę 1918–1940 m., sud. V. Kavaliauskas, Vilnius: Petro ofsetas, 2013.

Peradresuota: lietuvių ir litvakų tapyba Lietuvos išeivijos dailės fondo kolekcijoje, D. 1, sud. R. Andriušytė-Žukienė, Vilnius: Lietuvos išeivijos dailės fondas (Lewben Art Foundation), 2016.

Piątkowska Renata, Sense of Togetherness. Jewish Society for the Encouragement of the Fine Arts in Warsaw (1923–1939), *Ars Judaica. The Bar-Ilan Journal of Jewish Art*, Nr. 7, 2011, p. 57-66.

Pinkas: annual of the Culture and History of East European Jewry, Vol. I, ed. J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: The Centre for Studies of the Culture and History of East European Jews, 2006.

Pinkas: annual of the Culture and History of East European Jewry, Vol. II, ed. L. Lempertienė, Vilnius: The Centre for Studies of the Culture and History of East European Jews, 2008.

Pukelytė Ina, *Žydų teatras tarpukario Lietuvoje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2017.

Ramonienė Dalia, *Kauno meno mokyklos mokinių sąvadas*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006.

Sakalauskas Tomas, *Antanas Gudaitis: Septyni vakarai su dailininku*, Vilnius: Mintis, 1989.

Samulevičius Raimundas, *Baltoji obelis*, Vilnius: Vaga, 1985.

Savickaitė Jūratė, Kiti ketvirto dešimtmečio tapytojai, *XX a. lietuvių dailės istorija: 1900–1940*, T. 2, red. I. Korsakaitė, I. Kostkevičiūtė, Vilnius, 1983, p. 112.

Sefer zikaron le-esrim ve-shalosh kehilot she-nehrevu be-ezor Svintsian, ed. Shimon Kanc, Tel Aviv, 1965.

Shapiro Chaim, Dr. Leo Deutschlander. Father of the Bais Yaakov Movement: forty years after his passing, *Jewish observer/Summer*, 1975, p. 14–17.

Sikorskaitė Vaida, Jokūbo Mesenbliumo kūryba kaip litvakų tautinės savimonės reiškiny, *Lietuvos žydų kultūros paveldas: kasdienybės pasaulis*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013, p. 362–385.

Skrupskelis Kęstutis, Lietuvių ir žydų santykiai lietuviškoje žydų spaudoje: „Apžvalga“, 1935-ieji, *Naujasis židinys-Aidai*, 2016, Nr. 5, p. 27–39.

Smilginytė Skirmantė, Švento Luko cechų Kaune 1923–1932 metais, *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, 1999, T. 5, p. 362–376.

Sruoga Balys, *Raštai/ 10. Teatro kritika 1911–1929*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

Sudarsky Mendel, *A Book on Lithuania, Lithuanian Jew*, 1943, Nr. 2/3, p. 3.

Sutkus Antanas, *Vilkolakio teatras*, Vilnius, 1969.

Sveikas, Paryžiau! Litvakų dailininkų keliais, sud. V. Gradinskaitė, Vilnius: Lietuvos išeivijos dailės fondas, 2014.

Šiaučiūnaitė-Verbickienė Jurgita, Žydų ir lietuvių abipusio pažinimo ir kultūrinio bendradarbiavimo atspirtys tarpukario Lietuvoje: priemonės ir rezultatai, *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*, sud. J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 21.

Šimonis Kazys, *Gyvenimo nuotrupos (atsiminimai)*, Vilnius, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.

Šniukas Domas, *Juozas Olinardas Penčyla: šaržų karalius*, Vilnius: Margi raštai, 2004.

Tapinas Laimonas, *Imk, klajokli žibintą vilties: poeto ir diplomato Jurgio Baltrušaičio gyvenimo kronika*, Vilnius: Alma littera, 2000.

Tarptautinė konferencija „Žydų vaizduojamoji dailė“, programa, Šiauliai: Titnagas, 1990.

Truska Liudas, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: antisemitizmo Lietuvoje raida*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005.

Truska Liudas, Vareikis Vygantas, *Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje*. Vilnius: Margi raštai, 2004.

Umbrasas Jonas, Kunčiuvienė Eglė, *Lietuvių dailininkų organizacijos 1900-1940*, Vilnius: Vaga, 1980.

Urbšys Juozas, *Atsiminimai*, Chicago: Tautos fondas, 1988.

Valiuškevičiūtė Apolonija, *Kauno meno mokykla*, Kn. 1: 1922–1940, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997.

Volbikaitė Goda, Art déco Kauno jidiš literatūroje. Vieno Sorės Aizen eilėraščio analizė, [<https://judaikostyrimucentras.com/2020/07/23/art-deco-kauno-jidis-literaturoje-vieno-sores-aizen-eilerascio-analize/>], 2020 m. liepos 23 d.

Volbikaitė Goda, Jidiškalbių literatūrinių sambūrių savikūra tarpukario Kaune: Vispe ir Mir Aleyn, *Darbai ir dienos*, 2012, Nr. 57, p. 65–84.

Volbikaitė Goda, Kaunas tarpukario jidiš literatūroje, *Nemunas*, 2016, Nr. 8 (968), p. 15-19.

Walfish Barry D., Otto Schneid: Artist with a Mission, *The Halcyon*, 2003, Nr 32, p. 5-7.

XX a. lietuvių dailės istorija: 1900–1940, T. 1, red. I. Korsakaitė, I. Kostkevičiūtė, Vilnius: Vaga 1982.

XX a. lietuvių dailės istorija: 1900–1940, T. 2, red. I. Korsakaitė, I. Kostkevičiūtė, Vilnius: Vaga, 1983.

Zalkin Mordechai, Lietuvos žydų bendruomenės kultūrinės transformacijos, *Lietuvos žydai: istorinė studija*, sud. V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiūnaitė–Verbickienė, Vilnius: "Baltų lankų" leidyba, 2012, p. 347–356.

Zeifaitė Ovidija, Panevėžio žydų bendruomenės kultūrinis gyvenimas iki 1940 metų, *Panevėžio apskrities institucinės bibliotekos konferencija*, sud. G. Astrauskienė, A. Karaška, Panevėžys: Panevėžio Gabrielės Petkevičaitės–Bitės viešoji biblioteka, 2000, p. 41–47.

Zylbertsvayg (Zilbercweig), Z. *Leksikon fun yidishn teater*, Vol. 6, Mexico City, 1969.

Žekaitė Janina, *Jurgis Savickis*, Vilnius: LLTI, 1994.

Žemaitytė Zita, *Paulius Galaunė. Monografija*, Vilnius: Vaga, 1988.

Žydai Lietuvoje: istorija, kultūra, paveldas, sud. L. Lempertienė, J. Šiaučiūnaitė–Verbickienė, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009.

Žydų kultūra: istorija ir dabartis [straipsnių rinkinys], sud., red., A. Andrijauskas, Vilnius: Kronta, 2009.

Žydų muziejus, T. 1, red., sud., J. Ceitlinas, Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 1994.

Žydų muziejus, T. 2, sud. D. Epšteinaitė, Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2001.

Žydų muziejus, T. 3, sud. D. Epšteinaitė, Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2005.

Žukienė Rasa, Art in exile: the emigration experiences and mobility of artists in XIX-XX century: the case of Lithuania, *Meno istorija ir kritika/Art History&Criticism*, 2016, Nr. 12, p. 56–69.

Казовский Гиллель, *Художники Культур-Луги*. Москва: Мосты культуры, 2003.

Российское зарубежье во Франции, 1919–2000: биограф. слов.: Т. 3, редакторы: Л. Мнухина, М. Авриль, В. Лосской, Москва: Наука, Дом-музей Марины Цветаевой, 2008.

Periodika

(b), Kauno žydų teatrai, *Lietuvos žinios*, 1937, 01 15, Nr. 11(5280), p. 5.

„Meno galerija“ iki rudens uždaroma, *7 meno dienos*, 1933 05 10, Nr.95, p. 18.

„Zinaidos“ foto portretų paroda, *Naujoji Romuva*, 1933 03 05, Nr. 114, p. 236.

11 karikatūrų iš Lietuvos tarptautinėj parodoj, kurioj viso yra 1,317 kūrinių, *Dienos naujienos*, 1933 03 09, Nr. 55(575), p. 1.

A najer farlag, *Nais*, 1921, Nr. 46, p. 5.

A. B., Dailininko Jokūbo Messenbliumo parodoj atsilankius, *Lietuvos žinios*, 1924 09 24, Nr. 215, p. 4.

A. L. Kagano šaržų paroda, *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 105, p. 21.

A.V. Apžvalga. Menas, *Židinys*, 1928, Nr. 8–9, p. 162–163.

Apžvalginė dail. Arbitblato darbų paroda, *Lietuvos žinios*, 1933 03 17, Nr. 62, p. 5.

Arbit Blato tapybos ir grafikos paroda vyko Niujorke, *Aidai*, 1972, Nr. 3, p. 136.

Arbitblatas N., Dail. Maksas Bandas Lietuvoje, *Bangos*, 1932, Nr. 25, p. 673.

Arbitblatas N., Lietuvis filmo novatorius, *Naujas žodis*, Nr. 7 (142), 1931, p. 142.

Arbitblatas N., Lotynų kvartale, *Naujas žodis*, 1930, Nr. 6 (117), p. 138.

Arbitblatas N., Montmartre, *Naujas žodis*, 1930, Nr. 2 (113), p. 54.

Arbitblatas N., Montparnase, *Naujas žodis*, 1929, Nr. 22 (109), p. 8.

Arbitblatas N., Paryžiaus turgavietė naktį, *Naujas žodis*, Nr. 14 (125), 1930, p. 292.

Arbitblatas N., Pirmoji lietuviškas opera, *Diena*, Nr. 7 (131), 1931 02 15, p. 7.

Arbitblatas N., Rue Blondel, *Naujas žodis*, Nr. 1 (136), 1931, p. 16.

Atidaryta japonų graviūrų paroda, *Bangos*, 1932 11 18, Nr. 44, p. 1166.

Atidaryta Manės Kaco paveikslų paroda, *Apžvalga*, 1937 04 23, Nr. 15(87), p. 6.

Atidaryta meno galerija, *Dienos naujienos*, 1932 09 05, Nr. 202, p. 1.

Atidaroma amerikiečių meno paroda, *Dienos naujienos*, 1932 12 16, Nr. 287, p. 3.

Atidaroma meno paroda, *Lietuvos aidas*, 1932 10 08, Nr. 229, p. 8.

B. M., Parodos, *Židinys*, 1933, Nr. 1, p. 70.

Basevas L., „Nauji lapai“– pirmasis Vilniaus ir Kauno žydų lietratūros rinkinys, *Lietuvos žinios*, 1939 09 30, Nr. 222(6086), p. 5-6.

Bekeris, Markusas, Streichmanas, Max Band, Atviras laiškas, *Apžvalga*, 1935 09 08, Nr. 13, p. 2.

Bičiūnas V., Marko Šagalo parodos ir paskaitos įspūdžiai, *Lietuva*, 1922 05 25, Nr. 117, p. 4–5.

Bogen A., Wystawa plastyków żydowskich w Łódzkiej Galerii Sztuk Pięknych, *Nasze Słowo*, 1948, Nr. 9, p. 10.

Budrys S., Darbo žmonių dailininkas, *Tiesa*, Nr. 272, 1966 11 20, p. 3.

Chosman R., Kovner kunst–vinkler (of der oisštelung fun Levinson–Cesler), *Di jidiše štime*, 1926 10 21, Nr. 238(2128), p. 2.

Copmano ir Blumbergienės meno paroda, *Bangos*, 1932 11 12, Nr. 47, p. 1225.

Cu der oisštelung fun B. Kopman, *Di jidiše štime*, 1932 12 16, Nr.289, p.11.

Dailininkas Arbitblatas steigia privačią galeriją, *Dienos naujienos*, 1932 08 10, Nr. 181, p. 1.

Dailininko Kagano darbų paroda, *Lietuvos žinios*, 1926 10 10, Nr.233(2254) , p. 6.

Dėl L. Kagano šaržų ir karikatūrų parodos Palangoje, *Lietuvos Aidas*, 1932 07 27, Nr. 168, p. 6.

Dobrovolskaitė Irena, Šeduvos krašto sūnus, *Radviliškio kraštas*, 2008, Nr. 1 (8), p. 22.

Džojė, Dail. Kodkino kurinių paroda, *Lietuva*, 1922 07 28, Nr. 165 (692), p. 3.

Eleanor Jewett, Announces Closing of Little Gallery, *Chicago Sunday Tribune*, 1933 08 20, p. 4.

Eleanor Jewett, New Chicago Art Gallery to Show Work of Local Artists, *Chicago Sunday Tribune*, 1931 09 06, p. 7.

Eliaševaitė–Veisbartienė E., Naujieji Lietuvos meno keliai, *Vairas*, 1936, Nr. 2, p. 200–205.

Farcy Andry, „Arbit Blatas“, *Aidai*, 1958, Nr. 7, p. 319–322.

Figaro, Dailininko Š. Zelmanavičiaus paroda, *7 Meno dienos*, 1928 12 08, p. 9.

Fun der oisštelung fun di junge jidiše kinstler in Kovne, *Di jidiše štime*, 1928, Nr. 207, p. 8.

Galaunė P., Plastikos menas, *Baras*, 1925, Nr. 1, p.88.

Galaunė P., Tamošaitis A., Laiškas redakcijai, *Apžvalga*, 1935 09 22, Nr. 15, p. 8.

Gotlib Noah Itskhak, Mir alein, *Mir alein*, Kovne: Mir alein, 1930, p. 45–48.

Groiser derfalg fun literatūriš-kinstler. Akademie, *Di jidiše štime*, 1937 01 18, Nr.14(5563), p. 4.

Herbačiauskas J. A., Minčių ir faktų „trys devynierios, *Mūsų garsas*, 1925 05 01, Nr. 4 (21), p. 4.

Idomi meno paroda, *Lietuvos aidas*, 1932 11 14, Nr. 259, p. 6.

-is, Dail. Kagano parodoje, *Lietuvos žinios*, 1926 10 13, Nr. 235, p. 4.

J. K., Bažnyčių dekoravimo reikalu, *Rytas*, 1933 08 14, Nr. 183, p. 4.

J. Kulvianskio paroda, *Židinys*, 1932, Nr. 7, p. 58;

Jakštas, A. B., Cukermano paveikslų paroda, *Laisvė*, 1920 12 02, Nr. 2, p. 4.

Japonų graviūros paroda Kaune, *Bangos*, 1932 10 19, Nr. 41, p. 1008.

Japonų graviūros paroda Kaune, *Dienos naujienos*, 1932 10 31, Nr. 249, p. 3.

Japonų graviūrų paroda, *Dienos naujienos*, 1932 11 15, Nr. 261, p. 3.

Jelin Ch., Di jidiše kinstler-plastiker in Lite, *Naje bleter, zamlbuch far literatur un kunst*, Kaunas: 1939, p. 114-116.

K. V. M- a, *Ganytojas*, 1923, Nr. 7, p. 201.

K., Di oisštelung fun di jidiše kinstler in Kovne, *Di jidiše štime*, 1931 01 14, Nr. 12(3402), p. 3.

Kaganas paėmė pirmą prizą, *Lietuvos aidas*, 1931 09 30, Nr. 220(1298), p. 6.

Karikatūristas L. Kaganas Telšiuose, *Mūsų balsas*, 1933 04 23 Nr. 16, p. 2.

Karikatūristas L. Kaganas Telšiuose, *Mūsų balsas*, 1933 04 30, Nr. 23, p. 2.

Karikatūristo L. Kagano šaržų ir karikatūrų paroda Panevėžyje, *Lietuvos aidas*, 1932 09 06, Nr. 202(1577), p. 4.

Kaune bus atidaryta nuolatinė paveikslų paroda, *Lietuvos keleivis*, 1932 08 11, Nr. 185, p. 2.

Kauno kronika, *Laisvė*, 1921 07 22, Nr. 160, p. 4.

Kimo M., Mikhail Yo, *Di jidiše štime*, 1932 12 30, Nr. 300, p. 3, p. 10.

Kor, Šaržų paroda, *Biržų žinios*, 1933 12 10, p. 2.

Kronika, 7 meno dienos, 1932 12 09, Nr. 88, p. 16.

Kronika, 7 meno dienos, 1933 02 24, Nr. 92, p. 14.

Kultur-Lige, *Zamlung. Oisgabe fun Central-Komitet*, Kyiv, 1919, p. 1–2.

Kvik, L. Kagano-Kasso šaržų paroda, *Сегодня*, 1934 04 24, Nr. 112, p. 4–5.

L. Kagano karikatūrų paroda Švedijoje, *Lietuvos aidas*, 1938 02 07, Nr. 59(3868), p. 1

La Semaine à Paris, *Paris-guide: tout ce qui se voit, tout ce qui s'entend à Paris*, 1933 05 26, Nr. 574, p. 17.

Leikovičius Ch., Bekerio paveikslų paroda, *Apžvalga*, 1937 11 28, Nr. 43(115), p. 5–6.

Lietuvių Latvių meno paroda Paryžiuje, *Sekmoji diena* 1921 09 18, Nr. 29, p. 7.

L–s., „Brikn“ (–, Tiltai“), *Lietuvos žinios*, 1937 06 12, Nr. 130(5399), p. 5.

M., Jo paroda turi pasisekimą, *Dienos naujienos*, 1933 01 13, Nr. 10, p. 3.

Maceina A., Tauta ir valstybė, *Naujoji Romuva*, 1939 03 19, Nr. 11(425), p. 229.

Maksas Bandas Lietuvoje, *Bangos*, 1932, Nr. 25, p. 673.

Manė Kac pasakoja apie savo kūrybinį kelią (iš pasikalbėjimo su dailininku), *Apžvalga*, 1937 04 23, Nr. 15(87), p. 4.

Menininko D. Kagano paveikslų paroda, *Lietuvos žinios*, 1926 10 07, Nr. 230(2251), p. 5.

Menininko D. Kagano paveikslų paroda, *Lietuvos žinios*, 1926 10 13, Nr. 235(2256), p. 4.

Meno galerėja, *Lietuvos aidas*, 1932 09 02, Nr. 199, p. 6.

Meno galeriją aplankė 500 žmonių, *Dienos naujienos*, 1932 10 03, Nr. 225, p. 3.

Meno galerija vasaros metu uždaroma, *Lietuvos aidas*, 1933 04 25, Nr. 91, p. 5.

Moderniško meno galerija, *Dienos naujienos*, 1932 08 25, Nr. 193, p. 3.

N. A., Dailin. Kulvianskio parodoj, *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 25 (77), p. 595.

N. Arbitblato ir S. Greenburgo paveikslų paroda, *Mūsų dienos*, 1928, Nr. 16, p. 6.

O. K., „Literatūra ir menas – gyvenimui!“, *Lietuvos žinios*, 1936 12 12, Nr. 255(5256), p. 5.

Of oisštelung Blumberg-Kopman, *Di jidiše štime*, 1932 12 22, Nr.294, p. 8.

Oisštelung fun F. Blumberg un B. Kopman, *Di jidiše štime*, 1932 12 02, Nr. 277, p.10.

Oisštelung fun ydishe kinstler, *Di jidiše štime*, 1928, Nr. 211, p. 7.

P., L. Kagano šaržų paroda, *Lietuvos žinios*, 1932 12 05, Nr. 278(4070), p. 5.

Panevėžys. Dailės darbų paroda, *Lietuvos žinios*, 1932 01 09, Nr. 6, p. 4.

Parodos ir lenktynės, *Lietuvos aidas*, 1932 08 05, Nr. 176 (1551), p. 5.

Pelėda, Mes – karikatūroje, *Mūsų balsas*, 1933 04 30, Nr. 17, p. 3.

Plafon Yankev, Sara Goršeyn, *Di vispe*, 1924, p. 36.

P-mė, Meno darbų parodose, *Lietuvos žinios*, 1933 03 20, Nr. 64, p. 6.

Po japonų parodos bus amerikiečių menininkų paroda, *Dienos naujienos*, 1932 12 02, Nr. 276, p. 2.

Po japonų parodos bus amerikiečių menininkų paroda, *Naujoji Romuva*, 1932 12 11, Nr. 50, p. 1102.

R. Ch., Bei di jidiše kinstler. (Fun a gešprech mitn kinstler Škleris), *Di jidiše štime*, 1929 12 03, Nr. 279(3067), p. 7.

Raseiniai. Dvi parodos, *Lietuvos žinios*, 1933 06 10, Nr. 130, p. 4.

Ryback I., Aronson B., Paths of Jewish Painting (straipsnio vertimas: Di vegn fun der jidišer moleray, *Oifgang*, Kiev: Kultur Lige, 1919, p. 119-124.), vertė Reuben Szklowin, *Tradition and Revoliuton. The Jewish Renaissance in Russian Avan-Garge Art 1912–1928*. Ed. R. Apter-Gabriel, Jerusalem: The Israel Museum, 1987, p. 229.

Rybak Issachar Ber. Ver iz der kinstler Kagan?, *Di jidiše štime*, 1926 10 07, Nr. 226., p. 7.

Rubinštein R., Unzere kinstler, *Di jidiše štime*, 1929 11 19, Nr. 267(3055), p. 2.

Sachockis P., Meno galeriją aplankius, *Lietuvos žinios*, 1933 02 14, Nr. 37, p. 6

Sidabrinis J., Bendras likimas mus riša. Pasikalbėjimas su adv. Goldber-gu žydų – lietuvių santykiu reikalu, *Apžvalga*, 1935 09 08, Nr. 13, p. 1; 8.

Spector, Mesenbliumo paveikslų paroda, *Gairės*, 1923, Nr. 4, p. 242–243.

Spector, Pirma Lietuvos žydų menininkų paroda, *7 meno dienos*, 1929 12 14, Nr. 46, p. 9.

Spector, S. Goršenaitės skulptūros paroda, *Gairės*, 1923, Nr. 5, p. 313–314.

Steb, Meno pakilimas Kaune, *Lietuvos žinios*, 1932 09 09, Nr. 205, p. 4.

Šklėrys Eugenijus, Lietuviai Paryžiuje, *Lietuvis*, 1927 09 03, Nr. 196, p. 2.

Šlapialis Ign., Di malerei– un skulptur– oisštelung, *Di jidiše štime*, 1929 12 13, Nr. 289(3077), p. 9.

Tapytojo Šagalo kūrinių paroda, *Laisvė*, 1922 05 13, Nr. 83, p. 4.

Trump, Parodos, Parodos!, *Dienos naujienos*, 1933 01 09, Nr. 6, p. 1.

-us, Pasidairius po dvi parodas. Plastikos ir fotografijos, *Dienos naujienos*, 1932 12 19, Nr. 289, p. 1.

V. B., J. Mesenbliumo pomirtinė paroda, *Židinys*, 1934, Nr. 4, p. 391.

V. B., L. Kagano 201 šaržo paroda, *Židinys*, 1932, Nr. 12, p. 472.

V. B., Rudens sezono parodos, *Židinys*, 1932, Nr. 8-9, p. 168-169.

V. B-s, Japonų medžio raižinių paroda, *Židinys*, 1932, Nr. 11, p. 379.

V. C. F., Jokūbas Mesenbliumas ir jo kūryba, *Lietuvos Žinios*, 1934 04 23, Nr. 92(4478), p. 5.

V. J., I–ji rudens dailės paroda, *Vairas*, 1936, Nr.1, p. 67–71.

V., Laisvos pastabos, *Žemaičių prietelius*, 1933 05 14, Nr. 19, p. 8.

Vaidybos studijos trimetis, *Lietuvos žinios*, 1922 12 22, Nr. 241, p. 3.

Vaisbartas J., Mirusių ir gyvųjų menas, *Vairas*, 1934, Nr. 5, p. 71-73.

Vegn Michail Yo's kinstleršaft, *Di jidiše štime*, 1932 12 12, Nr. 285, p. 4.

Veisbart J., Di eršte oisštelung fun di Jidiše kinstler in Lite, *Mir alein*, Kaunas, 1930, tarp p. 36-37.

Veisbart J., Fun unzere kinstleriše kuchus, *Di jidiše štime*, 1929 12 06, Nr. 283(3071), p. 5.

Veisbartas J., Dvi meno parodos Kauno meno galerijoje, *Vairas*, 1933, Nr. 3, p. 351-355.

Veisbartas J., Japoniškos graviūros. Ypatingas Rytų Azijos meno kūrybos pobūdis, *Vairas*, 1933, Nr. 3, p. 355-358.

Veisbartas J., Japonų graviūrų paroda, *Vairas*, 1933, Nr. 1, p. 89-92.

Veisbartas J., Kauno meno gyvenimas, *Vairas*, 1932, Nr. 11, p. 217.

Veisbartas J., Meno vienašališkumas, *Vairas*, 1933, Nr. 5, p. 77-90.

Veisbartienė E., Funkcionalizmas mene (apie Sidnėjaus Gelflando parodą), *Vairas*, 1934, Nr. 12.

Vidmantas A., Mūsų meno palėpėse, *7 meno dienos*, 1932, Nr. 85, p. 11.

Vienožinskis J., Dailės paroda, *Lietuvos žinios*, 1936 01 04, Nr.3(4984), p. 5.

Vienožinskis Justinas, Kolektyvinė Lietuvos ir Latvijos žydų dailininkų meno paroda, *Naujoji Romuva*, 1931 01 18, Nr. 3, p. 67.

Vizgirda V., J. Vienožinskio tapybos studijos studentų darbų paroda, *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 25 (77), p. 595.

Vorobjovas M., F. Zber-Zylberbergo grafika, *Naujoji Romuva*, 1938 05 29, Nr. 21 (383), p. 501.

Weisbarth Joh., Pirma Lietuvos žydų menininkų paroda Kaune, *Vairas*, 1930, Nr. 2, p. 482.

Weissbarth J., Žydų meno paroda Kaune, *Vairas*, 1931, Nr. 3, p. 354-358.

X., Liet. Meno paroda Paryžiuje, *Sekmoji diena*, 1921 07 24, Nr.21, p. 7.

Z. Bekerio meno paroda, *Apžvalga*, 1935 09 01, Nr. 12, p. 7.

Zwei Künstler, *Jüdische Rundschau*, 1930 10 28, Nr. 85, p. 558.

Žydų spaudos sukaktuvių vakaras, *Mūsų garsas*, 1924 03 23, Nr. 2(4), p. 4.

Žymus Austrijos skulptorius Lietuvoje, *Lietuvos aidas*, 1930 06 10, Nr. 129, p. 6.

Žiūrovas, L. Kagano šaržų parodą aplankius, *Mūsų momentas*, 1932 08 21, Nr.33(126), p. 3.

В. И. Линковский, На выставкѣ еврейскихъ художниковъ, *Сегодня*, 1920 12 05, Nr. 268, p. 4.

В. Б., Выставка картинъ худ. Месенблюма, *Эхо*, 1923 06 19, Nr. 161 (837), p. 3.

Выставка картинъ, *Эхо*, 1923 06 16, Nr. 158 (835), p. 4.

Макс Банд – первой художественной галерее, *Литовский курьер*, 1932 09 14, Nr. 143, p. 3.

Марк Шагал, *Литовский курьер*, 1932 09 30, Nr. 157, p. 3.

Худ. Миссене, На выставкѣ еврейскихъ художниковъ Литвы и Латвіи (Письмо изъ Ковно), *Сегодня*, 1931 01 12, Nr. 12, p. 6.

Parodų katalogai

Art Exhibit of Young Lithuanian Professional and Amateur Artists': Popular, Practical and Fine Arts: May 23 – June 6, 1936, Mandel Bros. Galleries 9th Floor, State and Madison Streets Chicago, Illinois, Chicago (Ill.): [s. n.], 1936].

Catalogue de la 43e exposition Salon des indépendants, Paris, 1932.

D. Kagano paveikslų paroda: Katalogas, Kaunas: Š. Neimano spaustuvė, 1926.

Esther Lurie. Tapyba ir akvarelė. Paroda. Katalogas. Kaunas, 1939.

Ieškoti moters. Parodos skirtos dailininkių Marcės Katiliūtės, Černės Percikovičiūtės, Marijos Račkauskaitės–Cvirkienės, Domicelės Tarabildaitės–Tarabildienės 100–ųjų gimimo metinių jubiliejui paminėti: katalogas, sud. V. Krištopaitytė, A. Vasiliauskiene, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2012.

I–oji Rudens dailės paroda [katalogas], Kaunas, 1935.

Jubiliejinė Lietuvos dailininkų kūrinių paroda: Katalogas, Kaunas, 1928.

Juudi Graafika. Katalog, Tallinn, 1938.

Karikatūristo L. Kagano šaržų ir karikatūrų paroda Palangoje, katalogas, [Palanga]: 1932.

Katalog wystawy obrazów Artysty malarza Bencjona Cukiermana, Wilno: Liga Kultury Wilno, 1919. Kolektyvinės žydų lietuvių ir latvių dailininkų meno parodos katalogas, Kaunas, 1931.

L.M.K.D. Plastikos sekcijos rengiama Meno paroda: Katalogas, Kaunas, 1923.

Lietuvių dailininkų pavasario paroda: Katalogas, Kaunas, 1926.

Lietuvių meno apžvalginė paroda, [katalogas], Kaunas, 1935.

Lietuvių meno parodos katalogas, Kaunas, 1921.

Lietuvių nepriklausomųjų dailininkų salone: Katalogas, Kaunas, 1932.

Lietuvos dailininkų draugija. Dailės parodos katalogas, Kaunas, 1933.

Lietuvos dailininkų kūrinių parodos katalogas, Ryga, 1928.

Lietuvos dailininkų kūrinių pavasario paroda: Katalogas, Kaunas, 1927.

Lietuvos dailininkų paveikslų parodos katalogas, Kaunas, 1928.

Menininko J. Mesenbliumo paveikslų parodos katalogas, Kaunas, 1924.

N. Arbitblato ir S. Greenburgo paveikslų parodos katalogas, Kaunas, 1928.

Paroda. Tapyba ir akvarelė. Ester Lurje: Katalogas, Kaunas, 1939.

Pirma Lietuvos žydų menininkų kūrinių paroda: Katalogas, Kaunas, 1929.

Pirmosios Lietuvos moterų dailininkų draugijos dailės parodos katalogas. Kaunas: Vytauto Didžiojo kultūros muziejus, 1940.

Pirmosios Lietuvos moterų dailininkų meno parodos katalogas. Kaunas, 1937.

Tapyba: kraštiečio dailininko, pedagogo Yjegudos Peno (1854–1937) tapybos parodų, vykusių Zarasų krašto muziejuje 2014 ir 2015 metais [katalogas], sud. I. Vaitkevičienė, Utena: Utenos Indra, 2015.

VL. Norkevičiaus ir Č. Percikovičiūtės skulptūros ir tapybos parodos katalogas, Kaunas, 1934.

Z. Bekerio tapybos paroda: Katalogas, Kaunas, Lietuvos dailininkų sąjunga, 1937.

Židu makslinieku biedriba Latvija. 5.izstade ar Lietuvas židu makslinieku piedlišanas. [Katalogas]. Ryga, 1932.

Židu grafiķu izstāde. Katalogs. Rīga, 1939

Židu mākslinieku – grafiķu darbu izstāde Liepājā. Katalogs. Rīga, 1939.

Каталогъ I-й Ковенской выставки изящныхъ искусствъ, древностей и рѣдкостей, Ковна: Ковенская Губернская Типографія, 1899.

Disertacijos

Burbaitė Ieva, *Lietuvos moterų dailininkų draugijos (1938–1940) veikla ir jos kontekstai*, daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2016.

Gradinskaitė Vilma, *Litos žydų savimonės aspektai diasporos dailėje*. Daktaro disertacija. Vilniaus dailės akademija, 2005.

Internetinės svetainės

<http://www.comite-ryback.org/>

<http://www.jewishgen.org/>

<http://eja.pri.ee/>

www.holocaustnames.lt

www.geni.com

www.ushmm.org

www.ancestry.com

www.yadvashem.org

www.eilatgordinlevitan.com

www.archive.org

www.myheritage.com

www.jewishgen.org

www.mallorca.nom.es/jkoslowsky/biografia.htm

SANTRUMPOS

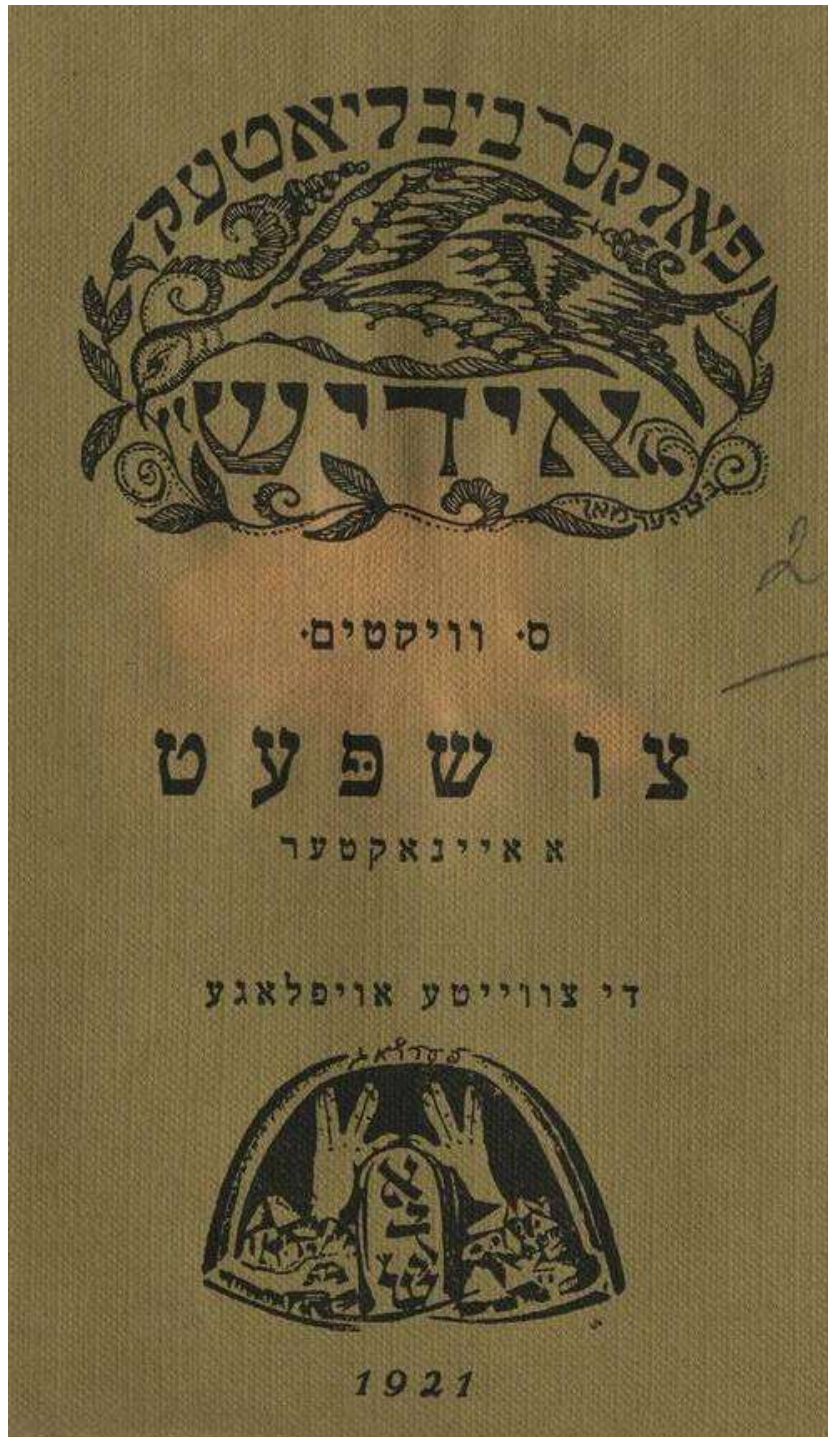
YIVO – Žydų mokslinių tyrimų institutas (Yidisher Visnshaftlekher Institut)
KRVA – Kauno regioninis valstybės archyvas
KTUB RSS – Kauno technologijos universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyrius
LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LLMA – Lietuvos literatūros ir meno archyvas
LMAVB RS – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius
LNDM – Lietuvos nacionalinis dailės muziejus
LNNMB RKRS – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių ir retų spaudinių skyrius
LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus
NČDM – Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus
ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus
VUB RSS – Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyrius
VGŽIM – Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejus
TFRBL-UT – Toronto universiteto Thomaso Fisherio retų knygų biblioteka (Thomas Fisher Rare Book Library, University of Toronto)
ZKM – Zarasų kraštotyros muziejus

KMM – Kauno meno mokykla
LDS – Lietuvos dailininkų sąjunga
LMKD – Lietuvos meno kūrėjų draugija

ILIUSTRACIJOS

1. Grupinė Lietuvos žydų dailininkų nuotrauka Kaune, apie 1931–1933 m. Iš kairės: Jokūbas (Jakovas) Lipšicas, Jezekielis Štreichmanas, Jokūbas Kazlauskas, Hiršas Markus, Mošė Cesleris, Zalė Bekeris, Izaokas Jofė

2. S. Viktim, *Cu špet* (*Per vëlu*), 1921. Viršelės su Benciono Cukermano vinjete ir El Lisickio sukurta leidyklos emblema

3. Saros Goršenaitės 1923 m. parodos eksponatai

4. Sara Goršenaitė. *Jobas*, apie 1923

5. Sara Goršenaitė. *Moters galva*, XX a. 3 deš.

6. Sara Goršenaitė, *Moters galva*, XX a.
3 deš.

7. Sara Goršenaitė, *Jaunos merginos galva*, XX a. 3 deš.

8. Feiga Blumbergaitė, *Šokėjai*, XX a. 3 deš.

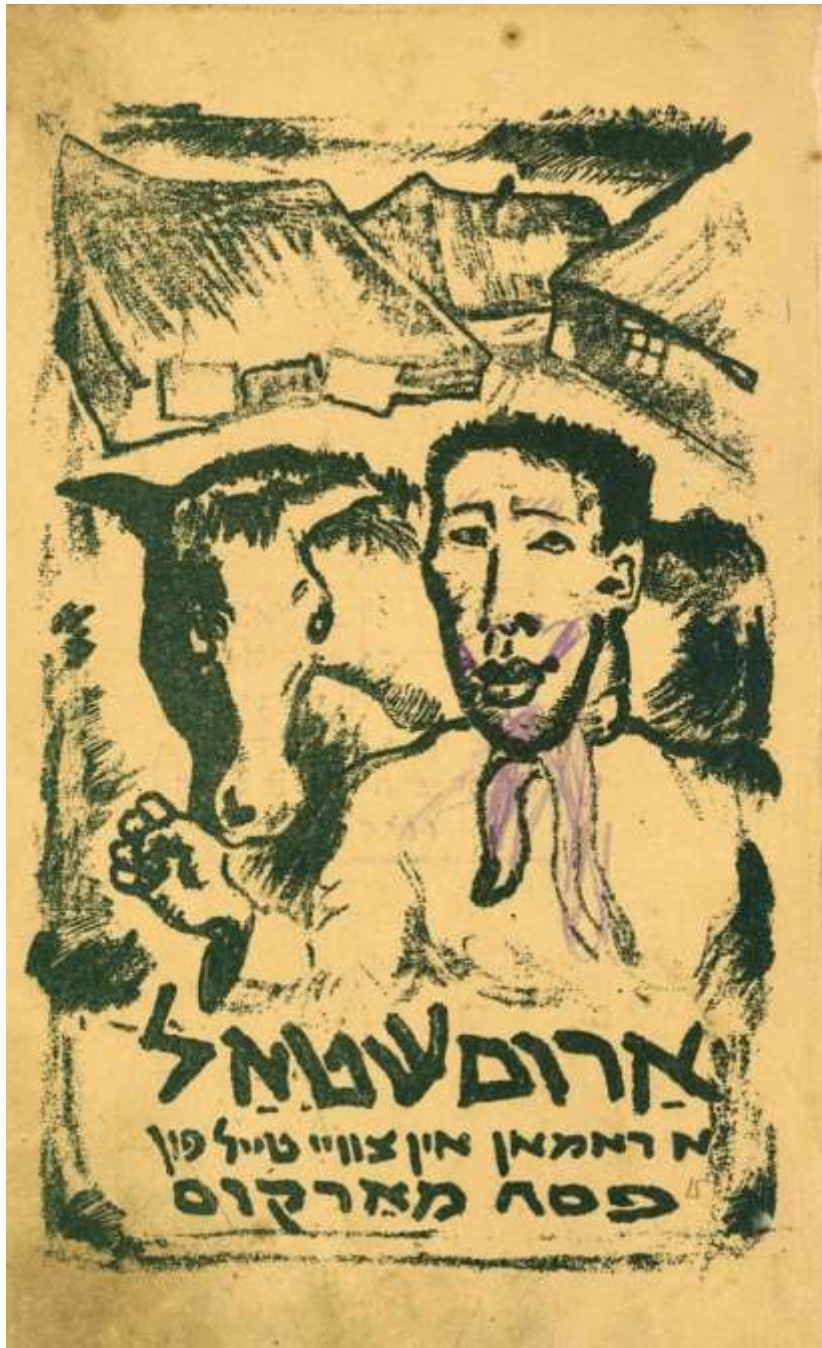
9. Feiga Blumbergaitė, *Valgymas*, 1923

10. Feiga Blumbergaitė, be pavadinimo, XX a. 3 deš.

11. Šolomo Zelmanavičiaus parodos plakatas, 1928

12. Peisachas Chieskesas, Peisacho Markuso romano *Arum shtal* (*Aplink tvartq*) viršelīs, 1923

13. Jokūbas Mesenbliumas,
Autoportretas. 1924

14. Jokūbas Mesenbliumas,
Miestelis. 1924

15. Jokūbas Mesenbliumas, *Žydai miestelėnai*, 1924

16. Nežinomas autorius, nugarėlė, *Žydų tautos tarybos ataskaita*, 1922

17. Žydų rašytojų ir kultūros veikėjų susibūrimas Kulautuvoje, apie 1921 m. Identifikuoti asmenys sužymėti skaičiais: 2. Žurnalistas Reuvenas Cafartas; 4. Rašytojas Bal Machšovesas (su balta skrybėle); 6. Rašytojas Dovydas Bergelsonas (pirmoje eilėje centre, parėmęs galvą kaimynui ant kelių), 10. D. Bergelsono žmona (sėdi antra iš kairės); 5. D. Bergelsono sūnus; 7. Zeligas Kalmanovičius; 8. Jokūbas Lesčinskis; 9. Rašytojas Nochemas Štifas

18. Issacharas Ber Rybackas, laikraščio *Nais* viršelio vinjetė, 1921

19. Issacharas Ber Rybackas, laikraščio *Nais* humoristinės rubrikos „Halt men... in plac“ užsklanda, 1921

20. Issacharas Ber Rybackas, laikraščio *Nais* humoristinės rubrikos „Halt men... in plac“ užsklanda, 1921

21. Issacharas Ber Rybackas, leidyklos
„Licht“ emblema, 1921

22. Issacharas Ber Rybackas, leidyklos
„Licht“ emblema, 1921

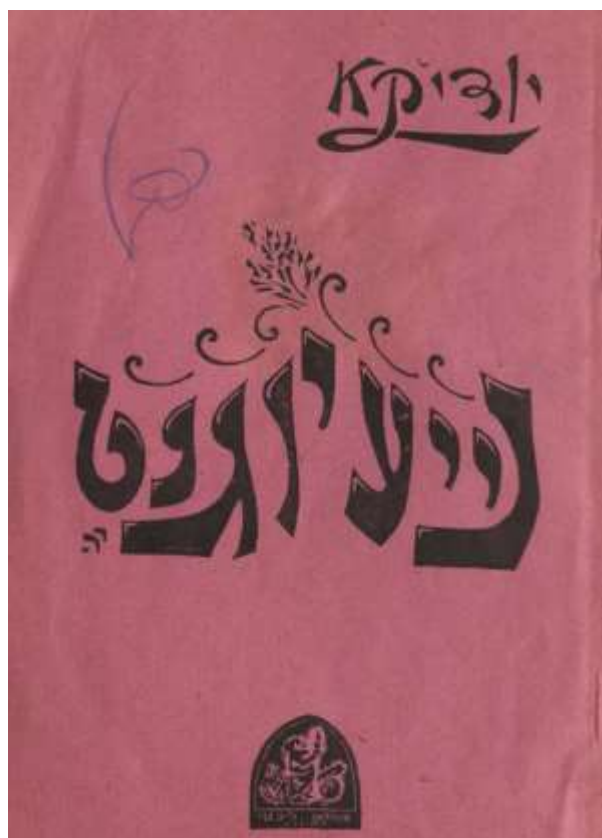
23. Issacharas Ber Rybackas, *Kinder Bibliotek* serijos viršelis, 1921

24. Issacharas Ber Rybackas, *Kinder Bibliotek* serijos viršelio eskizinis variantas, 1921

25. Issacharas Ber Rybackas. *Teater bibliotek* serijos viršelis, 1922

26. Issacharas Ber Rybackas, Judika poezijos knygos *Naje jungt* (*Naujasis jaunimas*) viršelis, 1923

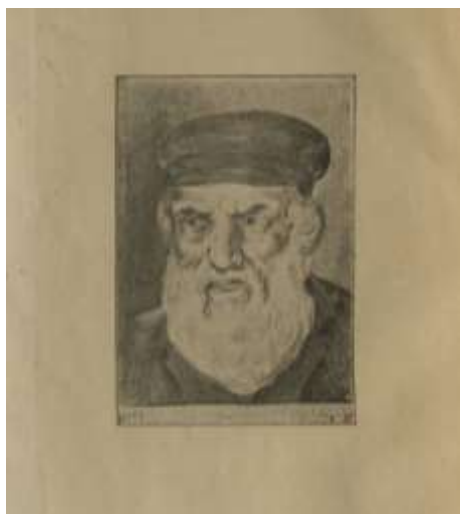
27. Issacharas Ber Rybackas, Hiršo Blošteino poezijos knygos *Oifn Zunentrep* (*Ant saulės laiptų*) viršelis, 1923

28. Judelis Šerenzonas, literatūros ir meno rinktinės
Kveitn viršelį, 1922

29. Judelis Šerenzonas, literatūros ir meno rinktinės
Kveitn iliustracija, 1922

30. Judelis Šerenzonas, literatūros ir meno rinktinės
Kveitn iliustracija, 1922

31. Maksas Kaganovičius (?), plakatas *Balsuokite už sąrašą №13!*, XX a. 3 deš. pr.

32. Josifas Levinsonas, plakatas *Padėkite broliams klaipėdiečiams!*, 1923

33. Juozapas Benari, plakatas *Balsuokite už ūkininkų sąjungą*, 1923

34. Žydų teatro studija, pertrauka darbe, Kaunas, apie 1922 m. Centre studijos režisierius Josifas Levinsonas

35. Josifas Levinsonas, brošiūros *Žydų vaidybos studija* viršelis, 1923

36. Josifas
Levinsonas, Makso
Kaganovičiaus
šaržas, 1923

37. Josifas
Levinsonas, Olgos
Švedės-
Dubeneckienės-
šaržas, 1923

38. Josifas
Levinsonas, Veros
Sotnikovaitės

39. Josifas
Levinsonas,
autošaržas, 1923

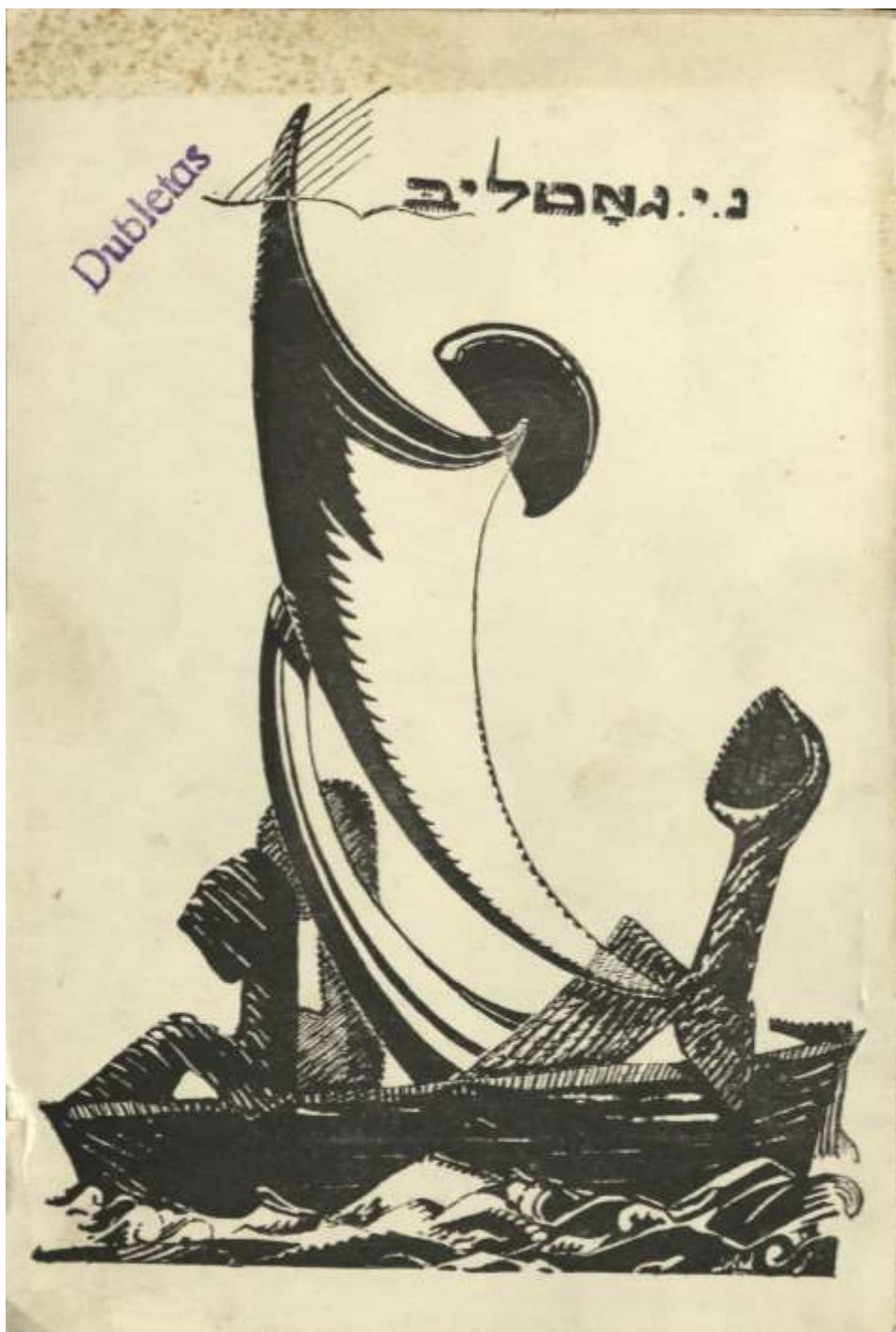
40. Issacharas Ber Rybackas,
Žydų vaidybos studijos emblema,
1921-1922

41. Zalè Bekeris leidyklos „Mir alein“
emblema 1927

42. Zalè Bekeris, Arono Goldblato
knygos *Varclen* (*Šaknys*) viršelis,
1927

43. Judelis Šerenzonas, Nojaus Izaoko Gotlibo knygos *Gang (Ėjimas)* viršelis, 1929

44. Judelis Šerenzonas, Jokūbo Gotlibo knygos *Gald un blut* (*Auksas ir kraujas*) viršelis, 1931

45. Zalè Bekeris, literatūros almanacho *Šliachn, zamlbuch far literatur* (*Vieškeliai*) viršelis, 1932

46. Pirmosios Lietuvos žydų menininkų parodos katalogas, 1929

47. Grupinės Lietuvos ir Latvijos žydų dailės parodos Kaune 1931 m. ekspozicijos fragmentas

48. Grupinės Lietuvos ir Latvijos žydų dailės parodos Kaune 1931 m. dalyviai, sėdi iš dešinės: Šermanas, Markusas, J. Veisbartas, Hercmarkas, Bekeris; stovi iš dešinės: Kazlauskas, Cesleris, Lipšicas, Šerenzonas, Jofė

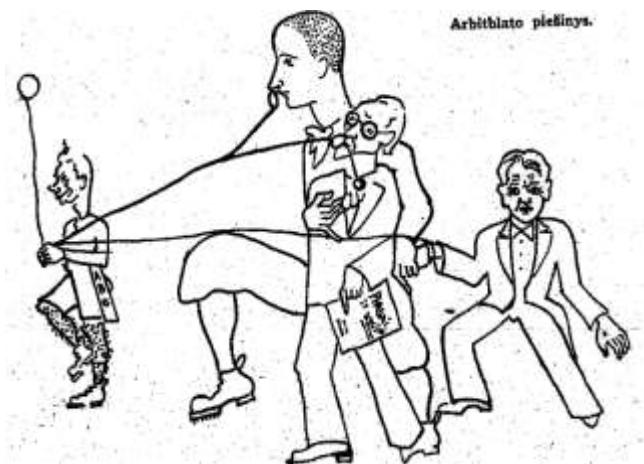
49. Hiršas Rozenkrancas, laikraščio *Funken* (*Žiezirbos*) literatūros ir meno skilties vinjetė „Kunst un literatur“, 1930

50. Hiršas Rozenkrancas, laikraščio *Funken* (*Žiezirbos*) humoro ir satyros skilties vinjetė „Humor un satire“, 1930

51. Hiršas Rozenkrancas, laikraščio *Funken* (*Žiezirbos*) sporto skilties vinjetė „Sport“, 1930

52. Neemija Arbitblatas, karikatūra *Mūsų literatams pajaunėti Voronovo nereikia*, 1929

53. Neemija Arbitblatas, šaržas *Iš pranašysčių kavinėje*, 1929

54. Samuelis Greenburgas, Neemijos Arbitblato ir Samuelio Greenburgo parodos plakatas, 1928

55. Neemija Arbitblatas, *Paroda, Mūsų dienos*, 1928, Nr. 6 viršelis

56. Samuelis Greenburgas, *Kompozicija, Mūsų dienos*, 1928

57. Samuelis Greenburgas, *Portretas, Mūsų dienos*, 1928

58. Neemija Arbitblatas, *Jauno žmogaus portretas, Mūsų dienos*, 1928

59. Samuelis Greenburgas, *Kazio Binkio šaržas, Mūsų dienos*, 1928

60. Samuelis Greenburgas. *Antano Rimydžio šaržas, Mūsų dienos*, 1928

61. Lazaris Kaganas, karikatūra *Darnus trio*, Vapsva, 1931

62. Lazario Kagano parodos Palangoje 1932 m. atidarymas. Iš kairės: Lazaris Kaganas, Kipras Petrauskas, E. Žalinkevičiūtės – Petrauskienės sūnus, Eugenija Žalinkevičiūtė, Elena Žalinkevičiūtė – Petrauskienė, Potencija Pinkauskaitė, Marija Grybauskienė. Fot. I. Stropus

63. Lazario Kagano šaržai iš parodos Kaune: J. A. Herbačiauskas, V. Minclovas, J. Keliuotis, S. Santvaras, *Studentų balsas*, 1932

64. Lazaris Kaganas, diplomato Stasio Lozoraičio šaržas, 1932

65. Lazaris Kaganas, generolo Černiaus šaržas, 1934

66. Lazaris Kaganas, karikatūra *Lietuvių baleto artistai keliauja į futbolo varžybas Rygoje, Сегодня*, 1934

67. Lazario Kagano šaržų parodos atidarymas Rygoje, 1934. Iš kairės: penktas – Juozas Urbšys, septintas – Lazaris Kaganas, devinta – Marija Urbšienė, fot. nežinomas

Naujai išrinktai miesto tarybai
vadovaus burmistras, kurio teisės
nauju įstatymu žymiai praplėstos,
suteikiant jam daugiau galios.

**VISAS MIESTAS YRA TARYBOS NARIŲ RANKOSE, O TARYBOS
NARIAI YRA MANO RANKOSE...**

68. Lazaris Kaganas, karikatūra *Visas miestas yra tarybos narių rankose, o tarybos nariai yra mano rankose...*, *Sekmdienis*, 1934

69. Utenos didžioji sinagoga Rinkos aikštėje, fot. Yaakov David Kamzon, 1938

70. Maksas Farbmanas, Nepriklausomybės paminklas Salake, fot. Žakas, 1930

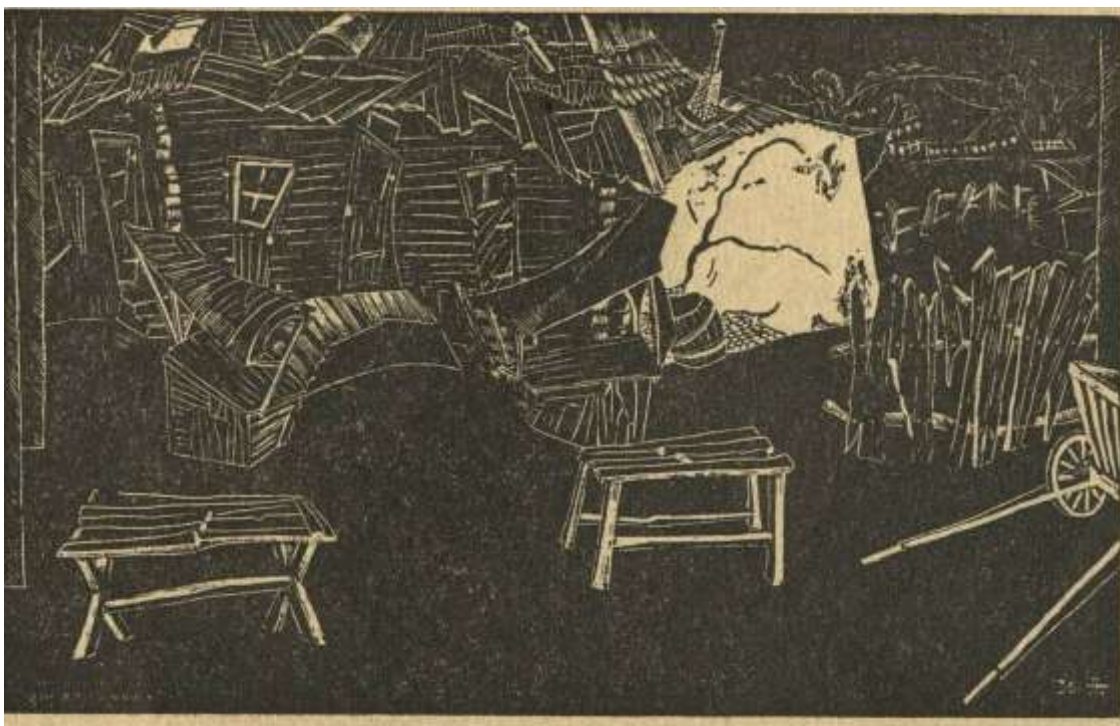
71. Chaimas Mejeris Faišteinas, 4 žydų tipai, eskizai spektakliui „Žiurstas“, 1937

72. Chaimas Mejeris Fainšteinas, personažų Sorelės ir Stacho kostiumų eskizai

73. Chaimas Mejeris Fainšteinas, personažų kostiumų eskizai spektakliui „Žiurstas“, 1937

74. Chaimas Mejeris Fainšteinas, spektaklio „Žiurastas“ scenovaizdis, 1936

75. Chaimas Mejeris Fainšteinas (?),
teatro grupės „Jung teater“
emblema, 1937

76. Chaimas Mejeris Fainšteinas, karikatūra, *Najer Velt Špigl*, 1934

77. Chaimas Mejeris Fainštein, *Cum oifkum druk arbet. Almanach „ORT“ in Lite 1920–1935* (*Per darbq pakils...., Ort“ almanachas*) viršelis, 1935

78. Chaimas Mejeris Fainšteinas, B. Škliaro romano *Oif falše vegn* (*Klaidingais kelias*) viršelis, 1939

ILIISTRACIJŲ SĄRAŠAS

1. Grupinė Lietuvos žydų dailininkų nuotrauka Kaune, apie 1931–1933 m. Iš kairės: Jokūbas (Jakovas) Lipšicas, Jezekielis Štreichmanas, Jokūbas Kazlauskas, Hiršas Markus, Mošė Cesleris, Zalė Bekeris, Izaokas Jofė, *Lite*, vol. 2, ed. Ch. Leikowicz, Tel-Aviv: I. L. Peretz Publishing House, 1965, p. col. 527–528.
2. S. Viktim, *Cu špet (Per vėlu)*, Kaunas: Jidiš, 1921. Viršelis su Benciono Cukermano vinjete ir El Lisickio leidyklos emblema, LNMMB.
3. Saros Goršenaitės 1923 m. parodos eksponatai, *Di Vispe*, 1924, p. 36.
4. Sara Goršenaitė. *Jobas*, apie 1923, *7 meno dienos*, 1929, Nr. 46, p. 10.
5. Sara Goršenaitė. *Moters galva*, XX a. 3 deš., *Mir alein*, Kaunas, 1930, įklija tarp p. 36–37.
6. Sara Goršenaitė. *Moters galva*, XX a. 3 deš., *7 meno dienos*, 1929, Nr. 46, p. 9.
7. Sara Goršenaitė, *Jaunos merginos galva*, XX a. 3 deš., 1929, TFRBL–UT, Otto Schneid kolekcija, dėžė 58, aplankas 17, kortelė 2.
8. Feiga Blumbergaitė, *Šokėjai*, XX a. 3 deš., Smithsonian instituto Amerikos meno archyvas, Eva Lee galerijos fondas, 1 dėžė, 34 aplankas [prieiga internetu: <https://www.aaa.si.edu/collections/eva-lee-gallery-records-8866/1/box-1-folder-34>].
9. Feiga Blumbergaitė, *Valgymas*, 1923, TFRBL–UT, Otto Schneid meno iki 1939 m. fotografijų ir atvirukų kolekcija [prieiga per https://archive.org/details/ottoschneid14_17].
10. Feiga Blumbergaitė, be pavadinimo, XX a. 3 deš. Smithsonian instituto Amerikos meno archyvas, Eva Lee galerijos fondas, 1 dėžė, 34 aplankas [prieiga internetu: <https://www.aaa.si.edu/collections/eva-lee-gallery-records-8866/1/box-1-folder-34>].
11. Šolomo Zelmanavičiaus parodos plakatas, aut. Š. Zelmanavičius, 1928, KTUB, in: Juozas Galkus, *Lietuvos plakato istorija*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015, p. 124.
12. Peisachas Chieskesas, Peisacho Markuso romano *Arum shtal (Aplink tvartą)* viršelis, Berlin: Licht, 1923, LNMMB.
13. Jokūbas Mesenbliumas, *Autoportretas*, 1924. Linoraižinys, *Menininko J. Mesenbliumo paveikslų parodos katalogas*, Kaunas, 1924. KTUB.
14. Jokūbas Mesenbliumas, *Miestelis*, linoraižinys, 1924, *Menininko J. Mesenbliumo paveikslų parodos katalogas*, Kaunas, 1924, KTUB.

15. Jokūbas Mesenbliumas, *Žydai miestelėnai*, linoraižinys, 1924, *Menininko J. Mesenbliumo paveikslų parodos katalogas*, Kaunas, 1924, KTUB.
16. Nežinomas autorius, *Žydų tautos tarybos ataskaita*, nugarėlė, Kaunas, 1922.
17. Žydų rašytojų ir kultūros veikėjų susibūrimas Kulautuvoje, apie 1921 m. Identifikuoti asmenys sužymėti skaičiais: 2. žurnalistas Reuvenas Cafartas; 4. rašytojas Bal Machšovesas (su balta skrybėle); 6. rašytojas Dovydas Bergelsonas (pirmoje eilėje centre, parėmęs galvą kaimynui ant kelių), 10. D. Bergelsono žmona (sėdi antra iš kairės); 5. D. Bergelsono sūnus; 7. Zeligas Kalmanovičius; 8. Jokūbas Lesčinskis; 9. rašytojas Nochemas Štifas, iš YIVO virtualaus archyvo.
18. Issacharas Ber Rybackas, laikraščio *Nais* viršelio vinjetė, 1921.
19. Issacharas Ber Rybackas, laikraščio *Nais* humoristinės rubrikos „Halt men... in plac“ užsklanda, *Nais*, 1921, Nr. 35, p. 4.
20. Issacharas Ber Rybackas, laikraščio *Nais* humoristinės rubrikos „Halt men... in plac“ užsklanda, *Nais*, 1921 Nr. 45, p. 4.
21. Issacharas Ber Rybackas, leidyklos „Licht“ emblema, 1921, *Andersens Maiselech. Nr. 1. Dos zilberne mtbele. Der šnek un der roizn-kust*, Kovne: Licht, 1922, LNMMB.
22. Issacharas Ber Rybackas, leidyklos „Licht“ emblema, 1921, Bel-Dmyun, *Jidiš un jidiše kultur*, Kovne: Licht, 1923, LNMMB.
23. Issacharas Ber Rybackas, *Kinder Bibliotek* viršelis, 1921, *Andersens Maiselech. Nr. 3. 1. Der šnei-bok. 2. Dos Tei-kendl*, Kovne: Licht, 1922, LNMMB.
24. Issacharas Ber Rybackas, *Kinder Bibliotek* viršelio eskizinis variantas, 1921, iš <http://www.comite-ryback.org/>.
25. Issacharas Ber Rybackas, *Teater bibliotek* viršelis, 1922, Chaimas Rafalovičius, *Roze, a drame in drai akten*, Kovne: Licht, 1923, LNMMB.
26. Issacharas Ber Rybackas, Judika poezijos knygos *Naje jungt (Naujasis jaunimas)* viršelis, Kovne: Licht, 1923, LNMMB.
27. Issacharas Ber Rybackas, Hiršo Blošteino poezijos knygos *Oifn Zunentrep (Ant saulės laiptų)* viršelis, 1923, LNMMB.
28. Judelis Šerenzonas, literatūros rinktinės *Kveitn (Gėlės)* viršelis, *Kveitn*, red. David Kot, Panevėžys, 1922.
29. Judelis Šerenzonas, literatūros rinktinės *Kveitn (Gėlės)* iliustracija, *Kveitn*, red. David Kot, Panevėžys, 1922, p. 13.

30. Judelis Šerenzonas, literatūros rinktinės *Kveitn (Gėlės)* iliustracija, *Kveitn*, red. David Kot, Panevėžys, 1922, p. 19.
31. Maksas Kaganovičius (?), plakatas *Balsuokite už srašą №13!*, XX a. 3 deš. pr., NČDM.
32. Josifas Levinsonas, plakatas *Padėkite broliams klaipėdiečiams!*, 1923, ŠAM.
33. Juozas Levinsonas-Benari, plakatas *Balsuokite už ūkininkų sąjungą*, 1923, LNM.
34. Žydų teatro studija, pertrauka darbe, Kaunas, apie 1922 m. Centre studijos režisierius Josifas Levinsonas, VGŽIM, f. 970, prieiga per www.limis.lt.
35. Josifas Levinsonas, Žydų vaidybos studijos brošiūros viršelis, 1923, *Žydų vaidybos studija*, red. M. Mėlėris, Kaunas: Žydų kulturinė lyga Lietuvoje, 1923, LNMMB.
36. Josifas Levinsonas, Makso Kaganovičiaus šaržas, *Žydų vaidybos studija*, red. M. Mėlėris, Kaunas: Žydų kulturinė lyga Lietuvoje, 1923, LNMMB.
37. Josifas Levinsonas, Olgos Dubeneckienės-Švedės šaržas, *Žydų vaidybos studija*, red. M. Mėlėris, Kaunas: Žydų kulturinė lyga Lietuvoje, 1923, LNMMB.
38. Josifas Levinsonas, Veros Sotnikovaitės šaržas, *Žydų vaidybos studija*, red. M. Mėlėris, Kaunas: Žydų kulturinė lyga Lietuvoje, 1923, LNMMB.
39. Josifas Levinsonas, autošaržas, *Žydų vaidybos studija*, red. M. Mėlėris, Kaunas: Žydų kulturinė lyga Lietuvoje, 1923, LNMMB.
40. Issacharas Ber Rybackas, Žydų vaidybos studijos emblema, apie 1921-1922, *Žydų vaidybos studija*, red. M. Mėlėris, Kaunas: Žydų kulturinė lyga Lietuvoje, 1923, LNMMB.
41. Zalė Bekeris, leidyklos „Mir alein“ emblema 1927.
42. Zalė Bekeris, Aron Goldblato knygos *Varclen (Šaknys)* viršelis, Kaunas: Mir alein, 1927.
43. Judelis Šerenzonas, Nojaus Izaoko Gotlibo knygos *Gang (Ėjimas)* viršelis, Kaunas: Mir alein, 1929.
44. Judelis Šerenzonas, Jokūb Gotlibo knygos *Gald un blut (Auksas ir kraujas)* viršelis, Kaunas: Mir alein, 1931.
45. Zalė Bekeris, literatūros almanacho *Šliachn, zamlbuch far literatur (Vieškeliai)* viršelis, Kaunas, 1932.
46. Pirmosios Lietuvos žydų menininkų kūrinių parodos katalogas, 1929, KTUB, P. Sp. I 2, inv. nr. 92945.
47. Grupinės Lietuvos ir Latvijos žydų dailės parodos Kaune 1931 m. ekspozicijos fragmentas, Худ. Миссене, На выставкѣ еврейскихъ художниковъ Литвы и Латвіи (Письмо изъ Ковно), *Сегодня*, 1931 01 12, Nr. 12, p. 6.

48. Grupinės Lietuvos ir Latvijos žydų dailės parodos Kaune 1931 m. dalyviai. Sėdi iš dešinės: Šermanas, Markusas, Veisbartas, Hercmarkas, Bekeris; stovi iš dešinės: Kazlauskas, Cesleris, Lipšicas, Šerenzonas, Jofė, Худ. Миссене, На выставкѣ еврейских художниковъ Литвы и Латвіи (Письмо изъ Ковно), *Сегодня*, 1931 01 12, Nr. 12, p. 6.
49. Hiršas Rozenkrancas, laikraščio *Funken* (*Žiežirbos*) literatūros ir meno skilties vinjetė „Kunst un literatur“, *Funken*, 1930 02 20, Nr. 5, p. 8.
50. Hiršas Rozenkrancas, laikraščio *Funken* (*Žiežirbos*) humoro ir satyros skilties vinjetė „Humor un satire“, *Funken*, 1930 02 20, Nr. 5, p. 12.
51. Hiršas Rozenkrancas, laikraščio *Funken* (*Žiežirbos*) sporto skilties vinjetė „Sport“, *Funken*, 1930 02 20, Nr. 5, p. 15.
52. Neemija Arbitblatas, karikatūra *Mūsų literatams pajaunėti Voronovo nereikia*, *Vapsva*, 1929, Nr. 3, p. 3.
53. Neemija Arbitblatas, šaržas *Iš pranašysčių kavinėje*, *Vapsva*, 1929, Nr. 4, p. 2.
54. Samuelis Greenburgas, 1928 m. Neemijos Arbitblato ir Samuelio Greenburgo parodos plakatas, KTUB, in: Juozas Galkus, *Lietuvos plakato istorija*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015, p. 124.
55. Neemija Arbitblatas, *Paroda, Mūsų dienos*, 1928, Nr. 6 viršelis.
56. Samuelis Greenburgas, *Kompozicija, Mūsų dienos*, 1928, Nr. 16, p. 6.
57. Samuelis Greenburgas, *Portretas, Mūsų dienos*, 1928, Nr. 16, p. 6.
58. Neemija Arbitblatas, *Jauno žmogaus portretas, Mūsų dienos*, 1928, Nr. 16, p. 6.
59. Samuelis Greenburgas, Kazio Binkio šaržas, *Mūsų dienos*, 1928, Nr. 22–23, p. 13.
60. Samuelis Greenburgas, Antano Rimydžio šaržas, *Mūsų dienos*, 1928, Nr. 22–23, p. 13.
61. Lazaris Kaganas, karikatūra *Darnus trio*, *Vapsva*, 1931, Nr. 11, p. 2.
62. Lazario Kagano parodos Palangoje 1932 m. atidarymas. Iš kairės: Lazaris Kaganas, Kipras Petrauskas, E. Žalinkevičiūtės – Petrauskienės sūnus, Eugenija Žalinkevičiūtė, Elena Žalinkevičiūtė – Petrauskienė, Potencija Pinkauskaitė, Marija Grybauskienė, fot. I. Stropus, LLMA, f. 295, ap. 1, b. 119, l. 1.
63. Lazario Kagano šaržai iš parodos Kaune: J. A. Herbačiauskas, V. Minclovas, J. Keliuotis, S. Santvaras, *Studentų balsas*, 1932, Nr. 15, p. 6.
64. Lazaris Kaganas, diplomato Stasio Lozoraičio šaržas, 1932, LNM, GRD 112922/1.
65. Lazaris Kaganas, generolo Černiaus šaržas, 1934, LNM, GRD 119527/3.

66. Lazaris Kaganas, karikatūra *Lietuvių baleto artistai keliauja į futbolo varžybas Rygoje*, *Сегодня*, 1934, Nr. 205, p. 3.
67. Lazario Kagano šaržų parodos atidarymas Rygoje, 1934. Iš kairės: penktas – Juozas Urbšys, septintas – Lazaris Kaganas, devinta – Marija Urbšienė, fot. nežinomas, LNNMB RKRS, f. 1, ap. 1, b. 524, l. 2.
68. Lazaris Kaganas, karikatūra *Visas miestas yra tarybos narių rankose, o tarybos nariai yra mano rankose...*, *Sekmadienis*, 1934, Nr. 47, p. 1.
69. Utenos didžioji sinagoga Rinkos aikštėje, fot. Yaakov David Kamzon, 1938, Yad Vashem Archives, no. 198AO6.
70. Nepriklausomybės paminklas Salake, fot. Žakas, 1930. Zarasų krašto muziejus, ZKM F 5039/II, iš www.limis.lt.
71. Chaimas Mejeris Faišteinas, 4 žydų tipai, eskizai spektakliui „Žiurstas“, *Programa. «Žiurstas»*, Kaunas: Lietuvos žydų teatrui ir menui remti draugija, 1937, p. 4.
72. Chaimas Mejeris Fainšteinas, personažų Sorelės ir Stacho, kostiumų eskizai spektakliui „Žiurstas“, *Programa. «Žiurstas»*, Kaunas: Lietuvos žydų teatrui ir menui remti draugija, 1937, p. 5.
73. Chaimas Mejeris Fainšteinas, personažų kostiumų eskizai spektakliui „Žiurstas“, *Programa. «Žiurstas»*, Kaunas: Lietuvos žydų teatrui ir menui remti draugija, 1937, p. 10.
74. Chaimas Mejeris Fainšteinas spektaklio „Žiurstas“ scenovaizdis, 1936, *Programa. «Žiurstas»*, Kaunas: Lietuvos žydų teatrui ir menui remti draugija, 1937, nugarėlė.
75. Chaimas Mejeris Fainšteinas(?), teatro grupės „Jung teater“ emblema, *Programa. «Žiurstas»*, Kaunas: Lietuvos žydų teatrui ir menui remti draugija, 1937, nugarėlė.
76. Chaimas Mejeris Fainšteinas, karikatūra, *Najer Velt Špigl*, 1934 08 17, Nr. 9, p. 1.
77. Chaimas Mejeris Fainšteinas, almanacho *Cum oifkum druk arbet. Almanach „ORT“ in Lite 1920–1935 (Per darbą pakilsi..., Ort“ almanachas)* viršelis, Kaunas: „Ort“ draugijos leidinys, 1935.
78. Chaimas Mejeris Fainšteinas, B. Škliaro knygos *Oif falše vegn (Klaidingais keliais)* viršelis, Kaunas: Progres, 1939.

SUMMARY

Jewish Artistic Life in Lithuania 1919–1940: Between Autonomy and Integrity

Lithuanian Jewish art has been an integral part of Lithuanian art history. The artistic legacy of the Litvaks in Lithuania is known and appreciated: albums are published, exhibitions are held, and auctions, which respond to demand, almost always have a supply of works by local Jewish artists.

The independent Republic of Lithuania, with Kaunas settled as the capital in 1919, rebuilt the foundations of modern Jewish, as well as Lithuanian, culture. The development of modern Jewish culture, which began at the end of the long nineteenth century, was interrupted by the First World War and the forced eviction of the Jews to the far-flung provinces of the empire by the Tsarist Russian authorities in 1915. In the newly formed state of Lithuania, the second largest community in the provisional capital was busy establishing its cultural life and searching for its identity. Gradually shedding the strong Russian and German influences, interwar Lithuanian Jewish culture discovered its own unique character. In the case of art, there was a correlation between the attempts to join the general artistic life of Lithuania and the satisfaction of the inner needs of the community.

Lithuania's familiarity with Jewish art has been rather one-sided: what prevails is the analysis of Jewish artists' activity and creative work from the point of view of their integration into the general culture of the country. For this reason, the picture of interwar Lithuania's Jewish art and its contexts that has formed in Lithuanian art studies is incomplete, and many artists and artistic events have remained in the margins or completely unknown. This applies to the art and artists dedicated to the needs of the Jewish community, but also to the activities of local Jewish artists in other countries who left Lithuania.

Jewish art life in Lithuania, as an individual and unique process that experienced ebbs and flows, adapted to political and historical realities, and absorbed and reflected a wide range of influences, was multifaceted and varied. Its truncated cognition does not allow us to see the overall picture as a whole, as a distinctive element of interwar Lithuanian cultural life. This kind of cognition offers a new insight into the migration of artistic ideas and influences, art organisers and participants, and is important for the history of Jewish culture, but also for the general history of Lithuanian culture.

RESEARCH SUBJECT

The subject of this research is the Jewish artistic life that the efforts of both local and visiting artists created and developed in interwar Lithuania, as well as the artistic activities of Lithuanian Jews outside the country. The study highlights the main organisers and participants in this process: individuals and institutions, their forms and areas of activity, and their relations with the art world of Lithuania and other countries. In analysing aspects of the organisation of Jewish art and the work of artists, the research draws attention to the influence of social, political and historical circumstances. Comparing the activities of Jewish artists in their Diaspora environment and in the general context of interwar Lithuanian art life, it compares the forms of creative activity and discusses their reception.

CHRONOLOGICAL AND GEOGRAPHICAL BOUNDARIES

The chronological boundaries of 1919–1940 are marked by significant historical events that influenced the history of the state and the culture of Jews in Lithuania. The starting point was 1919, when the Lithuanian delegation to the Paris Peace Conference submitted to the Committee of Jewish Delegations to the Conference a statement on the principles of the Lithuanian Government's policy towards the Jews, guaranteeing full equality of the Jews and granting them national and cultural autonomy. The final frontier of the research is the Soviet occupation of 1940, which destroyed the Jewish art world in Lithuania, followed by the German occupation of 1941, which destroyed the entire Jewish world in Lithuania.

The geographical scope of the research covers the territory of the Republic of Lithuania after the capital was moved to Kaunas in 1919. The study touches upon the Polish Vilnius only insofar as it relates to the history of Jewish artistic life in the provisional capital. In some cases, the chronology and geography of the study expands in order to present the biographies and influences of individual artists in a coherent manner.

HISTORIOGRAPHY

Even contemporaries were discussing and debating the influence of artists of Jewish origin on Lithuanian artistic life. The attitudes that they formed influenced, and to a large extent determined, the subsequent perception and reception of Jewish art. Although the opinions of reviewers differed in the periodicals of the time, the majority of them recognized and tried to emphasise the uniqueness of Jewish artists. Since Jewish artists were equally active in the artistic

life of Lithuania, the press reviewed exhibitions, events and organisations in which this nationality was active. The reviews of joint exhibitions present the work of Jewish artists in the general context of Lithuanian art, while the analysis of individual exhibitions not only introduces the oeuvre and biography, but also attempts to find individual stylistic features. Vytautas Bičiūnas, Adomas Jakštas, Jurgis Šlapelis, Justinas Vienožinskis, and others were the ones who most often discussed Jewish artists and evaluated their work in their exhibition reviews. It was these reviews that highlighted the tendency of Jewish artists towards modernism, which became the basis for contemporary art studies to determine the totality of Jewish art as modern. They acknowledged integration of Jewish artists into Lithuanian artistic life and highlighted the well-known cases of success in European art centres (mainly in Paris). The most prominent Lithuanian representatives in Paris were the Jewish artists Max Band and Neemiya Arbit Blatas. These artists were proud to have their origins in Lithuania and were happy to visit their homeland and maintain contacts with their local colleagues. The highest appreciation of the oeuvre of these and other artists and their importance to Lithuanian art was their inclusion in various projects representing the country in the world. For example, reproductions of artworks by Arbit Blatas, Band and Sholom Zelmanovich (Šolomas Zelmanovičius) were included in the French-language publication *L'art Lithuanien (L'art Lithuanien. Un recueil d'images avec une introduction par P. Galaune. Editeur: John Kroon. Malmö: A.- B. Malmö Ljustrycksanstalt, 1934)*, as well as the first exhibition of Lithuanian modern art in other countries in 1935 in Košice (Slovakia) presented works by the young Lithuanian graphic artist of Jewish origin Chaim Meyer Fainshtein, among others. Much attention should have been paid to Jewish artists in the monograph on the history of Lithuanian art that Justinas Vienožinskis (Lithuanian Artists' Union) was preparing (the book was interrupted by the outbreak of the Second World War). The artists' biographies (mostly autobiographies) and reproductions of their works collected for the book are stored in the Justinas Vienožinskis fonds in the archives of the Lithuanian National Museum of Art. The collection includes the descriptions of the life and oeuvre of Neemiya Arbit Blatas, Zale Beker, Tsile Epshtein (Cilė Epšteinaitė), Sholom Feigenzon, Akim Josim (Akimas Josimas), Yakovas Lipshits, Gitel Lurie (Gitel Lurjytė), Jacques Missene (Jokūbas Mesenbliumas), and Cherne Percikovichiute (Černė Percikovičiūtė). The collection of photographs of the artworks by the aforementioned authors is supplemented by examples of paintings by M. Band and Hirsh Markus.

The early Soviet period ignored Jewish culture and heritage, and especially the period between the two world wars – the period of "bourgeois" Lithuania – due to the Stalinist persecution

of Jews and the statewide anti-Semitic campaign. Jewish rhetoric was limited to facts that were necessary to demonstrate the political and propaganda aims of the Soviet regime, mostly on the subject of the crimes of the Holocaust, equating Jews with other citizens of the USSR who had suffered Nazi repression. We can find the first mentions of interwar Lithuanian Jewish artists in Soviet Lithuania in the 1960s, in Augustinas Savickas' book *Peizažas lietuvių tapyboje* [Landscape in Lithuanian Paintings] (1965), which was one of the first monographs to examine Lithuanian fine art from a single perspective. Among the artists of the interwar period, it included the Jewish artists N. Arbit Blatas, M. Band, Z. Beker, etc. for the first time in the general context.

The most significant in the Soviet era is *XX a. lietuvių dailės istorija* [20 th century Lithuanian Art History] (vol. 1: 1982, vol. 2: 1983) published in two volumes in the 1980s (vol. 1: 1982, vol. 2: 1983). In the first volume, covering the 1920s, the only Jewish artists to mention are Neemiya Arbit Blatas and Jacques Missene (Jokūbas Mesenbliumas). The second volume, covering the period 1930–1940, includes a sub-section entitled "Other Painters of the 1930s", which consists mainly of artists from national minorities. In considerable detail, it presents the most prominent Lithuanian Jewish painters: Arbit Blatas, Band, Beker, Missene (Mesenbliumas), Lipshits, Percikovichiute (Percikovičiūtė), Zelmanovich (Zelmanovičius), and examines some of their artworks. The subsection "Other Graphic Artists of the 1930s" introduces the oeuvre of Chaim Meyer Fainstein (Chaimas Mejeris Fainšteinas). The publication also mentions Max Leiba Ginsburg, Lazaris Kaganas, Eliya Kicel Kaplan (Elijas Kicelis Kaplanas), Markus and Yehezkel Streichman.

Although the Jewish cultural heritage in Lithuania was sinking into oblivion, it was the scattered worldwide Litvak community that kept it alive. The Jewish issues in Lithuania were in active care of compatriots living in the United States, who formed the "American Federation for Lithuanian Jews" in New York. Between 1943 and 1946, this organisation published the newspaper *Lithuanian Jew*, which, among the issues of the war and post-war years, the organisation of aid and political realities, also paid some attention to culture. In 1951, Mendel Sudarski (1885–1951) and Uriah Katzenelenbogen (1885–1980) continued the publication of the almanac *Lithuania (Lite)* (a continuation of the almanac published between the wars: the first book of 1914 and the second of 1919 came out in Vilnius, with the third and the fourth published in 1922 in Kaunas and Panevėžys). The first of the two *Lite* volumes of the almanac presents the history of Lithuanian Jews from the Middle Ages until the end of World War II. The publication is illustrated with works depicting the "types of Lithuanian Jews" by Sholom Feigenzon, Mark Shagal, Jack Missene

(Jokūbas Mesenbliumas), M. Band, Hermann Struck and Latvian Albert Rappaport. The second *Lite* volume (1965) presents the history of various societies and organisations, the educational system and the history of Lithuanian Jewish culture: literature, theatre, music and art, various personalities and events. The author of chapter "Lithuanian Jewish Artists" was the artist Jacques Koslowsky (Jokūbas (Jankelis) Kazlauskas), who lived and worked mainly in Spain at that time. The content of the text is particularly valuable because it contains information on Jewish artists of Kaunas between the wars that has never been published before. Koslowsky relies mainly on his own memories and knowledge. The author identifies Chaim Soutine, Isaac Levitan, Mark Antokolski and Max Leiba Ginsburg as geniuses born in the shtetls. The text goes on to give more details of the oeuvre of the painters Chaim Soutine, Jacques Missene (Jokūbas Mesenbliumas), M. Band, N. Arbit Blatas, Hirsch Markus, Juozas Levinsonas Benari and Y. Streichman. It also highlights the group of artists who lived in Kaunas in an apartment above the *Di Yiddish Shtimtim* newspaper's editorial office, which included the painters Z. Beker, Jakovas Lipshits and the sculptor Yitskhok Yofe.

As Lithuania went through the changes of the Revival period, something that we could name as a "renaissance" of Jewish culture took place as well. On 10 June 1988, the Lithuanian Jewish Cultural Society and its chairman Emanuelis Zingeris launched the exhibition "Lithuanian Jewish Art of the 17th–20th Centuries" ("Lietuvos žydų dailė XVII – XX a.") at the Kaunas Picture Gallery. In addition to religious artefacts, the exposition offered for the first time a closer look at the works of the inter-war artists N. Arbit Blatas, Z. Beker, Ch. M. Fainstein (Fainšteinas), and Ch. Percikovichiute (Percikovičiūtė). The exhibition attracted huge interest, and in September it was moved to the hall of the Lithuanian Cultural Foundation in Vilnius. Exhibitions, performances, concerts and literary evenings were the means which the foundation employed to revive its activities. At the end of 1988, these efforts were crowned with success: the authorities decided to return the building of the former Jewish theatre, which had housed the cinema "Pionierius" (Naugarduko Street, Vilnius) during the Soviet era, to the community to establish a Jewish Museum and Cultural Centre. The Jewish Cultural Society carried out a growing number of projects.

During the first decade of Independence, the publications by the State Jewish Museum served as the main source of information on interwar Lithuanian Jewish culture. Irina Nikitina, in a publication devoted to the personalities of Jewish artists of interwar Lithuania, *Kauno dailininkų žydų kūryba ir likimas. Art and Fate of Jewish Painters from Kaunas* (2007), based on

the autobiographies of Jewish painters that the National Museum of Modern Art in Kaunas kept in the archives of the Justinas Vienožinskis Foundation, was the first to unveil the biographies of several lesser-known Kaunas artists of the interwar period. The museum has made a significant contribution to the research and updating of the creative legacy of Jewish artists of interwar Lithuania and has expanded public knowledge about Litvak artists and their works in its publications, such as the *Lithuania in Litvak Art* [Lietuva litvakų kūryboje, 2018].

A new phase of quantitative and qualitative research on Jewish art has begun in the 21st century. However, the monographs *Jews in Lithuania. History. Culture. Heritage* (*Žydai Lietuvoje. Istorija. Kultūra. Paveldas*, 2009) and the collective study *Lithuanian Jews. A Historical Study* (*Lietuvos žydai: istorinė studija*, 2012) give poor attention to the field of fine art.

The dissertation "Aspects of Lite's Jews' Self-Awareness in Diaspora Art" ("Litos žydų savimonės aspektai diasporos daileje") that Vilma Gradinskaitė presented in 2005 became a kind of a landmark in the approach to Jewish art between the two world wars: in an attempt to derive a parallel of Litvakness in the work of artists of that time, the author treats Jewish art as a separate entity. Gradinskaitė's insight in research of interwar Jewish art has been the most extensive, and her works are significant in the reconstruction of individual biographies, but also for that of important events: she was the first to analyse in more detail the activities of the Neemiya Arbit Blatt's gallery (The Modern Art Gallery of Neemiya Arbit–Blatt in Interwar Kaunas, *Pinkas, Annual of the Culture and History of East European Jewry*, Vol. 1, Vilnius, 2006, p. 168–180), as well as the exhibitions held by Jewish artists (The First Exhibitions of Jewish Artists in Kaunas (1920–1940) from the Art Critic's Perspective", *IGGUD Selected Essays in Jewish Studies*, Vol. 3, Jerusalem, 2007, p. 115–129). The Center for Studies of the Culture and History of East European Jews, established in 2004, has been actively involved in the field of research on the Jewish art scene in interwar Lithuania, and has produced significant publications that have enriched research on Jewish culture. One of them is a collection of articles "Mutual Recognition: Lithuanian-Jewish Cultural Links" ("Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai", 2010). We can recognize Giedrė Jankevičiūtė's article "Jewish Artists in Interwar Lithuanian Artistic Culture" ("Žydų dailininkai tarpukario Lietuvos meninėje kultūroje") in this publication as the most significant text presenting interwar Lithuanian Jewish art (Giedrė Jankevičiūtė. Jewish Artists in Interwar Lithuanian Artistic Culture, in *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*, ed. J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Vilnius University Press, 2010, pp. 69-102). The article provides an overview of the previous historiography, a general introduction to the main interwar

Lithuanian Jewish artists and the artistic processes related to them. It also analyses the attitude that Lithuanian artists and the public held towards Jewish artists and their works, and assesses their contribution and significance to the artistic life of interwar Lithuania and points of contact.

The beginning of 2010s was marked by the "return" of N. Arbit Blatas, perhaps one of the most famous Lithuanian artists of the interwar period: the artist's widow Regina Resnik handed over a collection of his artworks to the Lithuanian National Museum of Art. The museum's exhibits enriched with a collection of more than four hundred paintings, prints and sculptures, as well as documentary and archival material. The collection was presented to the public through exhibitions and the following publications compiled by Ilona Mažeikienė: *A Return Home (Sugrįžimas į tėvynę, 2011)*, *Arbit Blatas (1908–1999) (2019)*.

A major step forward in identifying and including lesser-known artists, among them Jews, into the grand narrative of Lithuanian art history, has been the four-volume *Lietuvos dailininkų žodynas (Dictionary of Lithuanian Artists)*. Volume 3 of the Dictionary, covering the period 1918 –1944, introduces the biography and oeuvre of Moses Aizin (Mozė Aizinas), J. Levinsonas Benari, Max (Mordechai) Farbmann, Y. Yofe, A. Josim (Josimas), Eliya Kicel Kaplan (Kicelis Kaplanas), J. Kazlauskas (Koslowsky), Y. Lipshits, Gitel Lurie (Gitel Lurjytė), Y. Streichman and others. Several artists have also received a broader discussion of their life and oeuvre, including Juozas Levinsonas Benari (Evelina Bukauskaitė. "The Art of Joseph (Juozapas) Levinsonas Benari and Jokūbas (Jankelis) Kazlauskas in the Environment of Interwar Lithuanian Artistic Life", *Jewish Cultural Heritage: The World of Everyday Life*, 2013) [Juozapo (Josifo) Levinsono Benari ir Jokūbo (Jankelio) Kazlausko kūryba tarpukario Lietuvos meninio gyvenimo aplinkoje, *Žydų kultūros paveldas: Kasdienybės pasaulis*]; Jacques Missene (Jokūbas Mesenbliumas) (Sikorskaitė Vaida. The Oeuvre of Jokūbas Mesenbliumas as a Phenomenon of Litvak National Self-Awareness, *Jewish Cultural Heritage: The World of Everyday Life*, 2013) [Jokūbo Mesenbliumo kūryba kaip litvakų tautinės savimonės reiškiny, *Žydų kultūros paveldas: Kasdienybės pasaulis*, 2013]; Cherne Percikovichiute (Černė Percikovičiūtė) (Violeta Krištopaiytė. The Person and Oeuvre of the Artist Černė Percikovičiūtė, *Kaunas Yearbook of History*, No. 14, 2014) [Violeta Krištopaiytė. Dailininkės Černės Percikovičiūtės asmuo ir kūryba, *Kauno istorijos metraštis*, Nr. 14, 2014], and Max Leiba Ginsburg (Vilma Gradinskaitė. Innovative Caricature by Max Ginsburg in Interwar Lithuania, *East-West: Comparative Studies*, XII. 2012) [Vilma Gradinskaitė. Novatoriška Makso Ginsburgo karikatūra tarpukario Lietuvoje, *Rytai-vakarai: komparatyvistinės studijos*, XII. 2012].

Interest in Litvak art has also been evident in the Lithuanian collector community. This manifests in the exhibitions (*Colours and Forms of France: Litvak Art from the Collections of the Vilna Gaon State Jewish Museum*, the collection of Lewben Art Foundation and the Lithuanian Expatriate Art Foundation: May 5 – September 28, 2014; *Hello, Paris! Litvak Artists' Paths*, Kaunas, 30 January 2014 – 30 March, 2014) [*Prancūzijos spalvos ir formos: litvakų dailė iš valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus*, Lewben Art Foundation ir Lietuvos išeivijos dailės fondo kolekcijų: 2014 08 05 – 2014 09 28, *Sveikas, Paryžiaus! Litvakų dailininkų keliais*, Kaunas, 2014 m. sausio 30 d. – 2014 m. kovo 30 d.], as well as the published albums *Litvak Art in Private Lithuanian Collections* (*Litvakų dailė privačiose Lietuvos kolekcijose*, 2015) and *Redirected: Lithuanian and Litvak Paintings in the Lithuanian Expatriate Art Foundation Collection* (*Peradresuota: lietuvių ir litvakų tapyba Lietuvos išeivijos dailės fondo kolekcijoje*, 2016). Private collectors mostly concentrate on accumulating the artworks by well-known Litvaks, which include but a few interwar Lithuanian Jewish artists: these are N. Arbit Blatas, M. Band, Ch. Percikovichiute (Percikovičiūtė), and J. Koslowsky (Kazlauskas).

The processes of research and study of Lithuanian Jewish cultural heritage also focus on places other than the country's major cities. Many regions have published publications dedicated to the history, culture and heritage of the Jews of their region or town. We can see *Yizkor* (memory) books as their origin. These are usually produced by Jewish emigrants to preserve the memory of towns and regions that were destroyed in the Holocaust. They recount the history of the town, snippets of everyday life, descriptions of the activities of movements and organisations, memories of prominent figures, their lives and fates, and testimonies of the Holocaust. The texts are often illustrated with photographs and other documents. Such books also contain rare stories about artists: the book about Švenčionys, *Sefer zikaron le-esrim ve-šaloš kehilot še-nehrevu be-ezor Svintsian* (1965), contains memories about Sara Goršenaitė (Gorschen, Gorschein, Gorszejn, Gorshteyn); the book about Jonava, *Janove oif di breges fun Vilje; cum ondenk fun di horev-gevorene jidiše kehile in Janove* (1972), mentions Issai Kulvianski and David (Alter) Kagan (Dovydas (Alteris) Kaganas).

The monograph *Lithuanian Artists' Organisations 1900–1940* (*Lietuvių dailininkų organizacijos 1900–1940*, 1980) by Jonas Umbrasas and Eglė Kunčiuvienė, for the first time, highlighted the institutional aspect of interwar art as a specific object of art studies. However, the authors develop the history of Lithuanian art societies in bypassing Jewish artists' organisations and gatherings, and leaving Jewish artists only as participants in exhibitions. The main monographs

analysing the cultural life of the Independent Republic of Lithuania are Jolita Mulevičiūtė's *Towards Modernism: The Art Scene in the Republic of Lithuania 1918–1940* (*Modernizmo link: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, 2001) and Giedrė Jankevičiūtė's *Art and State: Artistic Life in Lithuanian Republic 1918–1940*, (*Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje, 1918–1940*, 2003). These monographs discuss the process of modernisation of Lithuanian art and describe the attitudes of interwar art critics, exhibition viewers, art buyers and collectors. They highlight the changes in the artist's self-awareness and in concept of the tasks of art. The authors reveal the influence of political, social and economic factors on the development of fine art. They discuss the dilemma of internationality and nationality that the Lithuanian creative intelligentsia faced, and raise the importance of a dynamic culture open to European values. The specificity of art created purely for the needs of the Jewish community stands out in narrower, mainly interwar studies devoted to graphic art, such as Juozas Galkus' *The History of the Lithuanian Poster* (*Lietuvos plakato istorija*, 2015) or Giedrė Jankevičiūtė's *The Graphic Arts in Lithuania 1918–1940* (*Lietuvos grafika 1918–1940*, 2008). The topics of Jewish printmaking and applied printmaking, which have not been systematically explored so far, remain only fragmentarily known.

AIMS AND OBJECTIVES

The aim of the doctoral thesis is to provide a coherent overview of the Jewish artistic life in the interwar Lithuania and the activity of its creators, both local and visiting. To highlight the main forms of this activity, both in the closed life of the community and in the integration into the general Lithuanian art field. To describe the place of Jewish art in the overall context of the art life of the time, with an emphasis on cases of integration of Jewish artists.

The thesis has set the following four objectives to achieve the aim of the research:

5. To highlight the main stages of the development of Jewish artistic life and their specifics;
6. To describe the organisations of Jewish art life and their chosen fields of activity and strategies;
7. To present the main participants in the Lithuanian Jewish art field, complementing and/or revealing their personal and creative biographies;
8. Identify the models of activity of Jewish artists as a distinct group and discuss their application in the context of the general Lithuanian art life.

RESEARCH RESOURCES

In addition to the already known and researched artworks of interwar Lithuanian Jewish artists, which are kept in the Vilna Gaon State Jewish Museum, the Lithuanian National Museum of Art, the M. K. Čiurlionis National Art Museum, the National Museum of Lithuania, and the Aušra Museum in Šiauliai, this study makes use of a new visual material: the reproductions of the artworks that have not survived. The thesis also draws extensively on the periodical press: reviews of solo and group art exhibitions and joint art expositions held between the two world wars, as well as their contemporaries' statements on Jewish art issues. The periodicals of 1918–1940 are important for the formation of the resurgent state, but also as a reflection of the public consciousness of the time. The number of Lithuanian publications reviewing exhibitions, presenting artists and organisations, expressing opinions on various issues of art life, and publishing reproductions was quite large and includes the following ones: *Bangos* (*Waves*, 1932), *Kultūra* (*Culture*, 1923–1941), *Menas* (*Art*, 1920), *Naujoji Romuva* (*New Romuva*, 1931–1940), *Naujas žodis* (*New Word*, 1925–1933), *Pradai ir žygiai* (*Beginnings and Outings*, 1926–1927), *Židinys* (*Hearth*, 1924–1940), *Vairas* (*Steering Wheel*, 1914–1915, 1923–1924, 1929–1940), *XX amžius* (*20th Century*, 1936–1940), *7 meno dienos* (*7 Days of Art*, 1927–1934), and others. Although there was no specialised Yiddish-language periodical devoted to culture in Lithuania during the entire interwar period, these topics were covered in literary almanacs, of which there were more than twenty during the interwar period. The following ones discussed art issues and representation: the magazine *Di vispe* (*The Island*, 1921–1923), the almanacs *Kveitn* (*Flowers*, 1922) *Mir Aleyn* (*We Alone*, 1930), *Shliachn* (*Highroads*, 1932), *Brikn* (*Bridges*, 1937), *Bleter* (*Pages*, 1938, 1940), *Naje Bleter* (*New Pages*, 1939), and *Ringn* (*Links*, 1940). Artists were involved in the production of the almanacs, mainly for the cover art. Various publishing houses ("Licht", "Yiddish", "Kultur", "Mir Aleyn") or organisations (*Kultur Lige*, the Society for Jewish History and Ethnography, the Jewish Educational Society in Lithuania, OZE, and ORT) also used the services of artists of their fellow nationality to create the aesthetic appearance of their publications. Cultural topics also featured in the pages of the country's largest Yiddish-language daily newspapers, *Di Yiddish Shtime* (*The Jewish Voice*, 1919–1940) and its weekend supplement *Di velt* (*The World*, 1924–1925), *Folksblat* (*The People's Newspaper*, 1930–1940), and in the pages of the Lithuanian-language Jewish newspapers *Mūsų garsas* (*Our Voice*, 1924–1925) and *Apžvalga* (*Review*, 1935–1940). An important source of information is the Russian-language press published

in Lithuania: *Вольная Литва* (*Free Lithuania*), *Понедельник* (*Monday*), *День* (*The Day*), *Эхо* (*The Echo*), etc. The Riga-based *Сегодня* (*Today*) daily newspaper paid a lot of attention to Lithuanian and Lithuanian Jewish artistic life. The research has been based on publications from periodicals in Latvia, Poland, France, Sweden, Germany, the USA, etc., which have allowed to reconstruct and clarify some facts about the oeuvre and biographies of Lithuanian Jewish artists.

The archival material that the thesis has used is stored in the Lithuanian Central State Archives, the Lithuanian Archives of Literature and Art, the Kaunas Regional State Archives, the Manuscripts Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences, the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, and the Kaunas Library of Kaunas University of Technology.

The research is hampered by the fragmentary legacy of Jewish cultural artefacts and related documents. A large part of the Jewish cultural heritage was destroyed during the Second World War, while the rest, which was preserved by survivors, is scattered in various museums, archives and libraries around the world. For both the biographies of individuals and the clarification of events, the thesis has used the access to sources held in the archives of the YIVO Institute for Jewish Research in New York, the United States Holocaust Memorial Museum in Washington, D.C., and the Yad Vashem International Institute for Holocaust Research in Jerusalem.

RESEARCH METHODS

The thesis uses historiographical and social history of art methods to shed light on the development of Jewish artistic life, the organisational aspects of presenting creative work to the public, the principles of artists' gathering, the evaluation of Jewish art and the integration of Jewish artists into Lithuanian and Western culture. The study of Jewish artistic life has revealed many new, previously unknown or only fragmentarily known participants in the artistic life: both artists and organisers of cultural life. The thesis employs a biographical research method to reveal, as widely as possible, the stories of their lives and the historical, political, social and cultural conditions that shaped their formation. The presentation of the new works has been accompanied by their attribution. The analysis of visual sources is based on the methods of iconography and iconology, as well as the analysis of form. The use of these tools enables the identification of works of art and the meaning of the works in their historical and cultural context.

THESIS STATEMENTS

- The development of Lithuanian Jewish art between the two world wars has distinct stages, which were determined by political, historical and cultural circumstances and the appearance of talented individuals with leadership qualities in the Lithuanian art field.
- During the period of Jewish political, national and cultural autonomy, the artistic life of the Jews was mainly concentrated in the Diaspora and oriented towards the German and Russian traditions, both in terms of organisation and creative forms. The German influence was due to the close links with German Jewish artists established during the First World War. Following the modernist tendencies prevailing in Russia, the Jewish artists who returned to the Republic of Lithuania after their compulsory expulsion to the interior of the Russian Empire in 1915 came with them. This influence also deepened due to the general orientation of modern Jewish culture towards Russian forms of modernism in art.
- 1929 to 1933 was a productive period of activity for Lithuanian Jewish artists, characterised by the abundance and variety of cultural activities. The country's artistic life was successfully integrated by local Jewish artists representing new artistic trends brought from Paris, as well as by artists working in popular, mass-consumption-oriented artistic fields, such as caricature. The period is distinctive for the efforts of local Jewish artists to mobilise and present artists on an ethnic basis. The consolidation of Jewish art also relates directly to literary gatherings.
- In the second half of the 1930s, the differentiation of the Jewish artists' community manifests in their involvement in societies on ideological, rather than ethnic, grounds. The period is characterised by the integration of Jewish artists into Lithuanian art life. The unitary manifestations of ethnic nationalism did not influence the activity and work of Jewish artists.
- The activities of Lithuanian Jewish artists were characterised by some other tendencies than assimilationist ones: they were also engaged for activity within their own community.

RELEVANCE OF THE RESEARCH

This doctoral thesis is the first attempt to summarise systematically the life of Jewish art in Lithuania between the two world wars. The new factual information that the thesis presents provides a new perspective on the migration and influences of Lithuanian Jewish art and its agents. Previous studies on Lithuanian Jewish art or its processes have either focused on the 1930s, when

Jewish art was developing, or have concentrated on reconstructing the creative biographies of individual personalities. This study focuses on Jewish art in the first half of the 1930s – the years of Jewish cultural autonomy, when the foundations were laid for the further growth of Jewish culture. The research reconstructs the period of Jewish national and cultural autonomy in Lithuania, the artistic processes that took place during this period (1919–1924), and identifies the participants. For the first time, the activities of the National Jewish Council's Section of Culture and the *Kultur Lige* organisation in the field of art are revealed. The thesis introduces the biographies and oeuvre of the previously unknown artists Sara Goršenaitė and Feiga Bliumbergaitė. It presents the Kaunas period oeuvre of Issachar Ber Ryback, hitherto only known as a separate fact but not studied, as well as identifies its visual sources and makes them public for the first time. The thesis presents a detailed case study of the cartoonist Lazaris Kaganas. It updates the history of the Neemiya Arbit Blat *Art Gallery* with new facts and provides comparative analysis of the gallery with galleries founded by his colleagues in Western Europe. The study reveals the integration of Jewish artists into the artistic context of interwar Lithuania, and draws attention to the excesses of anti-Semitism in Lithuanian artistic life. The appendices include visual sources from the collections of Lithuanian memory institutions (museums, archives and libraries) that have not been published so far, and which have not functioned in the cultural history narrative.

THESIS STRUCTURE

The doctoral thesis consists of an introduction, three reporting parts, conclusions, a list of sources and references, illustrations, and a list of illustrations. The introduction defines the object of the research, its chronological and geographical boundaries, aims, objectives, relevance and scientific relevance of the thesis, presents the thesis statements, and demonstrates the applied research methods and their purposefulness. This part also reviews the research carried out on the subject of the thesis.

The results of the research are summarised in the conclusions. The appendices include a list of literature and sources, as well as visual material illustrating the events presented and the work of the artists under discussion. The illustrations show, for the first time, examples of applied graphics that the artist I. B. Ryback created in Kaunas in 1922, as well as archival photographs and reproductions of artworks which have been reproduced in the press and which commemorate the events in the life of Jewish art.

PART 1: 1919–1924: the Beginnings of National Art During the Years of Jewish Political Autonomy

This part of the thesis reconstructs the multi-layered artistic life of the period of Jewish political, national and cultural autonomy in Lithuania – from the coming into effect in 1919 to the abolition of the Ministry of Jewish Affairs in 1924 – on the basis of new archival, factual and iconographic sources. This period is characterized by a spectrum of artistic activity: exhibitions, applied graphics (book design, posters, etc.) and theatre art. By highlighting its major organisers, National Jewish Council's Section of Culture and educational and cultural organisation *Kultur Lige*, this part analyses the structure and activities of both institutions, presents the participants and organisers, and summarises the specifics of artistic expression.

A separate chapter presents, for the first time, the activities of National Jewish Council's Section of Culture. On its initiative, an attempt was made to organise an exhibition of Lithuanian Jewish artists in Berlin in 1921. The Section of Culture also introduced Kaunas audiences to young, promising artists and tried to shape the image of the Jewish artist as a modern and European creator. The Section of Culture adopted a strategy of professional art patronage aimed at presenting local artists in other countries and organising exhibitions in Lithuania. By taking several young artists under its wing, the Section created the conditions for them to present themselves, and projected the continuity of Jewish artistic life. The breakdown of Jewish political autonomy slowed down the formation of an organised Lithuanian Jewish artistic life. The processes going on in Jewish cultural life were of little interest to a small part of both Jewish and, even more so, Lithuanian society: only those who consistently followed the development of culture, mainly intellectuals with ambitions of art criticism, but not the artists themselves, paid more attention to them.

This section also introduces the *Kultur Lige*, the society that contributed most to the development of modern Jewish art. The organisation's contributions are most notable in the fields of education, book publishing and book design. Its artistic aesthetics were represented by visiting avant-garde artists, who worked mainly in Lithuania in the fields of print design and theatre art. The period after the First World War in Europe was characterised by an extraordinary mobility of the population: soldiers and war refugees returned to their home countries, while other people, on

the contrary, had to leave their home countries for political and economic reasons and seek refuge in other countries, emigrating. Kaunas became an important transit city, one of the most convenient routes for travelling from East to West. A large number of Jewish writers, journalists, theatre-makers and artists temporarily stayed in Kaunas while awaiting visas and other documents necessary for their onward journey to Western Europe, the United States and other countries. Most of them used the opportunity to escape the difficult living conditions in Soviet Russia or Ukraine. Some stayed only a few months, others a year or more. The arrivals played a significant role in the cultural life of Lithuanian Jews at the beginning of the in the 1930s. The majority of the Jewish cultural figures residing in Kaunas were literary figures: Abraham Rosin (1878–1942), known under the pen name Ben Adir; Dovid Bergelson (1884–1952); Pinkhes Kahanovitsh (1884–1950) under the pen name Der Nister (Hebrew for "the hidden one"); Nokhem Shtif (1879–1933) under the pen name Bel Dimyen (Hebrew for "the dreamer"); Leib Kvitko (1890–1952); Zelig Hirsch Kalmanovich (1885–1944) and many others. In *Kultur Lige*, the aesthetic aspirations of modern Jewish culture in Lithuania were promoted by Issachar Ber Ryback and Max Kaganovitch, who came from Kiev and participated in the founding group of the Art Section of the organisation there. The cultural figures who arrived in Lithuania began to participate in cultural and social activities. 1920 saw the launch of the Yiddish newspaper *Nays (News)*, and 1921 – the establishment of the publishing house "Licht" (Yiddish for "light"). The publishing house became also a meeting place for visiting and local writers, as well as for members of the *Kultur Lige* in Kiev. Kaganovich's activities were mainly connected with the Jewish acting studio in Kaunas.

Not all Jewish artists lived in a closed Diaspora circle. The third chapter presents an exceptional case of assimilation and integration of Juozas Levinsonas Benari into Lithuanian cultural life. Through creative examples and biographical facts, it reveals an example of a dynamic and broader artist, unrestricted by his ethnicity, showing the attempt of a Jewish artist of this period to integrate into Lithuanian culture.

PART 2: 1929–1933: The Establishment of Jewish Art

An analysis of this period has revealed a particularly active period in the life of Jewish art, characterized by the diversity of cultural life. In the context of exhibition-making, this part distinguishes the group exhibitions of Jewish artists in 1929, 1931 and 1932, the cosmopolitan activities of the modern *Art Gallery* of Neemiya Arbit Blat, and the case study of the commercial-

exhibition life of the caricaturist and cartoonist Lazaris Kaganas. It presents the work of Jewish artists in the field of applied graphic arts, as well as a case study of monumental art.

The upswing in Jewish artistic life showed after a hiatus covering the period from 1924 to 1928. In those years, the colourful art of the early 1930s was in a lull. Most of the significant events were the debuts of young artists. The most important for the integration of Jewish art in this period were the young Jewish artists who presented their first creative attempts to the Kaunas public. M. Band, N. Arbit Blatas and Hirsh Markus were involved in the intensified general processes of modernisation of Lithuanian culture.

A separate chapter deals with the gathering of Lithuanian Jewish artists in arranging joint exhibitions. The first one took place from 1 to 15 December of 1929. The exhibition featured 16 artists living or temporarily residing in the country at the time – 4 sculptors and 12 painters – and presented 105 works of art. It showed the artists who represented different stylistic trends and a wide range of backgrounds: the students of the Kaunas School of Art Bekeris, Max Leiba Ginsburg (1909–?), Y. Yofe, J. Lipshits, and Y. Sherenzon, along with the artists who received their education in other countries: in France – H. Markus, Jacques Koslowsky (Jokūbas (Jankelis) Kazlauskas), in Belgium – Sholom Feigenzon (1881–1942 (?)), in Italy – Levinsonas, Koslowsky (Kazlauskas), in Germany – S. Goršenaitė (Gorschen, Gorschein, Gorszejn, Gorshteyn) and the self-taught participants D. Kagan, R. Kacienė, D. Labkauskas, I. Lipšės and Vidgeravičius. We could not find any information on the education of the painter M. Tsesler. The process of joining was typical, but only slightly later than those in the surrounding countries. The Latvian colleagues were far ahead of the Lithuanians: they were more active in forming groups and organised joint exhibitions as early as 1920. In Poland, a strong community of Jewish artists, collectors and art critics was brought together by the "Żydowskie Towarzystwo Krzewienia Sztuk Pięknych" ("Jewish Society for the Encouragement of Fine Arts", Yiddish: "Jidisze Gezełszaf cu Farszprejtn Kunst") that formed in 1923. The prerequisites for group exhibitions of Lithuanian Jewish artists originated from the gathering of Jewish writers and artists. The literary group "Mir Aleyn" ("We Alone"), which began to form in Kaunas around 1926, established a publishing house under the same name as early as in 1927. This publishing house served as the setting for a circle of local Jewish writers, artists and other cultural figures. "Mir Aleyn" was also attentive to the aesthetic presentation of the books it published, and from the very first editions it collaborated with Jewish artists. In 1931, a group exhibition of Lithuanian and Latvian Jewish art opened in Kaunas, which, with minor changes, moved to Riga in 1932.

The section uses the example of Neemiya Arbit Blatas' *Art Gallery* in Kaunas as further evidence of the dynamic cultural life of Lithuanian Jews. The origins of the Arbit Blatas' gallery can be traced back to the *Académie Lhote* in Paris, where the artist studied from 1927 to 1928. The dominating environment at the Academy inspired Arbit Blatas' first steps in the dissemination of modern art. And not only Arbit Blatas: his close friend Samuel Greenburg (1905 – 1980) opened the *Little Gallery* in Chicago in 1931, and Dorothea Foster (Dorrit) Black (1891–1951), an Australian who had studied at the academy from 1928 to 1929, returned to Sydney in 1931 and founded the *Modern Art Centre*, the first art gallery in Australia devoted solely to modern art. During its nine months of operation, from September 1932 to May 1933, visitors had the opportunity to get closer acquainted with artists from various countries and to learn about different art forms and styles. The ongoing exhibitions brought some dynamism into the life of the provisional capital and encouraged the organisers of other exhibitions to work harder. Arbit Blatas' decision to arrange exhibitions with different content appealed to a very diverse audience, and unfortunately, in a space dedicated to the promotion of modern art, the most successful were Japanese engravings and photographs of celebrities taken by the "Zinaida" photo studios. After shining up briefly, the gallery did not influence the further development of Lithuanian artistic life. Most of the artists featured were not new or unheard of, and not all of the artwork that the gallery presented fell into the concept of "modern". Apart from Jewish artists, the exhibitions showed but a few Latvians and Lithuanians. Perhaps Arbit Blatas' *Art Gallery* was not able to withstand the competition in the huge number of exhibitions and events on offer, or perhaps the enthusiasm for an activity that requires a lot of time, effort and money had run out.

The case study of the caricaturist Lazaris Kaganas presented in this part demonstrates the ways in which the popularity of mass culture and entertainment culture helped the Jewish artist to enter into the life of interwar Lithuania, as well as to give comment on and evaluation of events and personalities in society, politics, sports, and law enforcement. The analysis of Kaganas' artistic legacy consists of a discussion of his works in the press and his exhibition activities. The thesis research has uncovered new details of Kaganas' biography (such as place of birth and family). The discussion on his artistic legacy includes new facts about his exhibitions and publications in the press, and for the first time, presents an album of cartoons of 100 famous Scandinavians, published in Denmark. Kaganas occupied a highly successful niche in commercial art, and his activities were not limited to Lithuania, but also extended to the neighbouring Baltic States and Scandinavia, making the artist a transnational artistic figure that transcended ethnic boundaries.

Another example of the oeuvre that was not limited by ethnicity is the only artwork by a Jewish sculptor to be realized in public space in interwar Lithuania – the monument to Independence by Max (Mordechai) Farbman (1886–1950) in the small town of Salakas. It was erected, inaugurated and consecrated in the 1930s in the year dedicated to Vytautas the Great. In that year, a wave of monuments to Vytautas the Great and Independence swept the country, with the total number of monuments exceeding one hundred. Farbman's piece stands out in this multitude, both in iconography and style. One can comprehend the monument by the famous Viennese sculptor as a manifestation of the author's integration into the artistic context of Lithuania, even though it was a one-off, occasional project, and the artist did not continue to develop his creative work here. However, the monument that the Jewish sculptor created testifies to the artist's tribute to his native land, his ideological attitudes and his support for the statehood of Lithuania and the commemoration of its history. From the side of Lithuanians, this is more of a pragmatic circumstance, an incentive to use the services of a professional sculptor who was easily available. Farbman's case is also important because it is not about Kaunas, but about provincial art life.

PART 3: 1934–1940: Integration of Jewish Art into Lithuanian Art Life

This part examines the situation of Jewish artists in Lithuania from 1934 to 1940, analysing the major processes and creators of Jewish art during this period. It explores aspects of Jewish artists' integration into Lithuanian art life: their involvement in organisations and societies, as well as active participation in joint exhibitions. The chapter presents exhibitions by local artists and visiting ones from other countries. It analyses the case of anti-Semitism in Kaunas exhibition life in 1935. The chapter summarises the situation of Lithuanian Jewish artists in the general context of European art.

From the mid-1930s onwards, a new generation of artists who had grown up and formed in independent Lithuania joined the ranks of Jewish artists. The identity of the younger generation linked to much more than their ethnic origin. Jewish artists had limited opportunities to study art and to find employment in their field of specialisation, or at least in the nearby cultural field, and by this aspect, they were no different from Lithuanian artists. The diploma of the Kaunas School of Art also conferred a pedagogical degree, so the main job of many painters was to teach art in the various institutions of the Jewish educational system. Among the Lithuanian state institutions where Jewish artists worked, we can mention only the State Drama Theatre, where

Zelmanovich (Zelmanovičius) worked as an assistant set designer, and Levinsonas Benari designed the set for the *Mignon* production in 1926–1927. During the entire interwar period, Jewish artists did not have any state commissions, did not take part in competitions, and did not work in Lithuanian publishing houses. The caricaturists Ginsburg and Kaganas, whose works were published in newspapers and magazines, achieved the widest creative representation.

The biggest change in this period was the involvement of Jewish artists in artist organisations in Lithuania and in the activities of these. From the very first exhibition by the Lithuanian Artists' Union, which ran at the Vytautas the Great Museum from 15 December 1935 to 2 February 1936, it was evident that the national composition of the participants proportionally reflected the general Lithuanian art life. Of the 60 artists exhibited, 10 were Jewish. This was the first time that Jewish artists had been represented in such a proportion in a joint exhibition in Lithuania. Jewish artists of different generations were actively involved, the older ones being Beker, Kazlauskas (Koslowsky) and Panevėžys-based Feigenzon, while the younger generation was represented by Fainstein (Fainšteinai) and Percikovichiute (Percikovičiūtė); the lesser-known Moses Aizin (Mozė Aizinas), Markus and Streichman (Štreichmanas) also exposed their artworks. The exhibition also included five paintings by Missene (Mesenbliumas), who died in 1933. This period demonstrates intense involvement of Jewish women artists in general art organisations, but most of all in the activities of the Women Artists Society: in 1937, the participants in the first exhibition of Lithuanian women's art included Černė Percikovičiūtė (Cherne Percikovichiute), Liuba Kenskytė-Šaltuperienė (Luba Kenski-Shaltuper) and Gitel Lurie (Gitel Lurjytė).

This part analyses the successful integration of Jewish artists into the artistic life of Lithuania, participation in exhibitions and involvement in the activities of artist institutions, which was typical for the second half of the 1930s. However, the situation was not so clear-cut. The growing nationalism in the state and the increasing manifestations of anti-Semitism in the 1930s also affected the artistic life. The biggest conflict in art life was caused by the refusal to include Lithuanian Jewish artists in the *Lithuanian Art Review Exhibition*. The organisers of the exhibition, which ran from 12 August to 12 September, 1935 in the Palace of the Vytautas Magnus Museum on the occasion of the First Lithuanian World Congress, were the Art Commission of the Department of Cultural Affairs under the Ministry of Education, chaired by Paulius Galaunė (1890–1988), who was head of the M. K. Čiurlionis Gallery. The anti-Semitism, which was gaining strength towards the end of the 1930s, did not manifest itself in art life any more. In the context of other European countries, the situation of Lithuanian Jewish artists was incomparably better. In

Germany, when the Nazis came to power in 1933, a targeted expulsion of people of Jewish descent from state cultural institutions began. Cultural representatives who were dismissed from universities, theatres, orchestras, publishing houses and museums were only allowed to exhibit their oeuvre at specialized events that the Jewish Cultural Federation (Jüdischer Kulturbund (Kubu)) organised. The organisation, founded in Germany in 1933, was allowed to exist in order to cover up Nazi aggression against the Jewish people. A few years later, the organisation had 50,000 members. From its foundation in 1933 until the Kristallnacht pogrom in 1938 (after which the organisation's activities were almost non-existent, finally ending in 1941), it organised more than 8,000 concerts, performances, lectures, art exhibitions, etc. Neither did Lithuanian Jewish artists suffer the same upheaval as their counterparts in Latvia, where in 1934, after the coup d'état by Kārlis Ulmanis (1877–1940), the "Jewish Fine Arts Society", which had been active since 1927 and which ran its own premises and involved about 30 members, was liquidated.

CONCLUSIONS

1. The development of Jewish artistic culture in interwar Lithuania has distinct phases determined by political and historical circumstances. The stages have clear boundaries, main agents and dominant stylistic trends. The first one, the period of Jewish political, national and cultural autonomy between 1919 and 1924, was characterised by a wide range of Jewish artistic activities: exhibitions, applied graphics (book design, posters, etc.), as well as a diversity of participants in artistic life. The active artists of this period had formed during the war years and came from two different artistic environments – Germany and Russia or Ukraine. The artists who arrived in Lithuania drew on their wartime artistic experiences and studies, which were dominated by the search for new, avant-garde art, along with cubist, cubo-futurist and expressionist stylisations. An important moment is that during this period, the Vilnius-born artists B. Zukerman (Cukerman), Zelmanovich (Zelmanovičius), Missene (Mesenbliumas), Levinsonas Benari, and M. Kodkine, who had fled Vilnius due to anti-Semitic attacks, concentrated in Kaunas, which strengthened the Jewish artistic forces in the Lithuanian Republic. Another important feature of Jewish artistic life in this period was the inclusion of women artists in the circle of Jewish artists. The institutional recognition of S. Goršenaitė (Gorschen, Gorschein, Gorszejn, Gorshteyn) and F. Blumberg (Blumbergaitė) is a progressive sign of a modern community.

2. The orientation that the artistic life of the Jews during the period of political, national and cultural autonomy had towards the German tradition was shaped by the National Jewish Council's Section of Culture, which was engaged in the organisation of artistic life and the head of which, Leo Deutchlander, based on personal acquaintances, continued the contacts that he had established during the First World War with German Jewish artists. The direction towards Berlin was also dictated by the rise, in the then capital of the Weimar Republic, of a centre of modern Jewish culture comprised of Jews from Eastern Europe. The attitude of Jewish artists in Lithuania during this period was rather isolated, concentrated in and around the Diaspora, and had little communication with the Lithuanian community.
3. The second period, covering the life of Jewish art in Lithuania from 1929 to 1933, is defined by the intense activity of the artists: from the first exhibition by Jewish artists in 1929 to the closure of the Arbit Blatas' gallery in 1933. 1929–1933 was the most productive period of activity of Lithuanian Jewish artists, characterised by the abundance and diversity of cultural activities, as well as efforts to mobilise and present themselves. During this period, the attitude to Jewish art as modern art emerged in art criticism. Jewish artists successfully integrated themselves into the Lithuanian mass entertainment culture, Kaganas and Ginsburg became famous as creators of cartoons and caricatures not only in Lithuania, but also in the Baltic and Scandinavian countries.
4. In the 1930s, the Jewish art life was dominated by the integration of the generation of Jewish artists who had already formed in independent Lithuania, into Lithuanian artists societies and their exhibitions. That which had influence on differentiation of Jewish art was the ideological positions they adopted, which determined their choice of artistic fields and styles. For example, the inclination of Chaim Meyer Fainstein (Chaimas Mejeris Fainšteinas) and Zale Beker towards the political left manifested in both their activity and their art.
5. Jewish artists, in the interwar period, were committed to joint activities, although they did not form an official organisation. The research revealed three cases of collective gathering of Lithuanian Jewish artists: the cultural policy that the National Jewish Council's Section of Culture pursued at the institutional level in 1920–1924; the artists and cultural figures who gathered on a social basis to represent the creative work based on national identity and the *Art Gallery* established on the initiative of Neemiya Arbit Blatas. The first one aimed

at presenting the artworks by Lithuanian Jewish artists in other countries, the second one – at focusing on the domestic community, and the third one was based on a stylistic-artistic orientation and did not have the goal of uniting Jewish artists.

6. A distinct autonomous field of Jewish art was the design and illustration of books and other publications. The research has revealed a much wider and more comprehensive involvement of Lithuanian Jewish artists in this field than has been recorded so far. Close cooperation between writers and artists resulted in a series of books and commissions for applied graphic art, which reached the artists mainly from their compatriots. Various publishing houses ("Licht", "Yiddish", "Kultur", "Mir Aleyn", etc.) and organisations (*Kultur Lige*, the Society for Jewish History and Ethnography, and the Jewish Educational Society of Lithuania) used the services of artists to create the aesthetic appearance of publications. In the period between two world wars, book art that Jewish artists created in Lithuania became part of modern Yiddish culture.

APIE AUTORE

Evelina Bukauskaitė (g. 1986) – dailėtyrininkė, gyvena ir dirba Vilniuje. 2008 m. baigė dailėtyros bakalauro studijas Vilniaus dailės akademijoje, 2010 m. ten pat įgijo menotyros magistro kvalifikacinį laipsnį. 2015-2021 m. Vilniaus dailės akademijoje rengė menotyros krypties disertaciją. Nuo 2010 m. dirba Lietuvos nacionalinio muziejaus Ikonografijos rinkinių skyriaus vyresniąja muziejininke. Pagrindinės mokslinių interesų sritys: tarpukario Lietuvos dailės aplinka, Lietuvos žydų dailininkų kūryba.

Publikacijos disertacijos tema recenzuojamuose mokslo leidiniuose (priimta spaudai):

Evelina Bukauskaitė, Žydų dailė žydų politinės autonomijos laikotarpiu Lietuvoje 1919–1924 m., *Menotyra*, 2020, T. 27, Nr. 1, p. 107–123.

Evelina Bukauskaitė, Gatherings of Jewish Artists in Interwar Lithuania, *Art History & Criticism / Meno istorija ir kritika*, 2021, Nr. 17.

Pranešimai disertacijos tema mokslinėse konferencijose:

Evelina Bukauskaitė, Influence of Lithuanian Jewish artists on Lithuania Art modernization in period of 1918-1940, konferencija *V International Forum for Doctoral Candidates in East European Art History*, organizatoriai – Humboldt-Universität zu Berlin, Chair of Art History of Eastern and East Central Europe. Berlynas, 2018 05 04.

Evelina Bukauskaitė

Žydų meninis gyvenimas Lietuvoje 1919-1940 m.: tarp autonomijos ir integralumo

Jewish artistic life in Lithuania 1919–1940: between autonomy and integrity

Daktaro disertacija

Doctoral Dissertation

Tiražas 50 egz.

Vilniaus dailės akademijos leidykla

Dominikonų g. 15, LT-01131, Vilnius

Tel. 8 5 2791015

leidykla@vda.lt

www.leidykla.vda.lt